

უ. უ. ა. ლ. ე. ნ. ი.

მთავრად საქართველოში

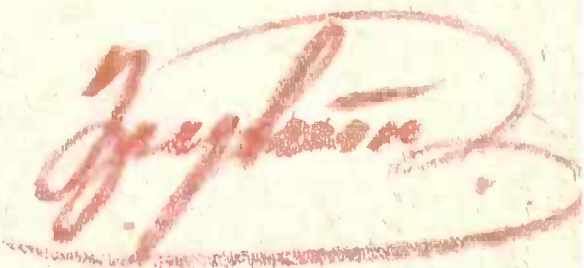

სახელგამი

1935

ჟან ზარდენი

მოგზაურობა საქართველოში

1862

თარგმნილი ფრანგულიდან
ვასილ ბარნოვის მიერ

ს ა ს ე ლ მ წ ი ზ რ ბ ა მ რ მ ც ე მ ლ რ ბ ა
1935

91

შ — 25 — მ

ა — 1

რედაქტორი: შ. რადიანი

ტექრედაქტორი: ვ. გორგაძე

კორექტორი: მ. ცაგარეიშვილი

გამომშვები: ა. ჯალალანია

გადაეცა წარმოებას 20/XII — 34 წ.

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 28, II — 35 წ.

ქალ. ზ. 72 × 105. წიგ. ზ. 5 × 8

მთავლ. რწმ. № ა — 2170

შეკვ. № 809. ტირაჟი 4.000

სახელგამის 1-ლი სტ. პლენხანოვის პრ. № 91.

შარდენი და მისი

„მოგზაურობა საქართველოში“

გამოჩენილი მოგზაური ჟან შარდენი, რომელმაც საინტერესო ცნობები დაგვიტოვა მეჩვიდმეტე საუკუნის საქართველოზე, დაბადებულა პარიზს 1643 წლის 26 ნოემბერს. წარმოშობით ფრანგი, თავისი სარწმუნოებრივი მიმართულებით იგი პროტესტანტულ ოჯახს ეკუთვნოდა. მამა მისი იუველიერი და ძვირფასი ქვებით მოვაჭრე ყოფილა, ეს ხელობა მას თავისი ვაჟისათვისაც შეუსწავლებია. 1665 წელს ახალგაზრდა შარდენი მამის დავალებით ინდოეთს გამგზავრებულა, იქედან კი სპარსეთს. შაჰის კარზე შარდენმა მიიღო „სპარსეთის შაჰის ვაჭრის“ ტიტული. კარისკაცებთან დაახლოვებამ ფრანგ მოგზაურს საშუალება მისცა ახლო გასცნობოდა სპარსეთის შინაურ ცხოვრებას, პოლიტიკასა და კულტურას. თანამედროვე სპარსეთის ცხოვრებით დაინტერესების ნაყოფი იყო მისი პირველი შრომა: „სპარსეთის მეფე სულეიმან III-ის ტახტზე ასვლის შესახებ“ (პარიზი, 1671). შარდენი საფრანგეთში დაბრუნდა 1670 წლის მაისში.

სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ შარდენს კარიერის ძიება დაუწყია, მაგრამ კათოლიკური საფრანგეთი ხელსაყრელ პირობებს არ უქმნიდა მოქალაქეს, რომელიც სარწმუნოებით პროტესტანტი იყო და სპარსეთის შაჰის

ვაჭრის ტიტულს ატარებდა. იმედგაცრუებული შარდენი ხელმეორედ გამგზავრებულა 1671 წლის 17 აგვისტოს სპარსეთის შაჰთან ძვირფასი ნივთებით, რომელიც მისთვის თვითონ შაჰ აბას მეორეს დაუკვეთია. შარდენი სპარსეთში კონსტანტინეპოლისა და კავკასიის გზით ჩასულა. მას თან ახლდენ მხატვარი გრელო (grélot) და მეფეზური რეზენ (Raisin).

სპარსეთში შარდენმა ოთხი წელი დაჰყო. შემდეგ ის გადავიდა ინდოეთს და 1677 წელს დაბრუნდა ევროპაში. მაგრამ შარდენი ჩავიდა ლონდონში და არა კათოლიკურ საფრანგეთში. კარლოს მეორემ ის კარგად მიიღო და 1881 წლის 24 აგვისტოს უბოძა კავალერის (Chevalier) ტიტული. 1683 წელს შარდენი დანიშნეს ელჩად პოლანდიაში და ინგლის-ინდოეთის ამხანაგობის კანტორის მმართველად. 1711 წელს ჟან შარდენი დაბრუნებულა ინგლისში და გარდაცვლილა ლონდონის მახლობლად 1713 წლის 26 იანვარს.

აღმოსავლეთის ქვეყნებში თავისი ხელმეორედ გამგზავრების აღწერა შარდენმა პირველად გამოსცა 1686 წელს ლონდონში. 1711 წელს შარდენის შრომა დაიბეჭდა ფრანგულ ენაზე ამსტერდამში ორ გამოცემად: ერთი — ოთხი ტომის მოცულობით, ხოლო მეორე — ათ ტომად. ამ გამოცემის სრული სათაურია: *Voyages de Monsieur le cheyaliér Chardin en Perse et autres lieux de l'Orient* (ბატ. კავალერ შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში). შემდეგი გამოცემანი დაიბეჭდა 1723, 1735, 1811 წლებში. შარდენის თხზულება თარგმნილია მრავალ ევროპულ ენაზე. ნაწყვეტი პირველი ტომიდან, რომელიც კავკასიის აღწერილობას შეიცავს, რუსულად დაიბეჭდა ტფილისს 1902 წელს, ხოლო ის ნაწილი, რომელიც კერძოდ

საქართველოს ეხება, პირველად იცემა ცალკე წიგნად. ქართული თარგმანი შესრულებულია ცნობილი ქართველი რომანისტის, განსვენებულ ვასილ ბარნოვის მიერ.

*

* *

შარდენის „მოგზაურობა“ წარმოადგენს ერთერთ მნიშვნელოვან წყაროს საქართველოს მე-17 საუკუნის ისტორიის შესასწავლად. მიუხედავად მრავალი მძიმე შეცდომისა, რომელიც შარდენის აღწერაში გვხვდება და რომელთა შესახებ ქვემოთ გვექნება საუბარი, „მოგზაურობა“ მაინც წარმოადგენს უაღრესად საინტერესო თხზულებას ევროპულ მოგზაურობათა ლიტერატურიდან. შარდენის აღწერილობა უწინარეს ყოვლისა ყურადღებას იქცევს თავისი სისრულით და მკითხველს საშუალება აქვს ფართო წარმოდგენა იქონიოს მოგზაურის ნახულისა და გაგონილის შესახებ. მე-13 — 17 საუკუნეების ისეთი მოგზაურნი, როგორც იყვნენ მარკო პოლო, კონტარინი, ვასილი გაგარა, პიეტრო დელავალე და სხვანი — საკმაო სიძუნწით აგვიწერდენ თანამედროვე საქართველოს. გამონაკლისს წარმოადგენს მხოლოდ მე-17 საუკუნის კათოლიკე მისიონერთა, არქანჯელო ლამბერტისა და ზამპის, შრომები, რომლებიც მრავალმხრივ საინტერესო ისტორიულ-ეტიმოგრაფიულ ცნობებს გვაწვდიან საქართველოს ერთი კუთხის — სამეგრელოს შესახებ. მაგრამ ლამბერტიმ და ზამპიმ ათეული წლები გაატარეს საქართველოში და ისინი მოგზაურებად ვერ ჩაითვლებიან; ამასთანავე — მათი შრომების გეოგრაფიასთან შედარებით უან შარდენის „მოგზაურობის“ არც უფრო

ვრცელა: თავის აღწერის საგნად მოგზაურს გაუხდია, როგორც ლევან დადიანის სამეგრელო, ისე იმერეთი და შაჰნავაზის დროინდელი ქართლი. მისი აღწერილობა იძლევა ძვირფას ცნობებს კათოლიკე მისიონერებსა და მეჩვიდმეტე საუკუნის ტფილისზე.

მაგრამ შარდენის „მოგზაურობა“ არ არის დაზღვეული შეცდომებისაგან. ასეთი მოვლენა საზოგადოა მსგავსს თხზულებებში. ევროპიელ მოგზაურთა შრომებში შემჩნეული შეცდომები გამოწვეულია უმთავრესად ორი გარემოების წყალობით:

1. აღმოსავლეთის ქვეყნების ისტორიული წარსულისა და კულტურის არ ცოდნით.

და 2. ევროპიელის მიერ წინასწარ შემუშავებულ თვალსაზრისით იმ ერებზე, რომელთა კულტურული ფიზიონომია იმ დროს უცნობი იყო დასავლეთისათვის.

ამ მიზეზებმა გამოიწვიეს შეცდომები შარდენის სამგზავრო დღიურში და ამიტომაც ცნობილი მოგზაურის გადმოცემასა და აღწერაში ბევრი არა სწორი ცნობა გვხვდება.

ჯერ მოკლედ შარდენის თანამედროვე საქართველოს ისტორიული ვითარების შესახებ.

ჟ. შარდენი საქართველოში ჩამოდის მე-17 საუკუნის სამოცდაათიან წლებში*). ის ზღვის გავლით მიაღწა სამეგრელოს, რომელიც იმ დროს აწიოკებას განიცდიდა ოსმალთა მიერ. თვითონ შარდენი დაწვრილებით აგვიწერს სამეგრელოს დარბევას და თავის თავგადასავალს. რასაკვირველია, ასეთ პირობებში არც იყო მოსალოდნელი გადაჭარბებული თავაზიანობის გამოჩენა უცხოელი ვაჭრისადმი. აკი თვითონ შარდენიც მიდიოდა მთებ-

*) შარდენი საქართველოში ჩამოვიდა 1672 წლის სექტემბერში.

ში გასახიზნად, ბინებიდან აყრილ მეგრელებთან ერთად, ოსმალთა სამეგრელოში შესევის დროს? ის შეძრწუნებულ იყო მცირეწლოვან ბავშვთა უნუგეშო მდგომარეობით ასეთ არა სასიამოვნო მოგზაურობისას. მიუხედავად ამისა, შარდენი ველურებად ნათლავს მეგრელთა ტომს, მისდამი ზოგიერთ შემთხვევაში მართლაც უტიფარი მოპყრობის გამო. მაგრამ, ვიმეორებ, პარიზელი ჯენტლმენის თაგაზიანობა არ მოეთხოვებოდა აწიოკებული კუთხის ბინადართ.

შარდენის მოგზაურობის დროს ქართლში მეფობდა გამაჰმადიანებული ქართველი — ვახტანგ V მუხრანის ბატონი, შაჰნავაზად წოდებული (1658 — 1675), რომელიც სპარსეთის შაჰის ვასალად ითვლებოდა. როგორც ცნობილია, ეს მეფე ფარულად მართლმადიდებლობას აღიარებდა, ხოლო ოფიციალურად მუსლიმანურ რიტუალებს იცავდა თავის სასახლეში. აღმოჩნდა, რომ საქართველოს მთავარი საფრთხე მოელოდა უმთავრესად სპარსეთიდან და მეფე იძულებული იყო ძლიერი მეზობლის ძალას დაჰმორჩილებოდა სახელმწიფოებრივი მმართველობის მხრით. ჭკეყნის ასეთი მდგომარეობა თავისებურ დაღს ასვამდა ქართველების შინაურ ცხოვრებას, მორალსა და კულტურას. სპარსული უზნეობისა და აღვირახსნილობის სენი თანდათან ვრცელდებოდა, ფეოდალური არისტოკრატია იძენდა მისთვის უცხო ზნეჩვეულებებს. მეორეს მხრით შაჰნავაზის სპარსული პოლიტიკისადმი ოპოზიციურად განწყობილ ფეოდალების (მაგ. ცნობილ ზაალ ერისთავის) ბრძოლები ასუსტებდნენ საქართველოს სახელმწიფოებრივ ორგანიზმს, მიუხედავად იმისა, რომ შაჰნავაზი საკმაოდ გამოცდილი და ჭკვიანი მმართველი იყო.

ამრიგად, შარდენის დროინდელი საქართველო ვერ დაუხვდებოდა ევროპელ მოგზაურს იმ თავაზიანობით, რომელიც პარიზელის მოთხოვნილებას დააკმაყოფილებდა. სავსებით გასაგები მიზეზების გამო ზოგიერთი უსიამოვნობა მოსალოდნელი უნდა ყოფილიყო. ამას თან ერთვოდა კავკასიელებზე წინასწარ გამომუშავებული შეხედულება, რომელიც შარდენს მოუსვენარს გრძნობას ჰგვრიდა საქართველოს ტერიტორიაზე მოგზაურობისას: შეშინებული ძარცვის მოლოდინით და იმ აზრით, თითქოს ველურთა შორის იმყოფებოდეს, შარდენი იძულებულია ყალბი წარმოდგენა იქონიოს ხალხის კულტურული დონისა და ზნეჩვეულებების შესახებ. აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ შარდენს თან ახლდენ კათოლიკე მისიონერები, რომელნიც (ზამპის გამოკლებით) ნაკლებად განათლებული იყვნენ და მოგზაურს ხშირად არა სწორ ცნობებს გადასცემდნენ. ეს მუღავნდება ისეთი დეტალებით, როგორცაა მაგ. ტფილისის ზოგიერთი ეკლესიის სახელწოდებათა განმარტებანი. მართალია, შაჰნავაზის სასახლეში ის ნაწილობრივ გრძნობს კიდევ სულ სხვა სტილსა და კულტურას, მაგრამ პარიზელი პროტესტანტის შეხედულება ქართველებზე მაინც არ შეცვლულა მეფის სასახლეში მიღებული იშვიათი წესრიგისა და მორთულობის ნახვით. ქართველი ქალების სილამაზით გამოწვეულ აღფრთოვანებას მოგზაური არ მალავს, მაგრამ მათ ბევრ უარყოფით თვისებასაც მიაწერს.

ამიტომაც მე-17 საუკუნის საქართველოს თავისებური ისტორიული ვითარება მარტო როდი ჩაითვლება იმის მიზეზად, რომ შარდენის აღწერილობა ხშირად ქართველთა უარყოფით დახასიათებას შეიცავს.

შარდენის „მოგზაურობა“-ში მკითხველი ადვილად შეამჩნევს აგრეთვე ერთს დამახასიათებელ მომენტს: ოდ-

ნავ ძუნწი, თავისი პროფესიით გატაცებულ, იუველირის დამოკიდებულებას საგნებისა და მოვლენებისადმი. „სპარსეთის შაჰის ვაჭრის“ ხასიათში უთუოდ იყო მერკანტილისტური მიდრეკილებანი: ასე, მაგ., შარდენი ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ მან საჩუქრები მიართვა სამეგრელოში მთავარს დადიანს და მის მეუღლეს, ხოლო ტფილისში — საქართველოს მეფეს, შაჰნავაზს. ყოველივე ამას მოგზაური აღნიშნავს ფარული დანანებით, თუმცა სამეგრელოს მთავრისა და საქართველოს მეფისათვის მისი საჩუქრები არც ისე დიდი ღირებულებისა უნდა ყოფილიყვნენ. თავის მხრით შარდენი იუველირისა და მუშტრის თვალთ უცქერის იმ ნივთებს, რომლებსაც შაჰნავაზის სასახლეში ხმარობენ ნადიმობის დროს. და არაა გასაკვირალი, თუ მოგზაური არ იშურებს გადაჭარბებულად დამამცირებელ ეპიტეტს მეგრელებისადმი, როცა ამ უკანასკნელთ მისი ნივთების უმნიშვნელო ნაწილი მიაქვთ.

ჩვენ აქ არ გამოვეკიდებით ცალკე დეტალებს, რომელნიც ამხელენ მოგზაურის აღწერილობის ზოგიერთს ნაკლს. საშუალო ცოდნის მკითხველი თვითონვე შეამჩნევს იმ შეცდომებს, რომელსაც შარდენი უშვებს გეოგრაფიული ადგილების დასახელებისა და დახასიათების დროს (მაგ. შარდენს ჰგონია, თითქოს მტკვარი ერთვის არაქსს). მიუხედავად ზოგადი და კერძო ხასიათის შეცდომებისა, ჟან შარდენის „მოგზაურობა საქართველოში“ უაღრესად საინტერესო თხზულებას წარმოადგენს. კერძოდ ტფილისის აღწერილობა იძლევა საქართველოს დედაქალაქის ყველაზე უფრო სრულს სურათს მე-17 საუკუნეში. „მოგზაურობა“ ძვირფას ცნობებს შეიცავს შაჰნავაზისა, მისი სასახლისა და კათოლიკე მისიონერთა ორდენების შესახებ.

მომზაურობა საქართველოში

10 სექტემბერს ისგაურში *) მოვედით. ისგაური არის სამეგრელოს ნავთ-საყუდელი და საკმაოდ კარგია ზაფხულობით. იქ დგებიან ხომალდები, რომელნიც კოლხიდაში მოდიან სავაჭროდ, როცა ჩვენ მოვედით იქ შვიდი დიდი ხომალდი იდგა. ჩვენმა ნავის უფროსმა დააბმევინა ხომალდი ოთხი ლუზით და დააშვებინა ანძები. ისგაური უდაბური და უკაცური ადგილია. ვაჭრები იქ თუ აფხაზების არ შეეშინდათ წნორის ქოხებს აკეთებენ. საშიშროება კი იქ ყოველთვის არის. ამ ქოხების გარდა იქ სახლებს ვერ ნახავთ.

კოლხიდა მდებარეობს შავი ზღვის ნაპირზე. აღმოსავლეთით მას საზღვრავს პატარა სამეფო, რომელიც შეადგენს საქართველოს ნაწილს და რომელსაც ადგილობრივი მცხოვრებნი იმერეთს უწოდებენ. სამხრეთით მას საზღვრავს შავი ზღვა, დასავლეთით აფხაზეთი, ჩრდილოეთით კავკასიის მთები. მისი სიგრძე ზღვიდან მთებამდის წვდება და სიგანე აფხაზეთიდან იმერეთამდის. მის საზღვრებს შეადგენენ კორაქსი და ფაზისი — ძველი ისტორიკოსების სახელოვანი მდინარეები, რომელნიც ახლა კოდორად და რიონად იწოდებიან. პირველი ჰყოფს კოლხიდას და აფხაზეთსა, მეორე კოლხიდას და იმერეთსა. კოლხიდის სიგრძე ას ათ ეჯზე **) იმეტია. ეს მე ვიცი

*) მდინარე ნაბადას შავი ზღვის შესართავთან მდებარე დღევანდელი ყულევი.

***) ეჯი უდრის სამ მილს.

არა მარტო იქაურ მცხოვრებლებისაგან გაგონებით, არამედ მე თვითონ ერთი კუთხიდან მეორემდის დამივლია ეს მხარე. კოლხიდას ერთ ღროს ჩრდილოეთის მხრივ სამოცი ეჯის სიგრძის კედელი ჰქონდა აფხაზეთისაგან საფარად, მაგრამ დიდი ხანია, რაც ეს კედელი დაინგრა. ახლა ტყეებია მისი დამცველი და უდიდესი იმედი. კავკასიის მცხოვრებნი შეადგენენ იმ მეომარ ხალხს, რომელნიც ეგრე განთქმული არიან ჰუნების სახელით, და რომელნიც ახლა რამდენიმე პატარ-პატარა ტომებად არიან დაყოფილი.

როდესაც ჩვენი ხომალდი დადგა ისგაურის ნავთსაყუდელში, მე და ერთი ვაჭარი ბერძენი, რომელიც თან მომდევდა, გავედით ნაპირზე. იმედი მქონდა, ვიპოვიდი იქ სახლს, რაიმე ხორავს და დახმარებას. ეს იმედი არ იყო მთლად უსაფუძვლო, რადგან შვიდ ხომალდს ვხედავდი ნავთსადგურში. ძლიერ მოვტყუვდი: იქ მე ვერაფერი ვერ ვიშოვე. ისგაურის შიდაშო მთლად ტყით არის შემოსილი. ნაპირიდან ას ნაბიჯზე გამართულია მოედანი, რომელსაც უჭირავს სიგრძით 250 ნაბიჯი და სიგანით 50 ნაბიჯი: ეს არის სამეგრელოს დიდი ბაზარი. გარდა ამისა აქ არის ქუჩა, რომლის ორივე მხარეზე გამწკრივებულია ასობდე წნული ქოხი. თითო ვაჭარი იჭერს თითო ქოხს, ბინავდება შიგ და იქვე მართავს დუქანს, სადაც აწყობს მხოლოდ იმდენ საქონელს, რამდენის გაყიდვაც შეიძლება ორ-სამ დღეში. იქვე ნაყიდ საქონელს და ისეთ სავაჭროს, რომელიც მალე ვერ გაიყიდება, ხომალდში ინახავენ, რადგან ნაპირზე შიშინანობაა. ბაზარში სხვა არაფერი არ არის. არც ერთი გლეხის სახლი არ არის ახლო-მახლო. ჩემმა ეტიკმა *) დააბარა ბაზარში

*) ეტიკი — გზის მცოდნე.

მოსულ გლეხებს, რომ მეორე დღეს ღომი მოეტანათ; გლეხები დაგვიპირდნენ, მაგრამ არ შეგვისრულეს დაპირება.

მე ძლიერ გავკვირდი და შევწუხდი, როდესაც აქ ვერავიდარი საზრდო ვერ ვიპოვე საყიდლად, რადგან ჩვენი საგზალი კიდევ თავდებოდა. ბაზარში ვნახე მხოლოდ გასაყიდად შებორკილი მონები და რამდენიმე ტიტველი კაცი მშვილდ-ისრით ხელში, რომელთაც ხალხი უფრო ხოდა. ესენი მებაჟეები იყვნენ. უფრო შევწუხდი და მეწყინა, როდესაც გავიგე, რომ ოსმალოები და მთავარი გურიელი შესულიყვნენ ჯარებით სამეგრელოში, დაეწყოთ ომი, ცარცვადნენ თავიანთ მეზობლების სახლებს, იტაცებდნენ ხალხს და პირუტყვს, სადაც კი მოასწრებდნენ.

დიდი იმედი მქონდა სამეგრელოში მყოფ მონოზნების — თეატინებისა. მეგონა, იმათ ექნებოდათ სახლი, სადაც შეიძლებოდა უშიშრად დაბინავება, და მალეც გამისტუმრებდნენ სპარსეთში. მათი სახლი იყო ისგაურიდან ხმელეთით 40 ეჯზე, ზღვით 55 ეჯზე. გავგზავნე კაცი მისიონერების უფროსთან და გავატანე წერილი. წერილით ვაცნობე, რომ მე სამეგრელოში ვარ, საჭირო საქმეებისთვის სპარსეთში მივდივარ და ჩემ შესახებ მასთან წერილები მაქვს საფრანგეთის ელჩისა, გენუის რეზიდენტისა, საბარძნეთის კაპუცინების წინამძღვარისა და კონსტანტინოპოლელ თეატინების ვეჭილებისაგან. დაბეჯითებით ვთხოვე გამოეგზავნა ისეთი ვინმე, რომელსაც შეეძლო მოეცა საჭირო ცნობები ჩემი მოგზაურობის შესახებ. მინდოდა ფულით დამეჭირავებინა შიკრიკი, მაგრამ ფულის მაგიერ ტილო მომთხოვეს. ჩემი ეტიკი გაურიგდა ორ თოფ ლურჯ ტილოდ იმ პირობით, რომ შიკრიკი ორ დღე ნახევარში უნდა დაბრუნებულიყო უკან. ეს ორი

თოფი ტილო კაფევაში ორ ფრანკად ღირს. მე ძალიან დალონებული და შეწუხებული დავბრუნდი ხომალდზე, რადგან თურმე ისეთ ქვეყანაში მოვსულვარ, სადაც არავითარი ხორაგი არ იყო გასაყიდი, ფული არ გადიოდა და სახლიც არ იშოვებოდა, რომ კაცს თავი შეეფარებინა.

მე ეს მწუხარება არავისთვის გამიმჟღავნებია, არც ამხანაგისთვის, არც მსახურებისათვის. მხოლოდ ის კი ვუთხარი, რომ თუმცა აღმითქვეს სურსათის მოტანა, მაგრამ მაინც კარგი იქნება, რაც შეიძლება დაზოგვით ვიხმაროთ ის ხორაგი, რომელიც ხელთა გვაქვს.

როგორცა ვთქვი, ომი იყო სამეგრელოში და ომიანობის ხმამ მაინც არ დაუშალა ჩვენს ხომალდზე მყოფ ვაჭრებს გადაბარება ხმელეთზე. მეორე დღეს, განთიადისას, ისინი გავიდნენ ზღვის ნაპირას, დაიჭირეს ქოხები და გაიტანეს სავაჭრო.

4 ოქტომბერს, დილით, დაბრუნდა ჩემგან გაგზავნილი კაცი და თან უფროსი მოიყვანა. უფროსი თავის თავს დონ-მარი-ჟოზეფ-ზამპს ეძახდა. მივეგებე, მივესალმე და ვკითხე. აი რა მითხრა მან პირველადვე: „ღმერთმა შეუნდოს, ბატონო, იმათ, ვინც თქვენ აქ მოსვლა გირჩიეს; ბოროტი რჩევა მოუციათ. თქვენ მოხველეთ იმისთანა ქვეყანაში, რომელსაც სიავით და ბარბაროსობით სხვა ქვეყანა არ შეედრება დედა-მიწის ზურგზე. უმჯობესი იქნება დაბრუნდეთ კონსტანტინოპოლშივე დაუყოვნებლივ, თუ შემთხვევა მოგეცეთ“. რამდენადაც ამ უფროსის ნახვამ გაგვახარა, იმდენად მისმა სიტყვებმა დაგვალონა. წავიყვანე ქოხში და იქ, ჩემ ამხანაგათან მოვილაპარაკეთ იმაზე, თუ რა უნდა გვექნა.

მე ვუთხარი, რომ მფარველობის წერილი გვაქვს სამეგრელოს მთავართან. მან მომიგო, რომ ეს მთავარი ისე-

თივე ავი სული, დიდი ავაზაკი და ნამდვილი მცარცველია, როგორც მისი ქვეშევრდომები და გვიამბო შემდეგი: „სამი წლის წინათ მე დავბრუნდი იტალიიდან და მოვეუტანე მდიდარი საჩუქრები მთავარს, მის ცოლს, ვეზირსა და უპირველეს კარის კაცებს და ასე დავურიგე იმათ თითქმის მთელი ჩემი ქონება. მაგრამ მთავარს მაინც ვერ ვაამე: მომისია კაცები და რაც შევინარჩუნე ისიც წამართვა, თუმცა მე მთავარისა და ყველა წარჩინებულის ეჭიმი ვიყავი, მაგრამ ვეზირმა მაინც ჩამაგდო სატუსალოში ჯაჭვით ყელზე და შებორკილი, რომ ჩემთვის ფულები წაერთმია და მხოლოდ მაშინ დავაღწიე თავი იმ აფთარს, როდესაც ორმოცი ეკიუ*) მივეცი. ამას გეუბნებით, ბატონებო, დაასრულა სიტყვა უფროსმა, არა იმიტომ, რომ უკან დავაბრუნოთ, არამედ იმიტომ, რომ გაგაგებინოთ, რა ხიფათში აგდებთ თქვენს თავს სამეგრელოში მოსვლით. თუ მაინც არ დაიშლით აქ, სამეგრელოში, ყოფნას, მე ჩემის მხრით ყოველ ღონისძიებას ვიხმარ, მშვიდობიანად შეგინახოთ, მფარველობა გაგიწიოთ თქვენცა, თქვენს ქონებასაც და უვნებლად გაგისტუმროთ სპარსეთში“.

მე იმის შიში ფიქრდაც არ მქონდა, რასაც იგი გვეუბნებოდა. ბოროტი, რომლითაც ის სამეგრელოში გვაშინებდა, მერმისის საქმე იყო და იმედი მქონდა, არ ვიცი რისი, რომ თავის დროზე ავიცილებდი იმ სიბოროტეს. მე მაწუხებდა დღევანდელი დღე, რომ საჭმელ-სასმელი გვაკლდებოდა; იმითი მქონდა გონება მოცული და გული დაჩაგრული. მე მოვახსენე ზამპის, რომ რაც უნდა გაჭირვება მოგველოდეს სამეგრელოში, მაინც ნაკლები იქნება იმაზე, რა გაჭირვებასაც ვნახავთ, თუ კაფ-

*) ეკიუ (ფრ. ecu) ძველებური ფრანგული ოქროს და ვერცხლის ფული (3 ფრანკი).

ფაში დავბრუნდით და იმ გაჭირვებას უსათუოდ თანაც გადავყვებით. მე ვაცნობე ზამპის, რომ აღარ გვქონდა საჭმელი; ხომალდი, რომელზედაც ვიყავით ჩვენ, ძველი იყო და დღითი-დღე უფრო-და-უფრო ივსებოდა ორივე სქესის და ყოველი ჰასაკის მონებით ისე, რომ საძრაობა აღარ იყო: დილიდან საღამომდის ხომალდზე მიდი-მოდიოდა მრავალი აფხაზი და მეგრელი, რომელნიც ხომალდს მკბენარით ავსებდენ და ისეთ სიმყრალეს ავრცელებდნენ, რომ შეიძლებოდა ჟამი გაჩენილიყო. ვარდა ამისა, ხომალდი ორ თვეზე ადრე ვერ წავიდოდა კაფფას, რადგანაც ქართა ბერვის დრო იყო, შავი ზღვა ძლიერ დელავდა და საშიში იყო მაზე სიარული. ვთქვათ, მივალწიეთ კიდევ კაფფას და, თუ გნებავთ, კონსტანტინოპოლსაც, — ეს ოთხ თვეზე ადრე არ შეიძლება, რომლის შემდეგ მაინც მოგვინდება ხელახლა მოგზაურობის დაწყება, ე. ი. ოსმალეთზე გასასვლელი გზის მოძებნა; ხელახლა უნდა ვითმინოთ ოსმალეების უსამართლობა და მათი მებაჟეების უზრდელი ქცევა. ამდენ მოგზაურობაში ჩვენ იმდენჯერ ჩავვარდებით განსაცდელში, რომ სჯობს რაც მოგვივა, ისევ სამეგრელოში მოგვივიდეს; აქ განსაცდელი მაინც არ იქნება დიდი და ჩვენი მოგზაურობაც არც ამდენი ხანი გაგრძელდება; აქედან მხოლოდ ოთხი დღის სავალია მშვიდობიან ქვეყნამდის.

ზამპიმ არც ერთ ჩემს მოსაზრებაზე არა სთქვა უარი. ჩვენს მისვლას თვითონ მისთვის და მისი სახლისთვის მხოლოდ სიკეთის მოტანა შეეძლო. ახლა ის მარტო იმაზე ლაპარაკობდა, როგორ გამოვეყვანეთ ხომალდიდან და თავისთან წავეყვანეთ. ნავი, რომლითაც ჩემმა კაცმა ზამპი მოიყვანა, ფილუგასავით გრძელი იყო, მაგრამ უფრო განიერი და ღრმა. ჩვენ ჩავსხედით ნავში ჩვენის ბარგით და ასი ეკიუს ფასის საქონელით, რომელიც ხომალდ-

ზე ვიყიდეთ. ზამპიმ გვიყიდა; მე მას ვთხოვე ეყიდნა, რადგან მან იცოდა თუ რას ჰქონდა გასავალი სამეგრელოში, სადაც როგორც ვთქვი, ფული მხოლოდ ისე გადის, როგორც სხვა რაიმე სავაჭრო. ჩვენ შუადღემდის გავათავეთ ჩვენი საქმე და მაშინვე გავემგზავრენით.

შუალამე იყო, როცა ასტოლფის მდინარის შესართავთან მივედით. მეგრელები ამ მდინარეს ენგურს ეძახიან. ეს სამეგრელოს ერთი დიდი მდინარეთაგანია. ჩვენ დავდექით იქ და გავუგზავნეთ ანარგიაში *) ჩვენი ნავის ორი მსახურთაგანი შიშინანობის გამოსარკვევად. ეს სოფელი ზღვიდან ორი ვერსტით არის დაშორებული და შესანიშნავი ადგილია სამეგრელოში. სოფელში ასი კომლია, მაგრამ სახლები ისე დაშორებულია ერთი მეორისაგან, რომ ერთიდან მეორემდის მანძილი ორ ეჯს უდრის. ამ სოფელში ყოველთვის იმყოფებიან ოსმალოები, რომლებიც ყიდულობენ მონებს და აგრეთვე ნავებსაც მონების გადასაყვანად. ამბობენ, რომ ის იმ ალაგას არის გაშენებული, სადაც ოდესმე იყო დიდი ქალაქი სახელად ჰერაკლე.

5 ოქტომბერს, გათენებისას, ჩვენი გაგზავნილი მენავეები მოვიდნენ; მოგვიტანეს ამბავი, აფხაზები არ დასცემიან ანარგიის მიდამოს, ისინი თხუთმეტ ეჯზე არიან ამ სოფლიდანო. ზამპიმ ააჩქარებინა ნავი, რომ ქალაქში ადრე მივსულიყავით და ყველაფერი გადაგვეტანა ნავიდან ისე, რომ არავის არ შევენიშნეთ. როგორც გვინდოდა ყველაფერი ისე შევასრულეთ. ძალიან ხალვათად დავბინავდით ერთ გლეხისას. ბევრი ყუთები გვქონდა; ყველაზე დიდი ყუთი წიგნებით იყო სავსე. ზამპიმ შირჩია, როცა დავბინავდებოდით გამეხსნა ეს ყუთი და ყველა-

*) ანარგია — ანაკლია.

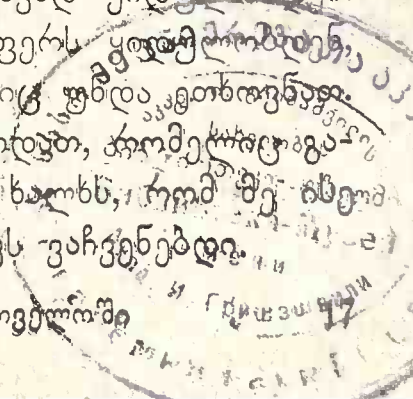
ფერი ამომელაგებინა, ვითომდა ვეძებდი რასმე, ეს იმი-
ტომ, რომ ხალხი რომლებთანაც მივედი და რწმუნებუ-
ლიყო, რომ სხვა ყუთებში საუნჯე რამ არ არის და ზამ-
პისაც დაეჯერებინა ისინი, რომ ჩვენ ბერები ვართ და
წიგნების მეტი არა გვაქვს რა. მე მივიღე ეს რჩევა და
კარგიც ვქმენ. სახლში მყოფნი გაჰკვირდნენ როცა ასეთ
ყუთში წიგნების მეტი ვერა ნახეს — რა და მგონი გულიც
დააჯერეს.

სანამ ანარგიაში ვცხოვრობდით, საჭმლის ნაკლებობა
არ განგვიცდია. აქ შინაური ფრინველის, გარეული მტრე-
დის, ღორისა და თხის შოვნა შეიძლებოდა. ჩემი მსახუ-
რები ყველაფერს ამას სცვლიდნენ ტილოსა, ნემსებსა, მე-
ლანსა, სავარცხლებსა და დანებზე. ხორაგი საკმაოდ იაფი
იყო, ღვინო მრავალი: რთველი ჰქონდათ მაშინ, მხოლოდ
პური — და მაკლდა.

მ. ზამპიმ მე კაპუცინად გამომაცხადა. ის ამბობდა,
რომ ვითომ მე იმ კაპუცინების საძებრად ჩამოვედი, რო-
მელნიც იყვნენ საქართველოში და სხვა ტანისამოსით იმი-
ტომ ვიყავ შემოსილი, რომ ოსმალოებს არ შეეცყოთ და
უფრო ადვილად გამომეველო მათი ქვეყანა. ხალხის ამა-
ში უფრო დასარწმუნებლად, ზამპიმ დამარიგა ღარიბუ-
ლად შევმოსილიყავ და ყოველ შემთხვევაში ღარიბად მე-
ჩვენებინა თავი. მე საკმაოდ კარგად ვასრულებდი ზამ-
პისაგან შემოკვეთილს, მაგრამ ჩემი მსახურების ყოფა-
ქცევა კი მამულავნებდა. ისინი ხელს მიშლიდნენ იმით,
რომ სასმელ-საჭმელს ბევრსა და უხვად ყიდულობდნენ.
რასაც კი საჭმელს ნახავდენ ყველაფერს ყიდულობდნენ,
რაც უნდა ღირებულიყო და რა ფასიც უნდა ეთხოვნათ
ამით იმ დანაკლისის ამოვსება უნდოდათ, რომელსაც ვა-
მოიარეს. ეს ხარჯი აგრძნობინებდა ხალხს, რომ მე ისე
ღარიბი არ ვიყავი, როგორათაც თავს ვაჩვენებდი.

2. ჟან შარდენი. მოგზაურობა საქართველოში

2981

გათენებას ჯერ კიდევ ორი საათი ჯერ კლდა, როცა 14-ს ანარგიიდან გავემგზავრენით. გავიარეთ ორი ეჯი ასტოლფის აყოლებით, მერე გადმოვაბარგეთ ჩვენი ხაბაკი და დავაწყეთ ექვს პატარა ურემზე. სხვა ორი ურემიც დატვირთული იყო სურსათით, რომელიც მამა ზამპიმ იყიდა. ამ რვა დაბარგულმა ურემმა საშინელი ხმა დაგვიყარა. სამეგრელოში ამდენი ქონების ერთად ნახვას ჩვეულები არ არიან. ორმა დღემაც არ გაიარა, რომ მთელმა მხარემ გაიგო, მოვიდნენ ევროპელები, რომელთაც რვა სავსე ურემი ბარგი აქვთო. ამ ახალ ამბავს დაწვრილებით ლაპარაკობდნენ და ამან, როგორც გიამბობთ ბევრი უსიამოვნობა მოგვაყენა. გავიარეთ ხმელეთით ოთხ ეჯ ნახევარი და მზის ჩასვლისას მივედით სიპიაში.

სიპია ორი პატარა ეკლესიის სახელია; ერთი მათგანი მეგრელებისაა და მეორე თეატინებს ეკუთვნის. თეატინების ეკლესიას დიდი გალავანი აქვს და ამ გალავანში სდგას ორივე ეკლესია. გალავანში რამდენიმე ხის სახლია აშენებული იმ გვარი, როგორსაც აქ აშენებენ: ზოგი ორსართულიანი, ზოგი ერთსართულიანი. თითო ბერს თითო ამისთანა სახლი აქვს სადგომად, ისე რომ ისინი მთლად განცალკევებულნი არიან. სულ პატარა სახლები სავსეა მათი მონებით და ორი კომლი გლეხით, რომელნიც მათი ყმანი არიან.

თეატინები სამეგრელოში 1627 წელს მოსულან. ისინი აქ მიუღიათ, როგორც ექიმები. მაშინდელი სამეგრელოს მთავარი ძლიერი იყო. მას მოახსენეს, რომ სასარგებლო იქნებოდა მისი ქვეყნისათვის, თუ ნებას მისცემდა ეცხოვრა იქ ისეთ ხალხს, რომელმაც იცის მკურნალობა და სნეულებისაგან მორჩენა ადამიანისა. მთავარმა მი-

ილო თეატინები, მისცა სახლი, მიწები და რამდენიმე გლეხი ამ მიწების დასამუშავებლად.

18-ს სამეგრელოს დედოფალი მობრძანდა თეატინებთან. პრეფექტი საჩქაროდ მიეგება დედოფალს. დედოფალი ცხენზე იჯდა; მის ამაღლაში რვა ქალი და ათიოდე ქვეითი კაცი იყო. კაცები მის ცხენს ერტყნენ გარს. ამაღლა ძალიან ცუდად იყო ჩაცმული და შეიარაღებული. დედოფალსაც გაეგო, ვითომ თეატინებს სურსათი მოსვლიათ, რომელსაც ყოველ წლოვით იღებენ სტამბოლიდან და უბრძანა პრეფექტს: შენთან მოსულან ევროპელები, რომლებსაც დიდი ბარგი მოუტანიათ, მე ეს ძალიან მესიამოვნა, მსურს ვნახო ისინი და მიულოცო მშვიდობით მოსვლაო. მე დამიძახეს; მითხრეს დედოფალს გამოეგებო. მ. ზამპიმ მითხრა ძღვენი მიაართვიო: ჩვეულებათა აქ, ძღვენით დახვდენ მთავარსა და დედოფალს, როცა მიბრძანდებიან სადმეო. მე შევევედრე დედოფალს და ვსთხოვე: — კეთილინებეთ, ცოტა ხნით მომითმინეთ და სასახლეში მოგართმევთ ძღვენს. დედოფალმა შეიწყნარა ჩემი თხოვნა. მოახსენეს, რომ მე ოსმალური და სპარსული ვიცი; მან მოაყვანილა მონა, რომელმაც კარგად იცოდა ოსმალური და დაწვრილებით გამომკითხა, ვინა ვარ, სადაური ვარ და სად მიმგზავრია.

19-ს დილით დედოფალმა კაცი გამომიგზავნა და სადილად მიმიწვია. სადილზე ჩემთან ერთად იყვნენ მ. ზამპი და ერთი სხვა თეატინი. დედოფალი ცხოვრობდა მხოლოდ ორი ეჯის მანძილზე ჩვენგან. მთავართან არ ცხოვრობდა, რადგან მთავარი ვერ ეთვისებოდა თავის მეუღლეს და ჭირივით ძულდა იგი: ეს ქალი მას ძალად შეერთო.

დედოფალი ამ დღეს უფრო კარგად მორთული ვნახე, ვიდრე წინა დღეს იყო; ფერ-უმარტილი წაესვა და და-

ლიან ცდილობდა ლამაზი გამოჩენილიყო; ოქრო-ქსოვი-
ლი ფარჩის ტანისამოსი ეცვა და თავსათარი ძვირფასი
ქვებით ჰქონდა მორთული; მისი პირ-ბადე კარგი და
მშვენიერი რამ იყო. ხალიჩაზე იჯდა, გვერდით ცხრა თუ
ათი მოდარბაზე ქალი უსხდა. მისი საკუთარი სეფე-ქა-
ლები, როგორც თქვეს, ომიანობის გამო გახიზნულები
ყოფილან. დარბაზი სავსე იყო თითქმის ნახევრად ტიტ-
ველი ხალხით, რომელნიც მის ამალას შეადგენდენ. ჯერ
ვიდრე სახლში შემიშვებდნენ, მომთხოვეს დედოფლის-
თვის მიტანილი ძღვენი; ერთ ჩემ მსახურს მოჰქონდა ეს
ძღვენი და გადასცა კაცებს. ძღვნად მივართვი აბრეშუმის
ბაბთები, ქალაღი, ნემსები, დანის ქარქაშები და საკმაოდ
ლამაზი საქრელი იარაღი. ეს ყველაფერი ღირდა ოც და
სამი, ანუ ოც და ოთხი ფრანკი. მაგრამ სამეგრელოში კი
სამოცზე მეტი ღირდა. დედოფალი ძალიან კმაყოფილი
დარჩა ამ საჩუქრით; შემიყვანეს მის სანახავად. დედოფ-
ლის ახლოს სკამი იდგა, რომელზედაც ოსმალურის მცოდ-
ნე შონამ მომიწვია დავმჯდარიყავი. დედოფალმა ჯერ
მითხრა: — მე მსურს შეგროთო ცოლად ერთი ჩემი მეგობ-
რის და მინდა, რომ არ წახვიდე ჩემი ქვეყნიდან; მო-
გცემ სახლს, მიწებს, მონებს და ყმებს.

სახლი, რომელშიაც დედოფალი ცხოვრობდა, იდგა
ხუთსა თუ ექვს სხვა სახლებს შუა; თითოეული მათგანი
ასი ნაბიჯით იყო ერთი მეორეზე დაშორებული; სახლები
არც ღობით იყო შემოზღუდული, არც გალავნით. სახ-
ლის წინ მოჩანდა ხის ტახტი, სიმაღლით 18 გოჯამდე,
პატარა გუმბათით დახურული. ძირს ხალიჩები იყო და-
ფენილი. დედოფალი ხალიჩაზე იჯდა, ქალები ისხდნენ
ოთხ ნაბიჯზე მოშორებით სხვა ხალიჩებზე. თეატინების
თვის და ჩემთვის ორი სკამი იდგა ამ ტახტის ახლო: ერ-
თი დასაჯდომად, მეორე მაგიდის მაგივრად. როდესაც

დედოფალი დაბრძანდა, მსახურმა გაშალა მის წინ გრძელი ჭრელი ტილო და ერთ მხარეზე დააწყო ჭურჭელი: ორი დიდი და ორი პატარა ჭიქა, ოთხი ლანგარი, რვა სხვადასხვა სიდიდის ჯამი, ერთი დიდი ბადია, ერთი ჩამჩა. ეს ჭურჭელი სულ ვერცხლისა იყო. მეორე მსახურმა ამავე დროს ყველას წინ, ვინც კი სუფრას უჯდა, დააწყო ხის ტოტები საინების მაგივრად; ქალების წინაც ეს ტოტები დააწყეს. როდესაც ყველაფერი მოამზადეს, მოიტანეს ორი ქვაბი და შუა ალაგას დასდგეს, ერთი ძალიან დიდი იყო, ოთხ კაცს მოჰქონდა, ის ჩვეულებრივი ღომით იყო სავსე; მეორე უფრო მომცრო იყო, და შიგთეთრი ღომი იყო, ისიც ორ კაცს მოჰქონდა. ორმა სხვა კაცმა მოიტანა ხონჩით მთლიანად მოხარშული ღორი და ოთხმა სხვამ, თითომ თითო დოჭი ღვინო. ჯერ დედოფალს მიართვეს, მერე ქალებს, მერე ჩვენ, მერე მთელ ამალას. ამას გარდა დედოფალს მიართვეს პინაკი*), რომელშიაც ეწყო პური და მწვანილი მადის გასაღვიძებლად, კიდევ ერთი ვერცხლის დიდი ლანგარი მიართვეს, რომელზედაც ორი ფრინველი იდგა: ერთი მოხარშული და მეორე შემწვარი, ორივე რაღაც საძაგელი საწებლით, რომლის ჭამა სრულებითაც ვერ შეეძელ. დედოფალმა გამოამიგზავნა ცოტაოდენი პური, მწვანილი და შემომითვალა, თუ ვახშმად დარჩები, ხარს დაგიკლავო. ეს მხოლოდ ცარიელი თავაზიანობა და მომადლიერება იყო. ცოტა ხნის შემდეგ კიდევ გამოგზავნა ფრინველის ორი ნაჭერი და აკითხვინა: რატომ სამეგრელოში არ მოდიან ის ევროპელი ხელოსნები, რომლებმაც ასე მშვენივრად იციან ლითონის, აბრეშუმისა და მატყლის ხელობა და რად მოდიან მარტო ბერები: ბერები რად გვინდა, ან რისი მაქ-

*) პინაკი — ჯამი.

ნისი არიანო. მე ძალიან გამაკვირვა ამ კითხვამ. დედოფალი ხმა-მალლა ლაპარაკობდა მეგრულად, მისი მონა ხმამალლავე მითარგმნიდა ოსმალურად. წარმოიდგინეთ, ამ ლაპარაკის გამო რანაირად შერცხვათ იქ მყოფ თეატინებს. მართალი უნდა ვთქვა, მე ძალიან დავეხმარე მათ; მე მივუგე ჩემ და იმათ მაგივრადაც: — ევროპელი ხელოსნები მხოლოდ მოგებისათვის მუშაობენ, მოგება იქაც საკმაო აქვთ და სხვაგან არ ეძებენ სიმდიდრეს; ბერებს კი ღვთის დიდება და ხალხის ცხონება აინტერესებთ და მხოლოდ ეს დიდი სურვილი აიძულებთ დატოვონ თავიანთი ქვეყანა და ასე შორს წამოვიდნენ.

სადილმა ორ საათს გასტანა. შუა სადილზე დედოფალმა გამოგზავნა ერთი თქსი ღვინო და შემომითვალა, რომ ეს ღვინო მისი ღვინოა და თასიც ის თასია, რომლითაც თითონ მიირთმევს. ასეთი პატივი სამჯერ მცა. დედოფალი ძალიან გაკვირდა, როდესაც ნახა, რომ მე ღვინოში წყალს ვურევდი და თქვა, თავის დღეში არ მი-ნახავს ესაო. თითონ და მის გვერდით მყოფი მანდილოსნები სვამდნენ წმინდა ღვინოს და საკმაოდ ბევრსაც. სადილის გათავებისას გამომიგზავნა კაცი და აკითხვინა, მოვიტანე თუ არა ევროპიდან სურნელება და ჩინურა; ექვსჯერ თუ შვიდჯერ გამომიგზავნა კაცი მხოლოდ ამის-თანა რამეების საკითხავად. ამით მივხვდი, რომ ეს ქალბატონი მხოლოდ თავის სარგებლობისთვის შეაღერებოდა. ყველაფერზე უარი შევეუთვალე. ბოლოს გაწყრა და თქვა, — მე მსურს კაცები გავგზავნო შენი ბარგის გასასინჯავადაო. — ნება თქვენი იყოს, შევეუთვალე მე. ასეთი პასუხი იმიტომ მივეცი, რომ მეშინოდა, ვაი თუ უარს და წინააღმდეგობას უფრო სიხარბეში შეეყვანა დედოფალი. მეშინოდა, აგრეთვე, არ შეემჩნიათ რა, თავზარი დამცა ამ მუქარამ. ბოლოს დედოფალმა დამამშვიდა: გეხუმრე-

ბიო. მე ვითომ დავიჯერე, მაგრამ როდესაც სადილი გა-
ვათავეთ, შევეხვეწე ერთ ჩემთან მყოფ თეატინს სასწრა-
ფოდ წასულიყო, ეცნობებინა ჩემი ამხანაგისათვის დე-
დოფლის სიტყვები და მზად ყოფილიყო ყოველ შემთხვე-
ვისათვის.

სახლში ძალიან დაფიქრებული და შეწუხებული და-
ვბრუნდი. დედოფლის სიტყვებმა მეტად დამალონეს, მე-
შინოდა, სიხარბითა და ან სხვადასხვა მიზეზით რაიმე ბო-
როტი არ შეემთხვია ჩემთვის. მ. ზამპიმ მითხრა, რომ
უსათუოდ ელოდე ყოველსავეო. მე მოვემზადე ამისთვის
და მეორე ღამეს მიწაში ჩავფალით ყველაფერი, რაც კი
უფრო ძვირფასი რამე გვქონდა. ამოვათხრევენე ერთი
თეატინის სახლში ხუთი ფუტის სიღრმე ორმო და ჩა-
ვფალ იმაში ძვირფასი ქვებით მოოჭვილი კედლისა და
უბის საათებით სავსე ყუთი და ერთიც მარჯნებით სავსე
ყუთი. ყუთები ისე ღამაზად იყო ჩაფლული, რომ სრუ-
ლებით არ ჩანდა ნათხარი მიწა. მერე, ამავე აზრით ეკ-
ლესიაში წაველ. მ. ზამპიმ მიჩია ამეხადნა ერთი თეა-
ტინის სამარე, რომელიც აქ ექვსი წლის წინათ იყო ამო-
თხრილი, და შიგ შემენახა პატარა ყუთი, რომლის და-
მალვაც მსურდა. მე ვარჩიე ამომეთხარა ორმო ეკლესიის
ერთ კუთხეში კარებს უკან; იქ გავაკეთებინე, როგორც
ოთახში ღრმა ფოსო და ჩავდე ეს ყუთი, რომელშიაც
თორმეტი ათასი დუკატი ოქრო იყო. შემდეგ დავმალე
ჩემი სახლის სართულში ძვირფასი ქვებით მოოჭვილ ბ-
ხმალი და ხანჯალი. სართული ჩალით იყო დახურული.
მე და ჩემმა ამხანაგმა ძვირფასი და მსუბუქი ნივთებ-
თავისთან შევინახეთ და, რაც ისე ძვირფასი არ იყო, ის
თეატინებს მივაბარეთ.

23-ს გავიგე, რასაც მიპირებდა დედოფალი, როდეს-
აც დამემუქრა, რომ გააჩხრეკინებდა ჩემს ბარგსა. კვი-

რა იყო; დღის ერთი ნაწილი ლოცვაში და სულთქმაში
გავატარე, რადგან ვგრძნობდი უბედურებას, რომელიც
თავს დამტრიალებდა, ვგრძნობდი განსაცდელს, რომლი-
თაც გარშემოზღუდული ვიყავ და არა მქონდა გზა ამ
გაჭირვებისაგან თავის დასალწევად.

როდესაც ჩვენ ვსადილობდით, შევიდნენ და უთხრეს
პრეფექტს, რომ ორი კეთილშობილია კარზე და გეძ-
ხიანო. ეს კეთილშობილები იმათი მეზობლები იყვნენ.
ისინი ცხენებზე ისხდნენ და ჩაჩქანში იყვნენ ჩამსხდრები
და მთლად შეიარაღებულები. პრეფექტს არ გაუკვირდა
იმათი ამ სახით და ამოდენა ამალით მოსვლა, რადგან მა-
შინ ომიანობა იყო. კეთილშობილებმა უთხრეს პრეფექტს,
რომ ჩვენ მოვედით შენთან და ახლად მოსულ ევროპე-
ლებთან სალაპარაკოდო. ამასობაში ცხენებიდან ჩამო-
ხდნენ. პრეფექტმა დაგვიძახა მე და ჩემ ამხანაგს. ჩვენ
გავედით. მე ჯერ ვერ მივხვდი იმათ ბოროტ განზრახ-
ვას, მაგრამ მალე ნეკზე ვიკბინე და ყოველივე გავიგე.
მივუახლოვდი თუ არა, მაშინვე შეგვიპყრეს თავიანთ
მსახურთა შემწეობით. მე ვუთხარი: ბერები ვართ; მთე-
ლი ჩვენი სიმდიდრე წიგნები, ქალაღდები და უბრალო
ბარგია; ნუ იხმართ ჩვენზე ძალას და ყველაფერს გიჩვენ-
ებთ. ამის მეტი ღონე აღარ დამრჩენიყო, რადგან და-
ჭერილ და შებოჭილი ვიყავ და რადგან ამ ავაზაკებმა
უკვე დაიპყრეს ჩვენი სახლი და ყველა მასში მცხოვ-
რებნი. ამ მოხერხებამ ღვთის მადლით ცოტათი მიშველა;
გამიხსნეს ხელები და მიუთხრეს, გააღე ოთახის კარებიო,
ეს ოთახი პირველ სართულში იყო; იმაში მხოლოდ ის
იყო, რაც გვინდოდა ენახათ იმათ. ჩვენ, როგორც ვთქვი,
თან გვქონდა უძვირფასესი თვლები: ჩემს ამხანაგს ისინი
ჩაკერებული ჰქონდა თავის სქელ ტყავით დასარჩულე-
ბულ ტანთსაცმლის საყელოში; მე ჩემები გახვეული

მქონდა ორ ბოხჩაში და დამალული ყუთში, რომელშიაც ჩემი წიგნები ეწყო. ვერ გავბედე ისინი თან მქონიყო, რადგან შეშინოდა ან არ მოვეკალით, ან არ გავეცარცვით და ან გასასყიდად არ შევეპყარით. მე ერის კაცად მყოფ თეატინს და ჩემს ამხანაგს ვუთხარი, რომ ეს კეთილშობილები ცალკე გაეხმოთ, ლაპარაკით შეექციათ და ცოტაოდენი ფული შეეძლიათ, რომ ამგვარად ჩემთვის მოეცათ დრო, ამომელო ყუთიდან ეს ორი ძვირფასი ბოხჩა და დამეძალა სადმე. იმათ მოახერხეს ეს. შევედი ჩვენს ოთახში და ჩავიკეტე კარი. მხლებლებმა ეჭვი აიღეს ჩემს განზრახვაზე; დაუძახეს ბატონებს და ისინიც მოადგნენ კარებს; ის მაგრა იყო შიგნიდან ჩაკეტილი. მე გავიგონე ჩემი ამხანაგის ძახილი, რომ ჭუჭრუტანებიდან გათვალისწინებენ და გაუფრთხილდით. ამის გამო მაშინვე გამოვიღე ჩემი ორი ბოხჩა ჭერიდან, სადაც ისინი დავმალე, მეშინოდა, ვაი თუ დამინახეს, — ჩავიწყე ჯიბეში და რომ ვნახე, ეს ავაზაკები კარებს ამტვრევდენ, გადავხტი ფანჯრიდან, რომელიც ბაღს გადაჰყურებდა. უფრო მცირე გაჭირვებაში, რაც უნდა მოეცათ, ვერ გავბედავდი იქიდან გადახტომას, რადგან თავის სასიკვდილოდ გამომეტეება იქნებოდა, მაგრამ შიშისაგან შეპყრობილი კაცი მარტო იმ საგანზე ფიქრობს, რაც მას აშინებს. გავიქეცი ბაღის ბოლოს და ჩემი ბოხჩები ჯაგებში გადავყარე. ისე აღელვებული ვიყავი, რომ კარგად ვერც კი დავათვალისწინებდი ის ადგილი, სადაც ჩავყარე. მაშინვე დავბრუნდი ოთახში და ვნახე, რომ ოთახი უკვე სავსე იყო მცარცველებითა. ზოგნი ეჭიდებოდნენ ჩემს ამხანაგს, სხვანი თეატინებს უყვიროდნენ, რომელნიც აქ საშველად მოსულიყვნენ, ჩამოგვეცალენით, თუ გაინძრევით, დაგხოცავთო. შეშინებული პრეფექტი გაიქცა. სხვებმა არ მოისურვეს ჩვენი თავის და-

ნებება და ერთი ერისკაცთაგანი თეატინი—კი ძალიან და-
გვეხმარა: ამან თავი გადასდო ჩვენთვის და, თუმცა აძო-
ლებული ხმალი კისერზე დაადეს, მაინც არ გაგვშორდა.
ჩვენი მსახურები მაშინვე შებოჭეს. ერთ მათგანს სურ-
და წინააღმდეგობა გაეწია და ამოიღო დიდი დანა, რო-
მელიც სარტყელში ჰქონდა გარჭობილი; ამ მოსამსახუ-
რეს შუბი ჰკრეს და წააქციეს მიწაზე, შეჰკრეს და ხეზე
მიაბეს.

მერე ამ ავაზაკებმა გამოგვიცხადეს, რომ სურთ გა-
სინჯონ ჩვენი ქონება. მე მივუგე, — ბატონი ბრძანდე-
ბით, ჩვენ ვართ მხოლოდ ღარიბი კაპუცინები. ზოგნი
კეტებს სცემდენ ჩემს ყუთებს და უნდოდათ — გაეტე-
ხათ. მე ცოტა გული მომეცა, რადგან ვიცოდი, იქ ძვირ-
ფასი არა იყო რა და ვუთხარი, — გაფრთხილებთ, აქ
სპარსეთის მეფისაგან ვარ გამოგზავნილი და საქართვე-
ლოს მეფე გადაგიხდით, რომ ჩემზე ძალას ხმარობთ; ვა-
ჩვენე კიდევ სპარსეთის შაჰისაგან მოცემული ქალაქი.
ერთმა კეთილშობილთაგანმა აიღო ეს ქალაქი და მო-
ისურვა მისი დახევა და თანაც თქვა, რომ მას მთელ ქვე-
ყანაზე არავისი არ ეშინია და არც ხათრი აქვს. მეორემ
შეაყენა და დაუშალა: ვარაყით ნაწერმა და მოოქრულმა
ბეჭედმა იმოქმედა მაზე. მან მითხრა თარჯიმნის შემწე-
ობით, რომ გამელო ყუთები და არაფერ ბოროტს არ
შემამთხვევდა. მაგრამ თუ კიდევ უარზე დადგები, თავს
მოგკვეთთო. მე დამორჩილების მაგივრად სიტყვის შე-
ბრუნება მოვინდომე. მან კინალამ ძვირად დამისვა ეს:
ერთმა მხლებელთაგანმა იშიშვლა ხმალი და მომიღერა
თავში დასაკრავად. ერის კაცთაგანმა თეატინმა დაუჭი-
რა მას ხელი. ამასობაში გავაღე ყუთები და საკვირველი
ცარცვა დაიწყეს: რაც კი მოეწონათ ამ ბატონებს, ყვე-
ლაფერი მოიტაცეს.

ამ ცარცვის დროს მე ფანჯარაზე ვიყავი მიყუდებულ-
ლი. ცარცვას თვალი მოვარიდე, რომ უფრო არ მომმა-
ტებოდა სიმწარე. ბალისკენ რომ ვიყურებოდი, შევნიშნე
იქ ორი მხლებელი ჯაგებს ჩხრეკავდნენ იმ მხარეს, სა-
დაც, ვგონებ, მე დავმალე ჩემი ორი ბოხჩა მე მთლად
გამწარებული გავექანე იმათკენ; ერთი თეატინი მომდე-
და უკან. ის ორი კაცი, დაგვინახეს თუ არა ბაღში შე-
სულნი, წავიდნენ იქიდან, არ ვიცი კი რად. მაშინვე და-
ვიწყე ძებნა. ჩემი მღელვარება მიშლიდა მეპოვნა ალა-
გი, სადაც ჩავყარე: ველარ ვიპოვნე და დაბეჯითობათ
მეგონა, რომ მათ იპოვეს და წაიღეს. ბოხჩები ოც და
ოთხი ათასი ეკიუს საფასი იყო და ადვილად წარმოსა-
დგენია, რა სასოწარკვეთილებაში ჩავარდებოდი: იმ წამს-
ვე მოვკვდებოდი, რომ ღმერთს არ შევეწყალებინე; მან
თვისი სახიერებით ხელი აღმიპყრა მე და შემარჩინა
ცოტაოდენი ღონე. ჩემი ამხანაგი და ერის კაცთაგანი
თეატინი მალალის ხმით მიძახდნენ. გამოვედი ბაღიდან
და შევირბინე ოთახში. შევედი თუ არა ორმა მხლე-
ბელმა შემიპყრო, მიმათრია კუთხეში და ამომაცალა ჯი-
ბიდან რაცა მქონდა; მაგდენი კი არაფერი არა იყო-რა.
მერე დამიჭირეს და უნდოდათ ხელები შეეკრათ ჩემ-
თვის. მე დავიწყე ყვირილი, გაძალიანება, მოვთხოვე მი-
ვეყვანე თავიანთ ბატონებთან და ვათქმევინე ამ ავაზა-
კების უფროსებისთვის, რომ არ არის საჭირო ჩემი შე-
კვრა და შებოჭვა: — თუნდ სასიკვდილოდ წამიყვანოთ
და თუნდ რაც უნდა მიყოთ, მე მზად ვარ მოვითმინო
ყველაფერი. მათ მიპასუხეს, რომ მთავართან უნდა წა-
გიყვანოთო, რადგან მეფის გამოგზავნილები ყოფილ-
ხართო. მე მივუგე, რომ შეუბოჭავადაც წამოვალთ იმას-
თან და იმედი გვაქვს, ის გაგვასამართლებს; ჩვენ გვაქვს
იმასთან წერილები, რომლებსაც უსათუოდ პატივს და-

სდებს. გვიანლა იყო, ღამდებოდა. მთავრის სასახლე 15 ეჯზე იყო. ჩვენ გაგვანთავისუფლეს და მარტო ის მოსამსახურე წაიყვანეს, რომელმაც წინააღმდეგობა გაუწია. ეს მოსამსახურე 15 დღის შემდეგ 10 პიასტრად *) გამოვიყიდე.

3

როდესაც დავაღწიე თავი ამ მცარცველებს, შევედი ბაღში. თეატინმა, რომელიც, უკან მომდევდა ორი ძვირფასი ქვებით სავსე ბოხჩის ძებნის დროს, ყველას უამბო სახლში ჩემი უბედურება. ყველა დარწმუნებული იყო, რომ იმ ორმა მხლებელმა თვალი შემასწრო განძეულობის დამალვის დროს და იპოვეს კიდევც ის, ერთი ჩემი მსახურთაგანი, სომეხი ალავერდა, მომდევდა თან; მე გავოცდი, როდესაც ეს მსახური მომეხვია ყელზე თვალცრემლიანი და მითხრა: „ბატონო! დავიღუპენით!“ საზოგადო შიშმა და უბედურებამ მთლად დაგვაფიწყა, ვინ ვიყავით. მე ისე აღშფოთებული ვიყავი, რომ ჩემივე კაცი ჯერ მეგრელი მეგონა და გულში ვთქვი, ამას უთუოდ ჩემი დახრჩობა უნდა. როდესაც ვიცანი, გული ამიჩუყა მისმა ერთგულობამ. ვუბრძანე, — ნუ სტირი! — ბატონო! მითხრა მან, — კარგა კი მოძებნეთ?

— იმდენი ვეძებე, — მივუგე მე, — რომ სრულიად გადავიწყვიტე იმედი პოვნისა და ვგრძნობ, რომ ყოველად უბედური კაცი ვარ. მოსამსახურემ გული ვერ დაიმშვიდა. მითხრა, — მაჩვენე ის ალაგი, სადაც ბოხჩები გადაყარე და, მიახმე, როგორ დამალე და რანაირად ეძებდი მერე. მე ვუამბე ყოველივე ამ საწყალოსა, რომელმაც ესეთი ერთგულება გამოიჩინა, მაგრამ დარწმუნებუ-

*) პიასტრა, იტ., ნიშნავს სხვადასხვა ქვეყანაში სხვადასხვა ღირებულობის ფულს.

ლი ვიყავ, რომ ტყუილად დაიწყებდა ძებნას და აღარც
კი დავუცადე. დაღამდა. ჯავრმა ისე შემიპყრო და ამა-
ღელვა, რომ არ ვიცოდი, რას ჩავდიოდი, სად მივდიოდი,
რას ვგრძნობდი. სულ მთლად გავვოცდი, როდესაც ის
საწყალი ჩემი მოსამსახურე მეორედ მომეხვია ყელზე და
თან უბეში ჩამიდო ორი შეკრული, რომელიც მე დაკარ-
გული მეგონა. ადვილი წარმოსადგენია, თუ როგორ გა-
მახარა ამ სასიამოვნო გარემოებამ. გამახარა იმიტომ კი
არა, რომ ვიპოვნე ოც და ხუთი ათასი ეკიუ, არამედ
იმიტომ უფრო, რომ ღმერთმა შემიბრალა და არ გამაუ-
ბედურა. ამ ფიქრმა ძალიან გამამხნევა. მაშინდელი ჩემი
მდგომარეობა აღარ მალონებდა, და აღარც მერმისის
მწუხარება, რადგან დავრწმუნდი, რომ ღმერთი არ გამწი-
რავდა. ეს რწმენა მამხნევებდა მას შემდეგ, როცა ფა-
თერაკსა და განსაცდელში ჩავვარდებოდი.

რადგან ეს ორი ბოხჩა ვიპოვე, იმის დარდი აღარ
მქონდა, რასაც ჩემი ყუთებიდს წაიღებდნენ. შევედი
ოთახში და შევატყობინე ჩემს ამხანაგს, რომ ძვირფასე-
ულობა ვიპოვე. ჩემს ამხანაგს ცოტათი მიელაგებინა ჩვე-
ნი მიფუტკნულ-მოფუტკნული საცოდავი ბინა. წაეღოთ
ტანისამოსი, იარაღი, სპილენძეული, ყაითნები და სხვა
უბრალო ნივთები. ჩვენ გადავწყვიტეთ არ გაგვემხილნა,
რომ ის ორი დაკარგული ბოხჩა ვიპოვეთ. გვინდოდა
ხალხი დაგვერწმუნებინა, რომ აღარაფერი აღარ დავგრჩა.
ამან ძალიან გვიშველა: თეატინების მსახურებს ეგონათ,
მთლად გავცარცვეს; ხოლო სულ ყველაფერი, რაც და-
ვკარგეთ, ღვთის მადლით, მხოლოდ რამდენიმე ასი ეკიუ
ღირდა.

24-ს დილით თეატინების პრეფექტმა და მისმა ერის-
კაცად ყოფილმა ძმამ საჩივლელად წამიყვანეს კათალი-
კოზსა და მთავართან, მითხრეს, ძღვენი მიართვიო. მე

ვამტკიცებდი, რომ თუ გაცარცვასა და გაქურდვაზე ვი-
ჩივლებ ძღვენი რალა შუაში უნდა იყოს. მაგრამ ჩვეუ-
ლებამ თავისი გაიტანა, მივართვი კათალიკოზს ერთი და-
ნის ქარქაში, ვერცხლის დანა-ჩანგალი და ქუდი, რომე-
ლიც თვითონ მთხოვა სხვისი პირით. კათალიკოზსა და
აგრეთვე მთავარსაც ვაჩვენე სპარსეთის მეფის ბრძანე-
ბის ქალაღი და მისგან ბოძებული რაყამი (პასპორტი).
მთავარს არ წარვუდგინე საფრანგეთის ელჩის წერილი,
რადგან თეატინებმა მირჩიეს, საჭირო არ არისო. არც
ერთმა და არც მეორემ არაფრით არ დამაკმაყოფილა.
მთავარმა მითხრა, ომიანობაა ახლა და კეთილშობილები
ვერ დამიმორჩილებია, სხვა დროს კი კარგსა და ჩქარ
სამართალს მოგცემდიო; მაინც ჩემის მხრივ ღონისძიებას
ვიხმარ, დაგიბრუნო რაც წაუტრთმევიათო. კათალიკოზ-
მაც ესეთივე საუბარი გამართა და შველის მაგივრად
ნუგეშის ცემა დამიწყო. იმათ მაინც მომცეს თითო კაცი
და მათის სახელით უნდა მოეთხოვათ მცარცველებისა-
გან, რაც ჰქონდათ ჩვენგან წაღებულიო.

ამ მიწყდომ-მოწყდომაში შევიტყე, რომ თვითონ და-
დიანსაც მონაწილეობა ჰქონოდა ჩემი გაცარცვის საქ-
მეში და ნაცარცვის მესამედი მიეღო. ამან უფრო კარ-
გად გამაცნო იმ ქვეყნის ხასიათი და ვითარება, სადაც
ვიყავი; უფრო ნათლად დავინახე განსაცდელი, რომე-
ლიც ჩვენ გველოდა. ის ორი კეთილშობილი, რომლებიც
შემწეობისათვის მოგვცეს, ჩვენსა წამოვიდნენ დასადგო-
მად. ახლა ამათთვის უნდა მიგვერთმია ძღვენი. იმათ იმ
დღეს და მეორე დღესაც ვითომ ძლიერ გამოიდეს თავი
ჩვენ საშველად, მაგრამ მათი ცდილობა ამაო შეიქმნა.
26-ს საღამოს მოვიდნენ და გვითხრეს, რომ ვერაფერს
გავხდითო, აღარ შეგვიძლიან ამ საქმეს მივდიოთო, რად-
გან ოსმალონი მოვიდნენ სამეგრელოში, წვავენ და იკ-

ლებენ ყველაფერს და იძულებულნი ვარძ. სწრაფად ვე-
ახლოთ ჩვენს ბატონებსო.

მე ისე შევეჩვიე ყოველგვარ მოსილოდნელ განსაც-
დელს, რომ ამ ამბავმა არ შემადრწუნა. თეატინები სასო-
წარკვეთილებაში ჩაცვივდნენ, რადგან გრძნობდნენ, რომ
ოსმალოების შემოსევა სულ ბოლოს მოუღებდა ამ სა-
ცოდავებს. ყველანი გასახიზნად მოვემზადენით. შუალა-
მისას ორჯერ გავიგონეთ ზარბაზნის ხმა: ეს იმის ნიშანი
იყო, რომ მტერი მოუახლოვდა რუხის ციხეს. თვით ზარ-
ბაზნების სროლა ამ ციხიდან ისმოდა. რაკი ეს შეიტყო
ხალხმა, დაიწყო გახიზნვა. მიჰქონდათ და მიჰყავდათ თან
ტყეებში და სიმაგრეებში ყველაფერი, რის წაღებაც და
წაყვანაც კი შეეძლოთ.

27-ს, განთიადისას, ჩვენც სხვებსავეთ გასახიზნად წა-
ვედით. არაფერს არ ვახლე ხელი, რაც ან დაფლული
იყო ან დამალული სახლის სართულში და ან სხვაგან.
მე ვფიქრობდი, რომ ჩვენი ძვირფასი სარჩო-საბადებელი
უფრო საიმედო ალაგას არის, უიდრე იქ იქნება, საცა
მივდიოდით. თეატინებს მარტო ერთი ურემი ჰქონდათ
და ორი ცხენი ჰყავდათ. ურემზე იყო მთლად სახლის
ავეჯი და ორიც პატარა ყმაწვილი; ერთ ცხენზე ერის-
კაცთაგანი თეატინი იჯდა, მეორეზე — ჩემი ამხანაგი,
რომელიც ავად იყო. ეს გარემოება ძალიან გვაგვიანებ-
და და ჩქარა ვერ მივდიოდით. ორი თეატინი და მე
ფეხით მივსდევდით ურემს. ძონები და მთლად სახლის
მსახურები მოგვდევენ ჩვენ. სახლში მარტო ერთი
თეატინი დარჩა, რომ თვალყური დაეჭირა იქაურობაზე.
ათასი რამ დავტოვეთ იქ ისეთი, რის წამოღებაც შეუ-
ძლებელი იყო, რადგანაც ურემები არა გვქონდა. მე და-
ვტოვე იქ ჩემი წიგნები, უმეტესი ნაწილი ჩემი ქალა-
ლებისა და იარაღი მათემატიკურ გამოკვლევათათვის. მე

მეგონა, არც ოსმალოები და არც მეგრელები ამაებს ხელს არ ახლებდნენ. სახლის საყარაულოდ დატოვებული თეატინი ტყეში გაქცეულიყო, გაეგო, თუ არა, რომ მტერი ახლოა; ის მხოლოდ საღამოთი დაბრუნებულიყო შინ, მე უკვე ვთქვი, რომ მეგრელებისა და მათი მეზობლების ომი მხოლოდ უეცარი თავდასხმა და ცარცვა არის, ეს ომი დიდხანს არ გასტანს. მართლაც ცოტა ხნის შემდეგ მტერი ისევ უკან დაბრუნდა. ამის გამო ყველანი სახლში ყოველთვის ერთს ან ორ კაცს სტოვებენ, რომ მეზობლებმა არ მოიპარონ ხორბალი, ღვინო და ან სხვა რამე, რისიც თან წაღება გახიზვნის დროს არ შეიძლება. ამ ყარაულებს ხანდისხან მტერი მოასწრებს, თუმცა იშვიათად კი, რადგან სამალავად ახლო აქვთ ძალიან დიდი და დაბურული ტყეები.

საცოდავი სანახავი იყო ამ ხალხის გახიზნვა: დედაკაცები დატვირთულნი იყვნენ ბავშვებით და ბოხჩებით, კაცები სხვა ბარგით. ერთი საქონელს მიერეკებოდა, მეორეს ავეჯით სავსე ურემი მიჰყავდა. გზაზე ნახავდით ღონე გამოცლილ და სიკვდილამდე მიღწეულ სნეულებს, ბებრებსა და პაწაწინებს, რომელთაც სიარული აღარ შეეძლოთ და შველას ითხოვდნენ. ეს ძახილი, მწუხარება და უბედურება მხოლოდ ბარბაროსთა გულს ვერ ალხობდა. მართალია, ვერც მე ვიგრძენი სიბრაღული, მაგრამ არა გულქვაობით, არამედ იმიტომ, რომ ჩემმა საკუთარმა უბედურებამ ისეთნაირად შემიპყრო, რომ აღარ შემეძლო სხვა შემებრალებინა. ჩვენ გავიხიზნენით ერთ ციხეში, რომელიც ტყეში იდგა. ციხის პატრონს საბათარი ერქვა; ის იყო გამაჰმადიანებული და მერე ისევ გაქრისტიანებული ქართველი. ის ისე ცბიერი და ავაზაკი არ იყო, როგორც სხვები. მივედით მისას. ისეთი საფლობი ტალახი და ლაფი იყო გზაზე, რომ მეგონა

ურემი თავის დღეში ვერ გამოატანდა. რამდენჯერმე დავცალეთ და ისევ დავტვირთეთ ურემი. ორჯერ კინალამ არ აიკლეს ურემი; კინალამ არ გამცარცვეს და არ მომკლეს. ყოველდღე ამისთანა ხიფათში ვიყავი. ციხის პატრონმა კარგად მიგვიღო. თეატინებმა უთხრეს ჩემ შესახებ, რომ მე ისეთი ვინმე ვარ, რომლის დავალება სამაგიეროს გადაუხდელად არ დარჩება. მან დაგვაბინავა ერთ ცუდსა და პატარა ქოხში, რომელიც ისეთი ფარლალა იყო, რომ იქ ყოფნა ცისქვეშ ყოფნას უდრიდა. ყოველ მხრივ თავზე წვიმა გვასხამდა. მაინც დიდი მოწყალება იყო ამ ქოხის შოვნა. კიდევ კარგი, რომ არ გაგვრიეს სხვა საცოდავთა შორის, რომელნიც ერთი ერთმანეთზე იყვნენ მიყრილნი უალაგობით. ციხე ხალხით იყო სავსე; როცა ჩვენ მივედით, იქ რვა ასი სული იყო თითქმის სულ დედაკაცები და ბავშვები.

28-ს გათენებამდის თეატინების პრეფექტმა დაგვანება თავი და თავის სახლში წავიდა, რომ რამე ჭურჭელი და ხორაგი მოეტანა იქიდან. მინდოდა ამავე აზრით მეც გავყოლოდი, მაგრამ გათენებამდის კიდევ ორი საათი იყო, როცა ის წავიდა. სახლი სავსე დახვედროდა ფაშისა და გურიელის კაცებით, რომელთაც დიდი უკადრისობა მიეყენებინათ, ჯოხითა და კეტებით ეცემათ. მონდომებინათ ეკლესიის გაღება, რადგანაც ეგონათ, სახლის ჩონება იქ ექნებათ დამალულიო. პრეფექტს რომ შეენიშნა ეს მტრის გროვა, გადაესროლა ეკლესიის გასაღები ჯაგებში, თუმცა ძალა ძალიან დაეტანებინა, მაგრამ ის თურმე სულ იძახოდა: მე არა მაქვს გასაღებიო. ბოლოს ოსმალოებს ცოტა პატივი დაედვათ იმის ხარისხისათვის, მხოლოდ ზოგი ტანისამოსი წაერთმიათ, მართო მსუბუქი ნივთები წაიღოთ და ის რაც ძვირფასი რამ ებოვნათ სახლში; ჩემი წიგნებისა და ქალღმერთებისათვის ხელი არ უხლიათ.

29-ს ლამით მისულიყო იქ ერთი მეგრელი კეთილშობილი ოცდაათ კაცამდინ მხლებლებით და სუყველაფერი აეკლო. იმას მთლად მოეჩხრიკა ჩემი ოთახი, რადგან ჰგონებია, იქ ბევრი რამ იქნება დამალულიო; წაელო ყველაფერი, რაც მე იქა მქონდა, ჭურჭელი, ყუთები და სახლის ავეჯი. ერთი სიტყვით ყველაფერი, რაც მე დავტოვე იქ, და რისთვისაც ოსმალოებს ხელი არ უხლიათ, როგორც ერთობ მცირე ფასიანი და მძიმე საზიდისათვის. იგი მეგრელი, როგორც ვთქვით, ლამით მოსულიყო, იმ ავაზაკს, რადგან სანთელი არა ჰქონოდა დაენტო ცეცხლი ჩემი ქალღლებიდან და წიგნებიდან, ოთახი გაენათებინა, ჯერ დაეგლიჯა ყდები, რადგან დავარაყებულები და წარწერილები იყვნენ. მე ძალიან საიშვიათოდ დავაყდევებინე ჩემი წიგნები პარიზიდან რომ მოვდიოდი. ამ წიგნთაგან ერთიც აღარ გადაარჩა.

30-ს დილით გავიგე ამ გაცარცვის ამბავი და ისე მეწყინა, რომ გამოთქმა არ შემიძლია. საღამოზე ერთი ოსმალო მოვიდა ციხეში, სადაც მე ვიყავი და განაცხადა, რომ ფაშისაგან ვარ მოგზავნილიო. საბათარ გავიდა გასაგებად რა ამბავი მოიტანა, რომ ფაშის ლეიტენანტი, რომელიც რუხის წინა დგას, გაკვირვებულაა, რომ საბათარ არ მივიდა მასთან მორჩილების გამოსაცხადებლად და მისთვის პატივის საცემად, რადგან სამეგრელო ხონთქარს ეკუთვნისო; ფაშას გაცემული აქვს ბრძანება კარგად მოეპყრან იმათ, რომელნიც ოსმალოებს ემხრობიან და მტრად მოეკიდნონ იმათ, ვინც არ ემხრობა; თუ სურს გადაარჩინოს თავისი ქონება, სიცოცხლე, ციხე და რაც იმაში არის სწრაფად უნდა წავიდეს ფაშის ბრძანების მისაღებად. საბათარმა მიუგო, რომ ფაშას ჩემ ბატონად ვსთვლი, გულით ოსმალო ვარ, და არა მეგრელი; მინდოდა კიდევ ვხლებოდი ფაშას, რა წამსაც გავიგებდი იმის ბრძანებასა და რაკი ეხლა ვიცი, რომ მისი

ლეიტენანტი რუხთან არის, ხვალ დილითვე მივალ მისი ბრძანების მისაღებადაც.

31-ს საბათარი ოცდაათი შეიარაღებული კაციტ წავიდა ფაშის ლეიტენანტის სანახავად და მიართვა მას ძღვენად ოთხი მონა, ერთი ბადია აბრეშუმი, წმინდა საბთელი და ხორაგი. ბანაკში სალამოზე მივიდა. იქ ნახა რამდენიმე სამეგრელოს კეთილშობილი, რომელნიც მისებრ დამორჩილებოდნენ შიშის გამო, რომ მტერი არ მისულებოდა მათ ციხეებზე და არ აეოხრებინა მათი მამულები. ლეიტენანტმა უთხრა, რომ მის ბატონს ხონთქრისაგან მიცემული აქვს ბრძანება, დაანგრიოს ყველა სდმაგრე სამეგრელოში, მაგრამ მას თვითონ კი სურს დაიცვას იმ მეზობლების ციხეები, რომელნიც დამორჩილდნენ; რომ ხონთქარმა წაართვა მთავრობა ლევანს, რომელიც რუხშია, და მისცა ახალგაზრდა მთავარს, რომელიც ახალციხეში იყო აღზრდილი; რომ საბათარმა უნდა შეჰფიცოს მორჩილება, მისცეს ერთი თავისი შვილი მძევლად და მიართვას ფაშას ძღვენი. საბათარი დათანხმდა ფაშასთვის ძღვენად მიერთმია ათი მონა ორივე სქესისა და სამასი ეკიუ ვერცხლით და აბრეშუმით.

4.

ოქტომბრის 1-ს საბათარი დაბრუნდა უკან და თან მოიყვანა ოსმალოები თავისი ციხის და მთლად თავისი მამულის მცველად. მთელი ღამე ზეზე იყო და აგროვებდა ძღვენს, რომელიც უნდა მიერთმია. აცნობა ყველას, ვინც კი შეხიზნული იყო მის ციხეში, რომ ოსმალოებმა დაუყენეს მათ მცველნი და მის სამაგიეროდ ოც და ხუთი მონა და რვა ასი ეკიუ უნდა გაიღონ. ეს ყველაფერი მოიკრიფა იმათგან, ვინც მის ციხეში იყო შეხიზნული. ყველა ოჯახიდან, საცა ოთხი ბავშვი იყო, ერთი გამოართვა. ძალიან საცოდავი სანახავი იყო, რო-

ცა საწყალ ბავშვებს ჰგლეჯდნენ დედებს ხელიდან, გადააბამდნენ ორ-ორს ერთმანეთზე და მიჰყავდათ ოსმალოებთან. მე ოცი ეკიუ გამომართვეს.

შეგროვებულის ხარჯიდან საბათარმა ფაშის ლეიტენანტს მარტო ის მიაართვა, რასაც დაპირებული იყო; დანარჩენი თვითონ აიღო. როდესაც ნახეს, რომ წავიდა საბათარი და წაიყვანა თან თავისი უმცროსი შვილი, მის ცოლებს, მის ყმაწვილებს და მთელ ციხეს ყრიამული შეუდგათ. ყმაწვილები, რომელთაც ოსმალოებს მძევლად აძლევენ, მერე მათი მონებად ხდებიან, თავის დღეში ველარ დაეხწევიან ოსმალოს ხელიდან. ისინი სტამბოლში მიჰყავთ ლამაზი ყმაწვილების რიცხვის გასამრავლებლად და სერალში ინახავენ. ფაშის ლეიტენანტმა მიიღო ძღვენი, მძევლები და საბათარიც თავისთან დაიჭირა. ლეიტენანტმა სამჯერ მისცა დადიანს წინადადება დამორჩილებოდა, მაგრამ მთავარი არ დამორჩილდა. მისი ციხე კარგად იყო დაცული სვანების მიერ, რომელნიც მის ვეზირს მოეყვანა და, რომელნიც უფრო მეტად ბატონობდნენ, ვიდრე თვით დადიანი. ვეზირი ყოველდღე უთვლიდა, გამწვანებულ იყო, მეც მზადა ვარ მტერს თავს დავესხაო. ოსმალოებმა რუხის ციხის წინ ოთხი დღე დაჰყვეს, შეიპყრეს ორ ათასზე მეტი ტყვე, აიღეს მრავალი დავლა და ბოლოს უკან დაბრუნდნენ. ოსმალოებს არტილერია არ ჰქონდათ და ამან შეუშალა მათ ციხეზე იერიშის მიტანა. მათ წაიყვანეს თან სამეგრელოს ყველა კეთილშობილი, რომელნიც დაემორჩილნენ და, რომელთაც შეჰფიცეს ახალ მთავარს. კათალიკოზი შეფიცულთა შორის იყო; ფაშამ ბრძანა დაენიშნათ კათალიკოზი ახალი მთავრის ვაზირად, გაეგზავნათ მისი სახელით აფხაზეთის მთავართან და ეთხოვნათ მთავრისთვის ცოლად აფხაზეთის მთავრის ქალი.

ეგონათ ოსმალოების მოსვლა სამეგრელოში დაამყარებდა წესიერებას, ჩაძრავდებდა მძვიდობას და იარაღს დაადეიბებდა. ეს სრულეებითაც ასე არ ძობდა, ისინი ძოვიდნენ, აიკლეს ძხარე და ჩააგდეს ქვეყანა უფრო დიდ არეულობაში, ვიდრე წიხათ იყო. გაჰყვეს იგი ორ ხაწილად. ერთი ხაწილი ფიცისა და ძველუბის ძიცების გაძო იძულებული იყო ახალი ძთავოის ძხარე დაეჭიოა, ხოლო ძეორე დარჩა მოძხრე და ძორჩილი ძველი ძთავრისა. ამ გახხეთქილებამ იძულებული ჰყო ყველა იარაღი აელოთ ხელში. რადგან ვხედავდი აძისთანა უბედურ ყოფას, რომელიც ესე ძორს იყო მძვიდობიანობაზე, გადავსწყვიტე წავსულიყავ საქართველოში, როგორც უხდა ყოფილიყო და რა გაჭირებაც უხდა მენახა. მე იძდენი უბედურება მაწყდებოდა თავს სამეგრელოში ყოველ დღე, რომ ეჭვი არა ძქონდა, ეს უბედურებანი მალე ძომილებდნენ ბოლოს. ლევანი ემუჭრებოდა ციხეების, ქონებისა და მამულების აკლებას, იმ მებატონეებს, რომელნიც დაძმორჩილდნენ ოსმალოებს. საბათარი* ჯერ ისევ ოსმალოებთან იყო; მისი შვილები, რომელნიც ზრძანდებოდნენ ციხეში, დიდი ავაზაკები და საშინელი დაუნდობლები იყვნენ. ყოველ დღე ჯავრი და უხორაგობა მკლავდა. დიდი საქმე იყო ერთი მუჭა ღომისა და ერთი გირვანქა ხორცის ყიდვა. მე ჩემ ქონში ისე განვიცდიდი ყოველგვარ ავდარს, როგორც ტრიალ მინდორზე. ჩემი მსახურების სასოწარკვეთილება ძალიან მაწუხებდა. ერთი სიტყვით, ჯავრით აღარ ვიყავი. ამან მაიძულა მეხმარა ყოველი ღონე, — გავსულიყავ სამეგრელოდან, ვიდრე კიდევ ძქონდა შეძლება. ყველგან მოვაძებნინე ყოლაუზები*); აღვუთქვი, ვეხვეწე, ვაძლიე. ვერაფერს გავხდი, არავინ არ ისურვა გამომყოლოდა. მეუბნებოდ-

*) ყოლაუზი, — ეტიკი, გზის მცოდნე.

ნენ: იმერეთის გზები ჯარებს უჭირავთ, და სიგიჟე იქნება თავისი ნებით იქ მისვლა, რადგან დარწმუნებული ვართ, იქ ტყვედ ჩავცვივითო. განვიზრახე მოძველო ან კავკასიონის ძთებით, ახ 'მაგი ზღვის ნაპირით მაიხც. ჭრავის არ ისურვა გამოყოლა.

ვერ დაიჯერებთ როგორ ეშინიათ მეგრელებს სიკვდილისა და წახდენისა. რაც უნდა მცირედი განსაცდელი იყოს, ვერა სასყიდლით ვერ იძულებულჰყოფთ ძეგრელს შეკბედოს. ბოლოს იძულებული შევიქენი ამერჩია გზა ზღვით და ოსმალეთით. ე. ი. მოძველო 70 ეჯი. წავედი ანარგიაში. ეს ანარგია სოფელია და მცირე ნავთსადგური. იქ ვპოვე თათრის ფილუგა და ვიჭირავე გონიოში წასასვლელად. მივეცი თუ არა ბე, დავბრუნდი პეტინების სახლში და საბათარის ციხეში, რომ მოვმზადებულიყავ სამგზავროდ.

ჩემ ამხანაგს მოველაპარაკე მასზე, თუ რა ოსტატობას ვხმარობ მის გასაყვანად სამეგრელოდან, თუ ღმერთი ინებებდა და მშვიდობით მგზავრობას მომცემდა; ნოემბრის 10-ს გამოვედი ციხიდან. წავიღე თან ასი ათასი ლივრის ფასი ძვირფასი ქვები, რვა ასი პისტოლი ოქრო და მცირე ბარგი, რაც კი გადამრჩენოდა. ძვირფასი ქვები ჩატანებული მქონდა ერთ ბალიშში და უნაგირში, რომელიც განზრახ იყო თვლების დასამალავად გაკეთებული. თან წავიყვანე ერთი მსახურთავანი, რომელიც მყავდა გამოყიდული ტყვეობიდან. ეს ერთი ცბიერი და მუხთალი კაცი იყო, მისი სიბოროტე მე კარგად არ ვიცოდი. არ მირჩევდნენ იმის წაყვანას, რადგან ეშინოდათ რამე ცუდი არ შეემთხვია ჩემთვის. მე თვითონაც არა მქონდა ნამდვილად გადაწყვეტილი მისი წაყვანა, მაგრამ იღბლად ასე მოიტანა, რომ წავიყვანე. მიზეზი, რის გამოც წავიყვანე ის და არა სხვა, ის იყო, რომ თუ იქ დამეტოვებინა, მეშინოდა ვაი თუ გავემხილე სამეგრე-

ლოში. ზამპი თეატინების პრეფექტი, გამოძევა თან. ერისკაცთაგანმა თეატინმაც მოიხდომა თან გამოყოლა ანარგიაში. მე და პრეფექტი ფეხით მივდიოდით, რადგან ერთი ცხენის მეტი ვერ ვიშოვეთ ქირით, თუმცა ბევრი ფული ვაძლიეთ ცხენების დასაქირავებლად. ცხენს ავკიდე ბარგი და შევსვი ზედ ჩემი მსახური. ერისკაცთაგანი თეატინიც ცხენით იყო. ორი დღე დაჟინებით წვიძდა. ციხიდან ერთ ეჯზე ერისკაცთაგანი თეატინი კინაღამ დაიხრჩო ერთ განიერ და მოდიდებულ არხში, რომელშიაც ჩავარდა მისი ცხენი და, რომლიდანაც დიდის გაჭირვებით ამოვათრიეთ თითქმის ნახევრად მკვდარი მხედარი. აღარას ვიტყვი ჩემს დაღალვაზედ იმ დღეს და მერეც. მე იძულებული ვიყავი ავდარში ფეხით მევლო ტყეში, რომელიც სავსე იყო გუბეებით და ტალახით. ტალახი მუხლზე მადგებოდა; არ შეიძლება კაცმა მეტი გაჭირვება აიტანოს, რაც მე ავიტანე. მთლად დავიქანცე; დამრჩა მხოლოდ მხნეობა და სურვილი არასფერს არ მოვრიდებოდი, ყველაფერი მომეთმინა, ოღონდ კი გადამერჩინა სიმდიდრე, რომელიც მქონდა მე ჩაბარებული. საღამოზე მივედი ანარგიაში სულ მთლად დაწუმპულეები. ანარგია ექვს ეჯზე არის საბათარის ციხიდან.

12-ს უნდა ხელ-ახლა გზას შევსდგომოდი, მაგრამ მე დამიშალა ეს ერთმა ახალმა გარემოებამ: მოიტანეს აზბავი, ჩერქეზებისა და აფხაზების ნავები დადიან სამეგრელოს ნაპირებზედო. ეს მართალი გამოდგა: იმათ მოეტაცნათ აქაური ნავები და სხვათა შორის ის ნავიც, რომელიც მინდოდა ღამექირავებინა. გამოუთქმელი სევდა, რომელიც ამ ამბავმა მაგრძნობინა, წარმომდინარეობდა არა იქიდან, რომ აქ მომიგვიანდებოდა და ბევრს ავს შევემთხვევოდი, არამედ მისგან, რომ იმედი მეკარგებოდა, ვაი თუ აქედან თავის დღეში თავი ვერ დამელწია.

19-ს აცნობეს მ. ზამპის, რომ წინა ღამეს შეემტვ-
რიათ მისი ეკლესიის კარები, წაეღოთ რაც იქ ყოფილი-
ყო, აეხადნათ საფლავი, რომელიც ეკლესიაში იყო, და
წაეღოთ ყველაფერი, რაც სახლის დასაცველად იქ დარ-
ჩებოდა თეატინს დაემალა; მთლად აეთხარათ იქაურობა
და მხოლოდ კედლები-ღა დაეტოვებინათ მთელი. ადვი-
ლად შეიძლება წარძოიდგინოთ რა ელდა მეცაჲ მე აშ ამ-
ბის გაგონებაზე, რადგან შვიდი ათას პისტოლზე ძეტი
მქონდა ჩაფლული იმ ეკლესიაში. მაშინვე გავგზავნე
კაცი ჩემ აშხანაგთან. ის ციხეში ველარ ეპარჯნათ: თეა-
ტინების ბინაზე წასულიყო იძის გასაგებად, რაც გვარ-
გუნა წილად ამ უბედურ შემთხვევამ, რომელიც მასაც
მაშინვე გაეგო. მან მომწერა, რომ ღვთის მადლით არ
შეჭებოდნენ ჩვენს ქონებას და განძი იმგვარადვე ენახა,
როგორც გვქონდა მიწაში ჩაფლული. ამ ამბავმა სა-
კვირვლად გამამხნევა. ეს ჩავთვალე ახალ ნიშნად ღვთის
ჩემდამი წყალობისა. გავბედე წასვლა. ოსმალოებმა მო-
მაქირავეს ფილუგა და მაიშნვე გზას შევუდექი.

27-ს გავემგზავრე ანარგიიდან. ჩემი ფილუგა დიდი
იყო; იმაში ოც კაცამდე იყვნენ, ნახევარი მონები და
სხვა ოსმალოები. მე იმიტომ მივეცი ნება ჩაესხათ ნავში
ამდენი ხალხი, რომ შემძლებიყო თავისდაცვა მეკობრე-
თაგან, რომელნიც ზღვის ნაპირებზე დადიოდნენ, ერთი
საათის ცურვის შემდეგ გავედით ზღვაზე. ენგური, რომ-
ლითაც ჩამოვედით ჩვენ, ჩქარი მდინარეა, მასზე სიარუ-
ლი ძლიერ ჩქარა შეიძლება, მაგრამ სიფრთხილეა საჭი-
რო, როდესაც ამ წყლით ჩამოაქვთ სავსე ნავეები, რად-
გან აქ მრავალი თხელი ადგილებია, სადაც ნავეებს გაჭრი-
ყავს ხოლმე. მთელი დღე ზღვის ნაპირზე დავრჩი: ნავის
პატრონი შემეხვეწა დავრჩენილიყავ, რადგან კიდევ ორ
მონას მოელოდა, რომელნიც საღამოზე უნდა მოსუ-
ლიყვნენ.

ანარგიაში ყოფნის დროს ორჯერ მიმიწვიეს ნათლობაში. წავედი სახახავად, რომ შემეტყო, თუ როგორ ასრულებდნენ ამ საიდუმლოს სამეგრელოში. მ. ზაძპის საკმაოდ სწორად აეწერა ეს თავის ძოხსენებაში. აი, როგორი ნათლობა ვნახე: დილის ათ საათზე გაგზავნეს მღვდლის დასაძახებლად. მოვიდა თუ არა მღვდელი, მაშინვე შევიდა ქოხში, სადაც ღვინოს ინახავენ, ჩამოჯდა სკამზე და, თავის ჩვეულებრივ ტანისამოსშივე, დაიწყო კითხვა ნახევრად დაგლეჯილი წიგნისა, რომელიც სიდიდით იყო ახალი აღთქმის ტოლი in — 8°. ყმაწვილი, როდესაც მღვდელმა დაიწყო კითხვა ჯერ არ იყო მის წინ. მამამ და ნათლიამ შემოიყვანეს ყმაწვილი ხუთმეტე წუთის შემდეგ. ეს ხუთი წლის ბავშვი იყო, ნათლიამ მოიტანა ერთი პატარა ღერი წმიდა სანთელი და სამი მარცვალი საკმეველი; აანთო სანთელი და მიაკრა ქოხის კარებზე. ჯერ ბავშვის მონათვლამდისვე დაიწვა ის სახთელი, სხვა სანთელი აღარ აანთეს. სამი მარცვალი საკმეველი დააგდეს მცირე ცეცხლზე და დაწვეს. მოძღვარი ამ ხნის განმავლობაში კითხვით იყო გართული. კითხულობდა ჩქარა, დაბლად და ძალიან მცირე ყურადღებით, რადგან ყველას პასუხს აძლევდა, ვინც კი ჰკითხავდა რამეს. მამა და ნათლია შედიოდნენ და გადიოდნენ ამ ხნის განმავლობაში და აგრეთვე ყმაწვილიც, რომელიც ჭამის მეტს არას აკეთებდა. კარგა ხნის კითხვის შემდეგ მოიტანეს თბილი წყლით სავსე ლაგვანი *), მღვდელმა ჩაასხა შიგ პატარა კოვზით ნიგვზის ზეთი და უთხრა ნათლიას გაეხადა ბავშვისათვის ტანისამოსი. გახადეს ყმაწვილს და მთლად ტიტველი ჩასვეს ლაგვანში. ყმაწვილი ფეხზე იდგა: ნათლიამ მთლად დაჰბანა ტანი. როდესაც კარგად დაჰბანა, მღვდელმა ამოიღო ტყავის ჭისიდან,

*) პირფართო სარწყული.

რომელიც მას სარტყელზე ეკიდა, ერთი ბეწვი შირონი, მისცა ნათლიას და იძან სცხო შირონი ყმაწვილს თითქმის ყველა ასოზე: ქოჩორზე, ყურებზე, შუბლზე, ცხვირზე, ლოყებზე, ნიკაპზე, მხრებზე, ნიდაყვებზე, ზურგზე, მუცელზე, მუხლებზე და ფეხებზე. მღვდელი კი სულ კითხულობდა. გაათავა კითხვა მხოლოდ მაშინ, როდესაც ნათლიამ ისევ ჩააცვა ბავშვს ტანსაცმელი. ყმაწვილს რომ ჩააცვეს მერე მამამ მოიტანა პური, ღვინო და ერთი ნაჭერი მოხარშული ღორის ხორცი. ჯერ ყმაწვილს აჭამა, მერე მიაართვა ნათლიას, მღვდელს, სტუმრებს და ყველას, ვინც სახლში იყო. ამის შემდეგ ყველანი მოუსხდნენ სუფრას, სუფრიდან თითქმის არავინ არ ამდგარა ფხიზლად.

5.

28-ს დილით, ადრე გავედით ზღვაში. წყნარი ტაროსი იყო. ვხედავდით ერთის მხრივ ტრაპიზონის მთებს და მეორეს მხრივ აფხაზეთისას.

30-ს შუა-დღის უკან მივედით გონიოში. ფაზისიდან იქამდინ 40 ეჯი არის. მთელი ეს ნაპირი ძალიან მაღლობი და მთებიანია. ეს ადგილები ზოგი ტყით არის შემოსილი, ზოგი მოტიტვლებულია. ქვეყანა ეკუთვნის გურიელს. გურიელის სამფლობელოს უჭირავს ადგილი იმ მდინარემდინ, რომელიც გონიოდან ნახევარ ეჯზე ჩამოდის.

მიადგა თუ არა ჩვენი ფილუგა ნაპირას, ჩემი მსახური სიხარულისაგან აღტაცებული გადახდა ნაპირზე, ცას მიაპყრო თვალები, კოცნიდა დედამიწას, ათას ნაირად წყევლიდა სამეგრელოს და ათას აღთქმას აძლევდა ღმერთს, რომ ოსმალეთში მოიყვანა. ერთი წამის შემდეგ შევიდა ციხეში და დამტოვა მარტო. ვგონებ იმიტომ წავიდა, რომ ეამბნა, ვინ ვიყავი. როდესაც მებაჟე და ლეი-

ტენანტი მოვიდნენ ფილუგიდან გადმოწყობილი საქონლის სანახავად და ბაჟის ასაღებად, იმათ მაშინვე მიამბეს, რომ ევროპელი ვარ, სამეგრელოში გაჭივრებულ დღეში ვიყავი და ახალციხეში ვაპირობ წასვლას. ძლიერ გავკვირდი. მივხვდი, რომ გამცეს. არ შევშინდი და ღვთის მადლით გული შემრჩა. დარწმუნებული ვიყავი, რომ ჩემმა მსახურმა არ იცოდა თუ ვინ ვიყავი. ის სტამბოლიდან წამოვიყვანე; ჩემი მსახური ჰხედავდა, რომ მე უფრო ელჩებთან და ევროპელ მოხელეებთან დავდიოდი; ისინი პატივსა მცემდნენ, დანარჩენ დროს კი წერაკითხვაში ვატარებდი. ის უნდა დარწმუნებულიყო, რომ მე მოგზაური ვიყავი. დავარიგე ეთქვა ოსმალოებისთვის, რომ მე ვაჭარი ვარ. სამეგრელოში იმიტომ ვიყავი, რომ მტაცებელი ფირნველები მეყიდნა ევროპაში წასაყვანად. იქაურებმა მთლად გამცარცვეს და მივდივარ ახალციხის ფაშასთან საჩივლელად. მტკიცედ დავადექი ამ ჩვენებას. მებაჟემ რაღაცეები გამომკითხა. მე საკმაოდ კარგი პასუხები მივეცი. უბრძანა გაესინჯათ ჩემი მარაგი — ვერაფერი ვერ ხვოვეს მასში აკრძალული. ბარგში სხვათაშორის უნაგირი იყო. უნაგირს ფულურო ჰქონდა ძვირფასი ნივთების დასამალავად. უნაგირი სავსე და ძალიან მძიმე იყო. მისმა სიმძიმემ ეჭვი ააღებინა, მით უფრო, რომ ოსმალური უნაგირები ძალიან მსუბუქებია. ყარაულებმა აიღეს, გასინჯეს ყოველმხრივ, მაგრამ რადგან ხელში ყველგან მხოლოდ ძუა და ბალანი მოხვდათ, დაანებეს თავი.

ნახევარი იმ რვა ასი პისტოლისა, რომელიც მიმქონდა აქვე მქონდა, ნახევარი კი კლიტით დაკეტილ ჩანთაში იდვა, იქვე იყო ზოგიერთი უბრალო ნივთებიც, რომელნიც თუმცა ძლიერ ძვირფასნი არ იყვნენ, მაგრამ ძალიან კარგად ვიცოდი, მაინც წაიღებდენ ოსმალოები, თუ კი თვალს მოჰკრავდნენ. როცა სამეგრელოდან წამო-

ვედი, გადაწყვეტილი მქონდა მენავეებისთვის მიმეცა ეს ჩანთა შესანახავად, როდესაც გავიდოდით ნაპირზე ქობულეთში. მენავეების ბარგს არ სინჯავენ და ფილუგასაც იშვიათად ჩხრეკენ. კარგი ნიავი იყო და ეს ალაგი ისე გავიარეთ, რომ არ დავდექით. ამან ხელი შემიშალა ამესრულებინა ჩემი განზრახვა. თავხედობა იქნებოდა შემესრულებინა ეს ფილუგაშივე მსხდომთა თვალწინ.

მებაჟეებმა უკვე იცოდნენ, რაც მქონდა მე; ჩავიდნენ ფილუგაში და იპოვეს ჩემი ჩანთა. იკითხეს ვისიანო, მე ვუთხარ; — ჩემია, შიგ ისეთი არა არის რა, რასაც ბაჟი უნდა. მებაჟემ მითხრა, — ჩანთა გახსენიო. მე მივუგე სიამოვნებით ავასრულებ, მაგრამ სახლში და არა ზღვის ნაპირზე, ამდენ ხალხში. მებაჟემ თავისთან წამიყვანა. მმართველი ლეიტენანტიც მოვიდა იქ. იმან აიღო ასზე ერთი და მებაჟემ ხუთი. წაიღეს ჩემგან ოც და ორი პისტოლი, ოქრო და ყველაფერი, რაც კი მოეწონათ იმ ნივთებიდან, რომელიც ჩანთაში მქონდა. სხვათა შორის წაიღეს ერთი წყვილი დამბაჩა, რომელიც შეადგენდა ჩემს ერთად-ერთ იარაღს. მართალია ფასი მომცეს, მაგრამ მარტო ღირებულების ნახევარი. მებაჟემ მითხრა, მასთან დავბინავებულებიყავი. მე მივუგე, რომ ის მასხრად მიგდებს, როდესაც მიწვევს თავისთან დასაბინავებლად მას შემდეგ, როცა უსამართლოდ წამართვეს ბაჟი თეთრზე, რომელიც მქონდა მე, რადგან ოქროსა და ვერცხლს ბაჟი არ უნდა. მან მომიგო, — რომ კარგად არ მცოდნია საქმე: არაფერი უსამართლობა არ ჩაიღინა, რადგან გონიოში ახდევინებენ ბაჟს ყველაფერზე გამოუკლებლად; რომ თავისთან მაძლევენ ბინას, ეს არის პატივისცემა. მაღლობა გადავუხადე და ვუთხარი, — თუ გსურს სიკეთე გაშიწიო და საუკუნოდ დამავალო, შემწეობა მომეცი ახალციხის ფაშასთან წავიდე; ახლა მთელმა გონიომ გაიგო, რომ ერთი პარკი ოქრო მიპოვეს და ვშიშობ, დანარჩენ

ოქროს წართმევის დროს არ მომკლან კიდევ, მარტო და უცხო ვარ, თავის დაცვაც აღარ შემძლია, რადგან თვითონ შენ წამართვი იარაღი და ამიტომ უნდა გაისარჯო, რამე შემწეობა მომცე. — სრულებითაც ნუ შეშინდებიო, მითხრა მან, ღვთის მადლით, მორწმუნეთა ქვეყანაში ხარ, აქ არ უნდა გეშინოდეს არც გაცარცვისა და არც სიკვდილისაო: მე თავდები ვარ, რომ შენს ქონებასა და სიცოცხლეს ხელს არავინ ახლებს, თუნდაც თავზე დაიდვა შენი ოქროს პარკი და ისე წაიღოვო: პირდაპირი გზა ახალ-ციხისაკენ ძლიერ საძნელოა: ამ გზაზე ორი პირველი დღე ფეხით მოგიხდება სიარული, რადგან ცხენებს არ შეუძლიათ მთების ვიწრო და უსწორ-მასწორო ბილიკებზე იარონ; ხვალ დილით მოგცემ კაცებსა და ეს კაცები წაიღებენ შენს ბარგს და მიგაცილებენ პირველ სოფლამდე, იქიდან მეორემდე და ასე კიდევ ახალციხემდეო.

მითხრა ეს და მესამედ მიმიწვია, ღამე ჩემთან გაატარეო. ძლიერ მთხოვდა ამას, და ეტყობოდა, გულითაც მთხოვდა. თურმე თავაზიანობას იჩენდა კეთილის გულით და ჩემთვის სიკეთე სურდა. ამას მივხვდი შემდეგში. ნეტავი მაშინვე შემენიშნა ეს, ვერ მივხვდი, თუ განგება რას მიმზადებდა; მეშინოდა, ვაი, თუ იმიტომ მიწვევს, რომ უფრო კარგად გასინჯოს ჩემი ბარგი, უნაგირი და თვითონ ჩემი გაჩხრეკაც მოინდომოს. თან მქონდა დიდი ქისა ოქროს და ძვირფასი თვლები სამ ადგილას დამალული.

თითქმის დაღამებული იყო, როდესაც გამოვედი მებაჟესაგან. ჩემს მსახურს წაეღო ჩემი ბარგი იქ, სადაც ჩემთან ერთად მოსული ხალხი დაბინავებულიყო. ეს იყო ერთი საძაგელი ქოხი, ყოველ მხრივ ფარღალაღა, ფრიად ბინძური და მყრალი. იქ მე თანაგრძნობა გამომიცხადეს. — დიდად ვწუხვართ, — მითხრეს და, მართალი

უნდა ვთქვა, დარწმუნებული ვარ, რომ ჩემი მსახურის გარდა, რომელმაც მიიღო საჩუქარი იმ ოცდაოთხი პისტოლიდან, ჩემი ამბავი ყველას ეწყინა, ვინც კი იქ იყო. ყველა მაყვედრიდა, რომ მათ არ მივეცი ჩემი ბარგი შესანახად. მე საწყლად და ძალიან დაღონებულად ვაჩვენე თავი, მაგრამ გულში კი მიხაროდა, რომ ასე ადვილად გადავრჩი: მოუთმენლდ ველოდი მზის ამოსვლას და ვამბობდი: — ღმერთო, ჩქარა გაათენე და ამ განსაცდელს გადამარჩინე.

ნამცხვარს გეახლებოდით, როდესაც მოვიდა ერთი იანიჩარი და უთხრა ჩემს მსახურს, — ციხის თავის ლეიტენანტი გიბრძანებსო. ციხის თავი თვითონ არ იყო იქ: მისი ლეიტენანტი ასრულებდა მის თანამდებობას. ჩემი მსახური წავიდა მასთან, და ერთი საათის შემდეგ იგივე იანიჩარი მოვიდა ახლა ჩემს დასაძახებლად. მე რომ მივედი, ლეიტენანტი და ჩემი მსახური სუფრაზე ისხდნენ, მთვრალეები იყვნენ. ლეიტენანტმა ჯერ ძალით მასვა და მაჭამა: მერე მითხრა, რომ ყველა ქრისტიანი, სასულიერო წოდების კაცი, რომელიც გონიოზე გაივლის, ვალდებულია მისცეს გონიოს მმართველს ორასი დუკატი და, რადგან მე მმართველის წარმომადგენელი ვარ, შენც უნდა მომცე ეს ფულიო. მე მივუგე: — თქვენ ცდებით, მე ვაჭარი ვარ, უკვე გადავიხადე ბაჟი, თუმცა უსამართლოდ — კი და მებაჟემ კიდევ განმათავისუფლა: თუ მაინც დამაინც უნდა მივცე რამე მმართველს, ხვალ მივსცემ, ღამე კი დრო არ არის ამისთანა ლაპარაკისათვის. წამოვდექი, დავაპირე წამოსვლა. ორმა იანიჩარმა შემაყენა: ლეიტენანტმა ისევ დამსვა, ძალით მასვა: დამაყოვნა იქ ორი საათი და ათას გვარი უთავბოლო ლაპარაკი დამიწყო. სხვათ შორის მითხრა, — ქრისტიანების ქონება, სიმართლით რომ ვილაპარაკოთ, ოსმალოებს ეკუთვნის:

შალტიელებმა წაიყვანეს ტყვედ ჩემი ორი ძმა: ისეთ
კაცს, როგორც შენა ხარ, ოცი პისტოლი ქონება ეყო-
ფაო. ჩავეარდი გაჭირვებაში: მთვრალი ხალხი მეხვია
გარშემო და იმათთან მქონდა საქმე! ჩემი მსახური მო-
შველების მაგივრად მსაჯულთან იჯდა სუფრაზე და
ბრძანებლობდა ჩემს შესახებ. ნამდვილად ის ჩემი მსახუ-
რი კი არა იყო, ბატონი იყო! ვხედავდი მის მუხთლობასა,
მაგრამ არაფრის თქმა არ შემეძლო: მეშინოდა უფრო
უარესისა. გავიხმე ჩემი მსახური ცალკე და ვუთხარი, —
ნულარ გამაჯავრებ ამეზე მეტსა, მემსახურე იმ ერთგუ-
ლობით, რომლითაც აქამდე მემსახურებოდი: მხოლოდ
შენ შეგიძლია მოგვარიგო; მე ნებას გაძლევ გაილო
ამისათვის ოც დუკადამდინ, ჩემი განზრახვა იყო, მოფე-
რებით, რომელსაც ჩემთვის მხოლოდ კეთილის მოტანა
შეძლო, წემეკავებინა ამ ვერაგის სიბოროტე და დამეშა-
ლა მისთვის, უკიდურესობა რამ არ ჩაედინა. ამის შემ-
დეგ დავუწყე ხვეწნა, მუქარა ლეიტენანტსა; ვეუბნებო-
დი აღარავინა მოვა გონიოში, თუ გაიგებენ, რომ აქ ამ-
გვარი ძალადობით და ასე უსამართლოდ ეკიდებიან მო-
გზაურებს. ლეიტენანტმა სიცილი დაიწყო, — გონიო ჩემი
მამული არ არის, მე მხოლოდ ერთი წელიწადი-ლა უნ-
და ვიყო აქა; ბევრს არას ვიწუხებ, თუნდა ერთი კაციც
არ მოვიდეს აქ ჩემს შემდეგ და თუნდა თვით ციხეც და-
ინგრეს, მე იმის დარდი არ მაქვს, შემდეგ რა იქნება და
რა მოხდებაო. საქმე ბოლოს იქამდე მივიდა, რომ ლეი-
ტენანტმა გაგზავნა კაცი ჩემი ბარგის მოსატანად, რად-
გან არ მივეცი, რასაც მთხოვდა. ჩემი მუხთალი მსახური
ეხმარებოდა მას ამ საქმეში. მითხრა ამოიღე ოქრო, რომ-
ელიც ჩანთაში გაქვსო. მე არ ვქენი: არაფრის გულისა-
თვის ერთ სუსაც არ მოგცემ: მე შენი არაფერი მმარ-
თებს: არ შემეძლია წინააღმდეგობა გაგიწიო, თუ ძალა-
დობას დაიწყებ: შეგიძლია წაილო ყველაფერი, რაც

გსურს. მაგრამ კარგად ვიცი გზები, როგორც უნდა დავიბრუნო ყოველივე, რაც ძალადობით წამერთმევა. ამ ავაზაკმა მოატანინა ბორკილები და რკინის საყელო: ამან, მართალი უნდა ვთქვა, ცოტათი შემაშინა: მქონდა საქმე ჯარის ხალხთან, რომლებსაც ოქრომ და ღვინომ თვალები აუხვია და ისეთ ყოფაში იყვნენ, რომ ყველაფერს იზამდენ; ერთი მათგანი მომიახლოვდა და მითხრა: — ნიორს, რამდენსაც უფრო მეტს დანაყავ, იმდენად უფრო მეტად აყროლდება, ესე იგი რამდენსაც უფრო დააგვიანებ საქმის გათავიებას, იმდენად უფრო გაძნელდება მერე საქმეო. ამაშიშარმა ადგილმა, სადაც ვიყავი, და ათასმა სხვა მოგვცეო. მეტი ღონე არ იყო, მივეცი ეს ფულად და კიდევ ოთხი დუკატი იანიჩარებს დავუთვალე. სიმდიდრე, რომელიც მქონდა ზედ და აგრეთვე ბინაზე, ამგვარმა საშიშარმა ადგილმა, სადაც ვიყავი, და ათასმა სხვა მოსაზრებამ ძალა დამატანა ასე მოვქცეულიყავ; სხვა მდგომარეობაში მე არ დავუთმობდი მუქარას, არ შემეშინდებოდა ბორკილებისა და ან სულ განვთავისუფლდებოდი, ან მცირე ფასით მაინც გადავრჩებოდი.

ლეიტენანტმა ძალა დამატანა; როდესაც ჩავუთვალე ასი დუკატი, ფიცი ჩამომართვა, რომ რაც მივეცი, მივეცი ჩემის ნებითვე და არავის არ ვეტყობდი, ახლა ამაზე დაიწყო ისეთი გაცხხრებული დაგიდარება, როგორც პირველზე. მე არ მინდოდა ფიცი მიმეცა, რადგან ნამდვილად ამაზე ჩივილი მინდოდა; ეს ავაზაკი კი გაჯიუტდა და არ იღებდა ას დუკატს, თუ იმ პირობას არ მივცემდი. რა პირობასაც ითხოვდა. მეტი ღონე არ იყო, უნდა შევფიცებოდი, რომ ისე მოვიქცეოდი, როგორც მას სურდა.

მეორე დღეს, დილა ადრიან, დეკემბრის პირველს, პეზაყეები მოვიდნენ ჩემს ბინაზე და წასვლამდინ მათვა-

ლიერებდენ. ბრძანება ჰქონდათ გაესინჯათ ჩემი უნაგირი და მეც გავეჩხრიკეთ. დაუძახეს ჩემს მსახურს და თავაზიანად და დარბაისლურად, რამდენადაც კი შესაძლო იყო მათთვის, გამოუტყხადეს ეს ამბავი. ხელმეორედ გასინჯეს უნაგირი. მე შიშით ვთრთოდი, როცა სინჯავდენ. მაგრამ ეჭვი ვერაფერზე ვერ აიღეს. მხოლოდ უნაგირის სიმძიმე აყოყმანებდა მათ. მე ეს შევნიშნე და ვუთხარი: მძიმე უნაგირი იმიტომ გავაკეთებინე, რომ საჭიროების დროს ბარგისთვისაც გამომდგარიყო; ისინი ამით დავაშოშმინე. შემდეგ შევატყვი, რომ ჩემი გასინჯვაც უნდათ. ჯერ ერთმა და მერე მეორემ ცალცალკე გამიხმეს და მეუბნებოდენ, თუ მაქვს რამე იმისთანა, რაზედაც ბაჟი არ გადამიხდია, მიმეცა მათთვის საჩუქარი და არ გამამხელდენ! — მეგობრებო, მივუგე მე, ნუ ეძებთ მიზეზებს ჩემს გასასინჯად: თუ გსურთ გამსინჯეთ, აი, გამსინჯეთ, — ვუთხარი ეს თუ არა, გავიხსენი ჟილეტი და ვაჩვენე ჩემი ჩისა. ამ გაბედულებამ დამიფარა და მებაჟეებმა აღარ გამსინჯეს. მე წავედი მათთან ერთად მათ უფროსთან: განგებ მოვიმტირალე თავი ძლიერ შეწუხებული ვეჩვიე და ვუთხარი: — თქვენთან არ დავბინავდი და ამიტომ წამართვის ერთი ნაწილი ჩემი ოქროსი: — მე კარგად გირჩიე, — მომიგო მან; ვიფიქრე რომ აგრე მოგივიდოდა: ძალა და მატანა მითქვა მისთვის, რამდენი წამართვის, ვინ წამართვა: მარწმუნებდა, უსათუოდ დამიბრუნებდა დანაკარგს, მე ვუთხარი, რომ მოკვლას დამეჭადნენ, თუ ვიტყვი. მართალიც იყო ეს. გულით მსურდა გავცლოდი გონიოს: აღარ მსურდა დამეწყო დავა. შეგვედრე მებაჟეს, თავის ნათქვამი აესრულებინა. მან ამისრულა: მომცა ორი კაცი. რომ ჩემი ბარგი სალამომდინ ეტარებინათ: მომცა კიდევ ერთი ოსმალთ, რომ ახალციხემდინ მივეცილებინე. უბრძანა იმ ორ კაცს, — ბარათი მოიტანეთ ამისაგან დასარწმუნებლად, რომ მშვიდობით მივიდა ბინაზე: ოსმალთს

მისცა ბრძანება, რომ გზაზე არავის დავებრკოლებინე.
აი ბრძანება:

„გზის მცველებო, მამასახლისებო, მსაჯულებო, ქეთ-
ხუდებო, მიაცილეთ სოფლიდან სოფლამდე, თვით ჰასსან
ფაშის სახლამდე ჟანი, მისი ზარაფი. მიეცი თ ფულით
ცხენები და კაცები, რამდენიც კი მოითხოვოს, ეს და მისი
ბარგი უნდა მთლად იმ ადგილების მცხოვრებლებმა დაი-
ცვან და გაუფრთხილდენ, სადაც გაივლის: წინააღმდეგ
შემთხვევაში მცხოვრებლები პასუხისგებაში მიეცმიან“.

6.

3-ს ხუთი ეჯი გავიარე ფეხით. სამ კაცს მოჰქონდა
ჩემი ბარგი, ბევრჯელ ისე ახლო გავივლიდით საშინელ
ხრამის პირზე, რომ შემზარავდა. სულ აღმართ-დაღმართ
მივდიოდით: ამ ხუთ ეჯში ორიც არ გამოორეულა სწორი
გზა.

4-ს დავრჩი ერთ სოფელში, სადაც წინა დღეს მივედი:
წვიმამ, თოვლმა და ქარიშხალმა არ გაგვიშვა წავსული-
ყავით. ამ სოფელში მოსახლეობდენ ქრისტიანები და მუ-
სლიმანები.

5-ს და 6-ს თერთმეტი ეჯი გავიარე. თუმცა ცხენები
მყავდა, მაგრამ შემიძლია ვთქვა, რომ სამი ეჯი არ გა-
მივლია ცხენით: ყოველ წამს უნდა ჩამოვმხდარიყავ, რა-
დგან ვიწრო და ძნელი სავლელი გზები იყო. ცხენი
ძლივს იკიდებდა ფეხსა.

7-ს და 8-ს თექვსმეტი ეჯი გავიარე; ჯერ ხან შევ-
ჯდიბოდი ცხენზე, ხან ჩამოვხტებოდი: მერე ვაკე გზა
დაიწყო, მაგრამ ძალიან მიხვეულ-მოხვეული იყო. კავკა-
სიის მთებში ვიყავით მოსულნი. ოთხი ეჯი ბოლოს სულ
თავ-ქვე გზა იყო. ნახევრად რომ გავიარეთ ეს დაღმართი,
მალლობებსა და მთის წვევრებზე გამოჩნდა ციხეებისა და

ეკლესიების ნანგრევები. იქაურები ამბობენ, ბევრი ციხე და ეკლესია იყო, მაგრამ ოსმალოებმა დაანგრიესო. მთის ძირში იწყება მშვენიერი ვაკე, რომელიც სიგანით სამი ეჯი იქნება. ეს ვაკე ნაყოფიერი ალაგია, უხვად მომცემი და მთლად სოფლებით სავსე. შუაში ჩამოუღდის მდინარე მტკვარი.

აზია რამდენსამე ნაწილად იყოფა დიდის მთის ქედებითა. ამ ქედებში ერთი იწოდება ტავრად, მეორე ინაუსად და მესამე კავკასად. ტავრის მთა უფრო ღრმად არის შეწეული აზიაში. მთლად ეს მთა გრეხილი საზოგადოდ იწოდება ტავრის მთად. ვამბობ საზოგადოდ, რადგან მის თითოეულ შტოს საკუთარი სახელი აქვს და ამ საკუთარ სახელს მახლობლად მცხოვრებელი ხალხი უწოდებს. მესამე ქედი, კავკასიონი, უფრო ახლოა ევროპაზე: ის მტებარეობს შავისა და კასპიის ზღვების შუა, რუსეთისა და ოსმალეთის შუა. ბევრნი ვერ არჩევენ ერთმანეთში ამ სამ ქედს: სხვათა შორის ვერ არჩევენ პლინიუსი და კვინტ-კურციუსი, რომლებსაც ინდოეთში ჰგონიათ კავკასიონი. სტრაბონი, რომელიც ლაპარაკობს ამ მთაზე თავისი გეოგრაფიის მეთერთმეტე წიგნში, ამბობს: თუმცა ეს აგრორები ეთანხმებიან ერთმანეთს ამ საგნის შესახებ, მათ მაინც არ უნდა დაუჯეროთ, რადგან წარმოსთქვას ეს მხოლოდ პირ-მოთნეობით, რომ უკეთესად შეეჩოთ ალექსანდრი, რომლისთვისაც რასაკვირველია, უმეტესი დიდება იქნებოდა, გაეცრცელებინა თავისი ძლევა მოსილობა ინდოეთის მთების იქით, ვიდრე გარდევლო იარალით ხელში მხოლოდ ეგჟიპტის პონტის მახლობელი მთები. მე დავიჯერებდი, რომ ეს შეცდომა არის და შეცდომა მხოლოდ გეოგრაფიული, რომელიც მოსვლია კვინტ-კურციუსს რაიმე განზრახვის გარეშე, როგორც მაგალითად, ის შეცდომა, როცა ამბობს, განგესი სამხრეთიდან მომდინარეობსო, ან იაქსარტი ტანაისიანო, — დავიჯერებდი,

რომ არ ამბობდეს იმ მეექვსე წიგნში: კავკასია მდებარეობს ჰირკანიისა და ფაზისს შორისო.

კავკასიონი ყველაზე დიდი და ძნელი გადასასვლელი მთა არის ყველა იმ მთებში, რომელიც მე მინახავს: ეს იქიდანაც ჩანს, რაც აქამდე ვსთქვი: ციცაბოებით და საზარელი ფრიალოებით არის ეს მთა სავსე.

ბევრი შრომა დასჭირვებია აქ ზოგიერთ ალაგას ბილიკების გაყვანასა, და გამოკვეთას. მთა მთლად თოვლით იყო დაფარული, როდესაც მე გადავიარე: თითქმის ყოველგან ათ გოჯზე მეტი თოვლი იდვა. ჩემს ყოლაუზებს რამდენსამე ადგილას გზის გაწმენდა დასჭირდათ ნიჩბებითა. ფეხებზე ეცვათ ერთგვარი თოვლზე სასიარულოდ მოწყობილი ქალამნები, რომლებიც მე მხოლოდ ამ ქვეყანაში ვნახე, ამ ფეხსაცმელს ძირი გრძელი და თხილამურის მაგვარი აქვს, თუმცა ისე განიერი არა. აგრეთვე ბადე უფრო თხელია და ფიცარი მთლად მრგვალი, ეს ფეხსაცმელი იფარავს თოვლში ჩაფლობისაგან, რადგან თითის დადებაზე მეტი არ ჩადის თოვლში. ისინი მარდად დარბოდენ თოვლზე, მხოლოდ მქრქალ და განურკვეველ კვალსა ტოვებდენ, რადგან ამ ფეხსაცმელს არც თავი უჩანს და არც ბოლო. კავკასიონის სიმაღლეებზე მუდამ თოვლი ძევს და გადასავალი გზა რვა ეჯის სიგრძეზე ძალიან უდაბურია. 7-ს დამე თოვლში გავატარე. გავაკაფინე ნაძვი და დიდი ცეცხლი დავანთებინე. როდესაც მთის წვერზე ავედი, ჩემი თანამგზავრები ევედრნენ თავიანთ ხატებს: მოელოთ წყალობა და არ ამოვარდნილიყო ქარი. მართლაც და, რომ ცოტათი ძლიერი ქარი ამდგარიყო, უსათუოდ წაგვბუქავდა: თოვლი ფხვიერი და მტვერივით წმინდა იყო: ქარი აიტაცებდა ამ ფხვიერ თოვლს და ჰაერს გაავსებდა. ღვთის მადლით თითქმის სრულებით არ იყო ქარი. ცხენები ისე ღრმად იფლობოდნენ ზოგან, მეგონა ველარ ამოაღწევდენ. თითქმის სულ ფეხით მივდი-

ოდნი: რვა ეჯიც არ გამივლია ცხენით, ისე გადავიარე
ეს შესახიშხავი ძთა, რომელიც არის ოცდათექვსმეტი მი-
ლი. უკახასკხელ ორ დღეს ჩემი თავი ღრუბელში ძეგონა.
ოც ხაბიჯს იქით ველარას ვხედავდი, თუძცა ძართალია,
ტყე, რომლითაც შემოსილა ძთის წვერი, ძლიერ უძმლის
შორს დანახვას. ტყე ნაძვისაა. აქ სხვა ხეები ვერ ვხაზე,
რამაც ძლიერ დაძალონა: მეგონა, ქვეყნის უმაღლეს მთა-
ზე ვარ, ანდა აზიის უმაღლეს მთაზე მაინცა; ძალიან
მინდოდა დავრწმუნებულყავ, მართალს ამბობდნენ ბუნე-
ბისმეტყველნი და გამომკვლეველნი თუ არა, რომ ძალიან
მაღალი ძთების წვერებზე ხის ფურცლები ყოველთვის
ერთგვარ მდგომარეობაშიაო. რადგან ქარი და ღრუბლე-
ბი, რომლებსაც შეუძლიათ ჩამოჰყარონ ისინი, უფრო
დაბლაა და ვერას დროს ვერ ააღწევს იმ სიმაღლესაო.
ეს ვერსად ვერ შევნიშნე. აგრეთვე ვერ შევნიშნე, რომ
იმ ჰაერში შეუძლებელი ყოფილიყო ცხოვრება, როგორც
ისინი ამტკიცებდნენ.

მართალია იქ ჰაერი ძლიერ თხელი და მშრალია, მაგ-
რამ, ვგონებ იქ ისევე შეიძლება ცხოვრება, როგორც
ძალიან შეკუმშულ ჰაერში: იმის მიზეზი კი, რომ იქ
არავინ სახლობს, მხოლოდ ვაჭრობა და ალებ-მიცემობაა.
ძნელია კაცმა იქონიოს აქიდან დანარჩენ ქვეყანასთან
რაიმე ურთიერთობა და დამოკიდებულება. ამ საშინელ
მთას რომ ჩამოვდიოდით, ვხედავდი ღრუბლებს, რომ-
ელნიც იძროდენ ჩემ ქვევით, თვალ ჩაუწვდენელ სიღრ-
მეში. ჩემი თავი ჰაერში მეგონებოდა, რომ არ მეგრძნო,
თუ რანაირად ვიდექ დედა-მიწაზე.

კავკასიის მთა თვით წვერამდე ნაყოფიერია და უხვი
თაფლით, პურიით და ღომით; აგრეთვე ბლომად არის იქ
ღვინო, ხილი, ღორი და მსხვილი საქონელი. ყველგან
მშვენიერი წყლებია. რამდენიმე სოფელია იქ. ვაზი ხეე-
ბის გარშემო იზრდება და ისე მაღლა ეხვევა, რომ ხან-

დისხან შუძლებლია მისწვდეს კაცი ყურძენს, დასაკრუ-
ფად. როველი იყო, როდესაც გავიარე. ვშოულობდი
ყურძენს, მაჭარსა და მშვენიერ ძველ ღვინოს. ღვი-
ნო იქ იაფია: ზოგან სამას გირვანქა ღვინოს
ერთ ეკიუთი იყიდით: რადგან სოფლელები ვერა
ჰყიდიან იმდენ ღვინოს, რაბდენის დაყენებაც შე-
უძლიათ, ყურძენს არ კრეფენ მთლად და ვაზებ-
ზედვე ალპობენ. გლეხები ხის ქოხებში ცხოვრობენ:
ყველა ოჯახს ოთხი-ხუთი ქოხი აქვს. ცეცხლს ანთებენ
უფრო დიდი ქოხის შუაზე და ყველანი გარშემო უსხე-
დან. დედა-კაცები ხორბალს მაშინ გამოჰფქვავენ, როცა
პური დასჭირდებათ. პურს აცხობენ კეცებში, კეცები
ორიოდ-სამიოდ თითის დადებაა სიღრმითა და ირგვლივ
იქნება ერთი ფუტი. ძალიან გაახურებენ კეცს, ჩასდებენ
შიგ პურს, ზედ წააყრიან ცხელ ნაცარს და ნალვერდალს.
ისეთი ადგილებიც არის, სადაც პირდაპირ ნაცარში აც-
ხობენ პურს, გამოსწმენდენ კერიის ერთ კუთხეს, ჩასდე-
ბენ შიგ ცომს და ზევიდან ცხელ ნაცარს და ნალვერ-
დალს წააყრიან. თუმცა ესე აცხობენ, მაგრამ პურის ქერ-
ქი მაინც საკმაოდ თეთრია და პურიც ძლიერ კარგი.
ღვინოს ისევე ინახავენ, როგორც სამეგრელოში. საღამო-
ობით ვბინავდებოდი იმ გლეხისას, რომელიც ცხენებს
ან მებარგულეებს მაჭირავებდა. გამყოლი ოსმალო მემსა-
ხურეობდა მარდად და კარვად, იძდენად, რამდენადაც
კი შესაძლებლი იყო იმ ადგილებში. ჩვენ გვაძლევდენ,
ქათმებს, კვერცხებს, მწვანილს. ღვინო, პური და ხილი
უხვად იყო რადგან ყველა მახლობელ ოჯახს მოჰქონდა
როგორც ბეგარა, ერთი დიდი ხელადა ღვინო, ერთი
კალათა ხილი და ერთი ცხრა პური, ფასს არა მთხოვდენ
და ზრდილობაც მიშლიდა რამე მეჩუქებინა მათთვის: მე-
შინოდა უმართებულობაში არ ჩამოერთვათ.

მგელივით ვჭამდი, მაგრამ ორი სამი საათის უკან ისევ მომშივდებოდა. ადვილი წარმოსადგენია, როგორ დაესუსტდებოდი სამ თვეს სამეგრელოში, სადაც არა მქონდა პური, გაჭირვებაში ვიყავი და ვძრწოდი უფრო დიდ უბედურებათა მოლოდინში. ახლა, მადლობა ღმერთს, კვალად მშვიდ და უხვ ქვეყანაში ვიყავი; მოვედი საძაგელი ქვეყნიდან, სადაც ფულითაც ვერ ვშოულობდი საჭმელს, იმ ქვეყანაში, სადაც უსასყიდლოდ მასაზრდოებდნენ. ამისთანა უკიდურესობა უნდა გამოსცადოს კაცმა, რომ იგრძნოს, რამდენად სასიამოვნოა მისთვის ამგვარი ბედნიერი ცვლილება.

მთების მცხოვრებნი უმეტესად მართლმადიდებელი ქრისტიანენი არიან. მშვენიერი ელფერი აქვს ხალხსა, ძალიან მშვენიერი სახის დედაკაცები ვნახე იმათში. აქაურები გაცილებით კარგად არიან მოწყობილი, ვიდრე მეგრელები და კავკასიის სხვა ხალხი, რომელიც ოსმალეთის ქვეშევრდომი არ არის.

9-ს ხუთი ეჯი გავიარე ხეობაში. დასამუშავებლად გამოსადეგია იქაური ნიადაგი. გორებზე, რომლებითაც შემოზღუდულია ეს ხეობა, მოჩანდა მრავალი შინაური პირუტყვი. საღამოზე ახალციხეში მივედი.

ახალციხე არის კავკასიის მთაზე აშენებული ციხე: იგი დგას ოცამდე სხვადასხვა გორებს შუა. ამ გორებიდან ადვილად შეიძლება ყოველმხრივ მისწვდეს ტყვია. გარს ორი კედელი და კოშკი არტყია. კედლებიც და კოშკებიც ძველებურად არიან ქონგურებით მოცულნი. ციხეს მცირე არტილერია აქვს. იქვე ახლო, გორებზე და მალლობებზე, დაბაა გაშენებული. დაბაში ოთხასზე მეტი სახლია, რომლებიც თითქმის ყველა ახალია, ამ ცოტა ხანშია აშენებული. იქ ძველი არაფერი არ არის სომხის ორი ეკლესიის გარდა. დაბაში ცხოვრობენ ოსმალოები, სომხები, ქართველები, ბერძნები და ებრაელები.

ქრისტიანებს აქ აქვთ ეკლესიები, ებრაელებს — თორა. აქ არის აგრეთვე ახალი ქარვასლა, რომელიც ხისაგან არის აშენებული, როგორც თითქმის სხვა ყველა აქაური სახლები. ახლო ჩამოუდის მდინარე მტკვარი, რომელსაც სათავე აქვს კავკასიის მთებში, რამდენსამე ათ ეჯზე ამ დაბიდან. სტრაბონის სიტყვით მისი სათავე სომხეთშია. პტოლომეი კი ამბობს, რომ სათავე მტკვრისა კოლხიდაშიაო, ხოლო პლინის სიტყვით მტკვარი გამოდის ოსმალეთის მთებიდან, რომლებიც კოლხიდის ზევით მდებარეობენ და იწოდებიან კორაქსისად მდინარე კორაქსის გამო. ეს მდინარეც იქიდან გამოდის და შავ ზღვაში ჩადისო. ეს სხვადასხვა აზრი შეიძლება ერთმანეთს უდგებოდეს და ერთი და იგივეც იყოს, რადგან სომხეთი არტყია კოლხიდას და თვით კოლხიდას ოდესმე დიდი ადგილი ეჭირა. ახალციხის ფაშა ციხეში ცხოვრობს. აფიცრები და ჯარი ახლო-მახლო სოფლებში არიან დაბანაკებულნი. სპარსეთის ისტორია ამბობს, ციხე ქართველებისაგან არის აშენებული და ოსმალოებმა წაართვეს უკანასკნელი საუკუნის დამლევსო: ოსმალოებს მიუმატებიათ ამ ციხისათვის ახალი შენობები, როგორც მეორე ციხისთვისაც, რომელიც სამი დღის სავალზე არის იქიდან და იწოდება დმანად.

13-ს დღის ორ საათზე გავემგზავრენით ახალციხიდან. აღმოსავლეთისაკენ წავედით. სამი ეჯის იქით ახალციხის ვაკე ვიწროვდება, მთები ისე უახლოვდებიან ერთმანეთს, რომ ნახევარი ეჯის სიგანე ვაკის მეტი აღარ რჩება. ამ ადგილას არის მაგარი ციხე ოსმალოებისა აშენებული კლდეზე, მტკვრის მარჯვნივ. კლდე გარშემოზღუდულია წყვილის კედლით. ციხის გარშემო გაშენებულია პატარა ქალაქი ახალციხის მაგვარად. ამ ადგილს უსკერი ჰქვია. აქ არის სანჯაყი, ჯარი, მხედრობა, შებაჟე. ძალიან მეშინოდა, არ შევეყენებინეთ და არ გა-

ვესინჯეთ, მაგრამ, შადლობა ღმერთს, ისე გამიშვეს, სრულებითაც არა მითხრეს რა. მეურმე, რომელსაც მოვყავდი, გორელი იყო. ციხის უმფროსმა ჰკითხა, ხომ გორიდან ხარო. მან მიუგო, — დიალო. სხვა აღარაფერი ჰკითხეს და გაუშვეს ისიც და ისინიც ვინც მას მოსდევდნენ. გორის ხანსა და ახალციხის ფაშას შეგობრობა აქეთ ერთმანეთში. ეს არის იმის მიზეზი, რომ ოსმალოები კარგად ეპყრობიან ქართველებს. უსკერიდან ორ ეჯზე გადასასვლელია მთა, რომელიც ჰყოფს აქ სპარსეთს ოსმალეთისაგან. გადავიარეთ ეს მთა და მერე სიგრძეზე ჩავყევით. მთაზე ბევრი სოფელია გაშენებული. ძირს მომდინარეობს მტკვარი. რამდენსამე ადგილას მოჩანს კოშკების, ციხეებისა და ეკლესიების ნანგრევები: ეს არის ნაშთი საქართველოს დიდებისა და ოსმალეთ-სპარსების მძვინვარებისა. გავიარეთ ათი ეჯი და ღამე დავდექით ერთ პატარა ქალაქში.

14-ს მხოლოდ ოთხი ეჯი გავიარეთ, ერთობ ოღრო-ოღრო გზა იყო ამ მთებში. აქ არის მეტად ძნელი და შეუვალი გასაველები და მრავალი ციხის ნანგრევები. ჩვენ დავდექით სურამის ვაკეზე ერთ დიდ სოფელში, რომელიც ციხის მახლობლად არის გაშენებული. მშვენიერი ვაკეა. შემოსილია დაბალი ტყით და სავსეა სოფლებით, ავარაკებით, ქართველთა ბატონების კოშკებით. მთელი მხარე დამუშავებულია. ერთი სიტყვით, ეს არის ერთი უმშვენიერესი მხარე.

7.

15-ს გავიარეთ ათი ეჯის სიგრძე ცხრა მინდორი: ერთიც პატარა მთა გადავიარეთ. მთა ამ მინდორების და ქ. გორის შუაში ძევს: ყოველ მხრივ მოჩანდა მშვენიერი სოფლები, დამუშავებული მიწები და ნაყოფიერი ადგილები. მარჯვენა, მანამ მთაზე ახვალ, დავგრჩა ერთი

დიდი ქალაქი, რომელიც თითქმის სულ მთლად დანგრეული იყო: იქ ხუთასამდინ მოსახლე ცხოვრობსო: ადრევე კი 12 ათასი კომლი იყო. იმ ქალაქში არის საეპისკოპოზო კათედრა და ერთი დიდი ეკლესია ქართველებისაგან აშენებული.

მთიდან რომ ჩავდიოდით, ღამემ მოგვისწრო. გორში რომ შევედი, პირდაპირ იტალიელ კაპუცინების ბინისაკენ გავსწიე. იმათთან ჩემს შესახებ წერილები მქონდა. სამი წელიწადია რაც ამ ბერებმა დაარსეს ქუთაისში უცხოთათვის სავანე სახლი: აზრად ჰქონდათ, იქიდან სამეგრელოში გასულიყვნენ და იქ დაბინავებულიყვნენ, მაგრამ, რადგანაც ამ ქვეყნებში დაუცხრომელი ომები და ავაზაკობა იყო, მეფე კი ყურს არ უგდებდა, ანუ უკეთ ვთქვათ, არ იცოდა, როგორ მოესპო ყველა ეს, იძულებულნი გახდნენ, აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოსულიყვნენ. ამ კაპუცინებს შეეძლოთ მოეცათ ჩემთვის რჩევა და შემწეობა. გამოვეცნაურე მათ და ვუთხარი, რომ სპარსეთის შაჰმა გამგზავნა საფრანგეთში: მომცა ბრძანება თავის სახელმწიფოს ყველა მმართველთან: მისი დიდებულება სწერს მათ, რომ პატივით მიმიღონ და ყოველგვარი საჭირო შემწეობა აღმომიჩინონ. ვუამბე, რომ მე სპარსეთში წამოველ შავი ზღვით და სამეგრელოთი; სამეგრელოში ომს შევესწარი და ათასი უბედურება გადამხდა. ვერავითარი ღონისძიებით ვერ გამოვიტანე ის ნივთები, რომელიც შაჰისათვის მომქონდა, ამიტომ ჩემს ამხანაგთან დავტოვე და მე საქართველოში წამოვედი; იქნება შემწეობა აღმომიჩინოს ვინმემ. ახლა სულით და გულით გევედრებით მირჩიოთ რამე და გაჭირვებიდან დამიხსნათ. ამას ვალად გდებთ, როგორც სიყვარული ისე სხვა მოსაზრებაც. მამები შეაწყუხა ჩემმა თავგადასავალმა და იმ განსაცდელმა, რომელიც ჩემს ამხანაგსა და ქონებას მოელოდა სამეგრელოში. შითხრეს

რამდენადაც შეგვიძლია ვეცლებით, როცა პრეფექტი-საგან ბრძანებას მივიღებთ, უიძისოდ კი არა შეგვიძლია რაო. პრეფექტი ახლა ტფილისშია მეფესთან: უძჯობე-სი იქნება, შენ თვითონ წახვიდე მასთან. ისე დამარწმუნეს, რომ გადავწყვიტე წასვლა და ცხენებიც დავაჭირა-ვებიანე. წინამძღვარმა უბრძანა დე-ვიტერბს, მომზადე-ბულიყო და გამოძეოლოდა.

ეს საეროთაგანი კაპუცინი ძალიან კეთილი და პატი-ოსანი კაცი იყო: კარგად იცოდა ექიმობა, მოტეხილისა და დაჭრილის წამლობა. საქართველოში და იმერეთში ისეთი ავადმყოფები და დაჭრილები მოერჩინა, რომ მათი მორჩენა არავის ეგონა, და ამით დიდი პატივი დაემსა-ხურებინა. ქართული კარგად იცოდა და მთელი საქარ-თველო თავიდან ბოლომდინ დავლილი ჰქონდა. ძალიან გამბედავი, მომთმენი, ლმობიერი და კეთილგონიერი იყო. მე უკეთეს თანამგზავრს ვერ ვიშოვნიდი. მშვენიერი ამ-ხანაგობა გამიწია. ვუთხარი, თუ სამეგრელოში წამომ-ყვები, ჩემთვის დიდი შემწეობა და ნუგეში იქნება! — დიდის სიამოვნებით გამოგყვებიო, — მითხრა, — მხო-ლოდ პრეზიდენტისაგან ნებართვა აიღეო.

16 დეკემბერს მე და ეს კეთილი ბერი გავემგზავრენით გორიდან. ჩვენ გავიარეთ შვიდი ეჯი თითქმის სულ მტკვრის პირად. გზა კარგი იყო, გადიოდა ნაყოფიერ მინდვრებზე, სადაც მრავლად იყო სოფლები. გზაზე არის ერთი თითქმის მთლად დაქცეული ქალაქი კალიყალა. ეს გზა ზედ კალიყალას შუაზე გადიოდა. გორიდან აქამ-დინ ოთხი ეჯია.

17-ს ექვს ეჯზე მეტი გავიარეთ. გზა სწორი, მაგრამ ზოგან ცოტა ქვიანი იყო. ჩვენ გავიარეთ საქართველოს საკათალიკოზო ეკლესიის პირდაპირ, რომელიც მტკვრის პირას არის აშენებული. ერთი ნახევარი ეკლესიისა და ნ-გრეული იყო, მეორე ნახევარი კი არ იყო დანგრეული და

მშვენიერად მოჩანდა. ამბობენ, ამ ეკლესიაში ეკლის გვირგვინის ნაწილი, კვართისა და ილია წინასწარმეტყველის ტანთსაცმელის ნაჭრებიაო. მე ვერ ვნახე ეს წმინდა ნაშთები: კაპუცინმა დამარმწუნა, — მე მინახავსო. საღამოზე მივედი თუთილისში: მთელი დღე ძლიერ თოვდა და ამის გამო ადრე ვერ მივედი. კაპუცინმა თავიანთ ბინაზე წამიყვანა. მაშინვე ვუამბე პრეფექტს ჩემი მისვლის მიზეზი. წერილებიდან, რომლებიც წარვუდგინე მას, გაიგო ჩემი ვინაობა. მხოლოდ ის — ლა იყო საჭირო, რომ კარგად ჩამეგონებინა მისთვის, თუ რა მოელოდა ჩემს ქონებას, რომელიც სამეგრელოში დავტოვე; ავუხსენი, რომ აუცილებლად საჭირო იყო, როგორმე გამოგვეტანა ჩემი ქონება სამეგრელოდან. მოვახსენე პრეფექტს: — ჩემის აზრით ორი საშუალება დავგრჩენია, რომ შევასრულოთ ეს ჩვენი განზრახვა: თითოეულ ამ საშუალებათაგანს თავისი კარგი მხარეებიც აქვს და ცუდიცა. პირველი საშუალება ის იყო, რომ შეამზანა ჩემი ვინაობა საქართველოს მეფისათვის, მეჩვენებინა შაჰის ბრძანება და მეთხოვნა შემწეობა, რათა სამეგრელოდამ გამომეტანა ის ნივთები, რაც მის დიდებულებას, შაჰს ეკუთვნოდა. მეორე საშუალება იყო: იდუმალად წავსულიყავით იმ ქვეყანაში, არ გაგვეცხადებინა არც ჩვენი თავი და არც ის, თუ რისთვის მივდიოდით. მე მეორე საშუალება მერჩინა, მაგრამ პრეფექტს არ შევამჩნევინე. პრეფექტმა მითხრა, — მოითმინეთ ცოტა ხანს, ვიფიქრობო. ისიც მითხრა, რაც მე მიახმე, ეგევე ბერებსაც უთხარი, რადგან ისინი სამეგრელოში და იმერეთში ნავალი არიან და შეუძლიათ ამ საქმეში დაგვეხმარონო. ამასთანავე აღმითქვა, ვუბრძანებ, ეს საიდუმლო არავის უთხრანო. შევასრულე პრეფექტის ნება, ვუამბე ბერებს და შევეხვეწე, ერჩიათ რამე, დამხმარებოდენ ამ გაჭირვებაში.

18-ს სადილის შემდეგ, პრეტექტმა მე და ბერები თავის ოთახში შეგვიყვანა. გვითხრა თავისი აზრი ჩემის საქმის შესახებ. ბერებმაც წარმოსთქვეს თავიანთი აზრი: თითქმის ყველანი იმ აზრისა იყვნენ, რომ ფარულად შევდგომიყავით საქმეს: არ გაგვეცხადებინა ჩვენი თავი და იდუმალად წავსულიყავით სამეგრელოში. იმათ მითხრეს, — თუ ამ საქმეს საქართველოს მეფეს შეატყობინებთ, ის უსათუოდ მოგცემთ საჭირო შემწეობასაო; გაგზავნის კაცებს და უეჭველად გადმოატანინებს ყველათფერს, რაც იქ დაგიტოვებია, რადგანაც სამეგრელოში და იმერეთში მისი დიდი შიში და ხათრი აქვთო, მაგრამ საქმე გაზვიადდება და ვაი თუ სულ დაიღუპოვო; დაბრუნების დროს რამე ხიფათს შეგამთხვევენ, მოგკლავენ და სულ ერთიანად წაიღებენ, რაც გაბადიაო. აქ ყველათფრისა უნდა ეშინოდეს კაცსა: ადგილები, რომელზედაც უნდა გაიაროს კაცმა, თავგანწირული ავაზაკების და კაცის მკვლელების ბუნაგებით არის მოფენილიო.

ქართველებიც ძალიან ორგულები და ბოროტები არიანო. დიდი ხანი არ არის, რაც გაცარცვეს ერთი ვილაც პატრიარქი, რომელმაც საქართველოზე გამოიარა, ეჭვი თვით მეფეზე აიღეს, ვითომ იმან გააცარცვინა იდუმალად და წაართმევინა ქონება, რომელიც თან მიჰქონდაო. ისიც უნდა ვიქონიოთ სახეში, რომ საქართველოს მეფე აგრე რიგად არ ემორჩილება სპარსეთის შაჰის ბრძანებას:

ვთქვათ, მეფე გულწრფელად გაისარჯა, მაშინ ის დიდ საჩუქარს მოითხოვს და ვერ დააკმაყოფილებ ვერც მეფს და ვერც შის ოჯახობასაო.

აღტაცებაში მოვედი, როდესაც დავრწმუნდი, რომ კაპუცინებიც ჩემი აზრისა იყვნენ. გადავსწყვიტე წავსულიყავით ფარულად მე და ჩემი თანამგზავრი ანჟი, გაგვევრცელებინა ხმა, ვითომ მე კოლხიდელი თეატინი

ვარ: ისინი ომიანობის გამო გაჭირვებულ ყოფაში არიან და კაპუცინებს შემწეობას თხოვენ: ამის გამო კაპუცინებმა ერთი თავიანთი ამხანაგი გაგზავნეს იმათ გამოსაყვანად. მაშინვე სამგზავროდ მოვემზადე. ამოვალაგე უნაგირსა და ბალიშში დამალული ძვირფასი თვლები, ყუთში ჩავაწყე, დავკეტე და პრეფექტს მივაბარე შესანახად. გვეგონა, ვერ ვიშოვიდით ქირით ცხენებს, რადგან არავის არ სურდა სამეგრელოში წამოსვლა. ბოლოს ფული დავხარბეთ და დავიქირავეთ ორი ჩალვადარი. შევპირდით, გიზღავთ ცხენებსაც და ბარგსაც, თუ რამე ხიფათი შეგვემთხვევაო.

20-ს გავემგზავრენით მე, ანჟო და ერთი კაპუცინების მეგობარი ქუთაისელი ქართველი; ის ათასჯერ ყოფილიყო სამეგრელოში და მის ახლო-მახლო. პრეფექტმა გამომატანა თან სანდო კაცი: ჩვენ სულ ხუთნი ვიყავით: ოთხი ცხენი გვყავდა. მე და ანჟი ცხენებზე ვისხედით: ორ სხვა ცხენზე სურსათი ეკიდა. ჩვენ ყველას ვეუბნებოდით, რომ შივიდივართ სამეგრელოში იქაური თეატინების სანახავადო. მინამ ტფილისიდან წამოვიდოდო, ჩემი მსახური დავითხოვე. იმ მუხთალმა ათას ხიფათს გადამკიდა, რამდენჯერმე მოინდომა ჩემი დაღუპვა. ვუამბე კაპუცინებს, რა ყოფა დამაყენა გონიოში. მირჩიეს დამეტუსალებინა ჩემ დაბრუნებამდის და მერე სამართალში მიმეცა, მაგრამ ყოველივე მიუტევე. მეგონა ცაჲ გავარისხებდი, თუ ამ უბედურს დავასჯევინებდი, როდესაც ზენა მოწყალების თვალთ მიყურებდა. ჯამაგირი მივეცი და დავითხოვე: ვუთხარ კი, რომ მლალატობდა და ვურჩიე გასწორებულიყო. ჩემმა გულკეთილობამ არ იმოქმედა და ისე გაცოფდა, რომ შემეშინდა, რამე უბედურება არ შეემთხვია. მოვინდომე შემეყენებინა. საკმაო იყო მენიშნებინა კაპუცინებისათვის; იმათ გავლენა ჰქონდათ ტფილისში: არ მოვინდომე. განგებამ დამიშალა. მთლად მო-

წყალებად გარდავიქეცი. ღმერთმაც მოიღო ჩემზე მოწყალება. ნახავთ, როგორ შემიწყალა და დამიფარა მან განსაცდელისაგან, რომელიც შემამთხვია იმ მუხთალმა მოსამსახურემ.

21-ს გორში დავბრუნდი. 22-ს გავემგზავრენით: გორიდან ექვს ეჯზე ღამე ერთ სოფელში დავდექით, რომელიც ახალციხის გზაზე იყო. ამ სოფელზე გამოვიარე, როცა მოვდიოდი.

23-ს, განთიადისას, გავემგზავრენით. ახალციხის გზა მარცხნივ დავერჩა. შუადღისას მივედით ერთ პატარა სოფელში, რომელსაც ალი ეწოდება. ის ცხრა ეჯზე არის გორიდან და ორი მთის შუა მდებარეობს. იქიდან ორ ეჯზე გავიარეთ ვიწრო კლდე-კარი, რომელიც იკეტება ხარიხებით. ეს მიჯნაა საქართველოს და იმერეთის სამეფოებისა. გავიარეთ კიდევ ერთი ეჯი და ერთ პატარა ქალაქში დავდექით.

24-ს შვიდი ეჯი გავიარეთ მთებში. ძალიან თოვდა და მთები თოვლით ავსილიყო. ეს მთები აყრილი ტყით არის შემოსილი. გვეგონა გზას დავკარგავდით, რადგანაც თოვლს მთლად დაეფარა ბილიკები, და გზა აღარ ჩანდა. ღამე ერთ სოფელში დავდექით, რომელსაც კოლბაური*) ეწოდება. რამდენიმე ასი კომლია ამ სოფელში. სახლები სიგრძეზე არის ჩამწყკრივებული და ისე დაშორებით დგანან ერთმანეთზე, რომ პირველიდან უკანასკნელამდინ ერთ ეჯზე მეტი მანძილი იქნება.

25-ს მხოლოდ სამი ეჯი გავიარეთ. თოვლმა, სიცივემ და ბურუსმა გზა შეგვიკრა: მეტის გავლა აღარ შეიძლებოდა. ღამე ერთს სოფელში დავდექით, რომელშიაც ოცდაათი კომლი მიცხოვრები იყო:

*) დღევანდელი კორბოულა — საჩხერის ახლო.

26-ს ცა უფრო მოწმენდილი იყო, აღარც თოვდა და აღარც ისე საშინლად ციოდა. ექვსი ეჯი გავიარეთ სულ ტყით შემოსილ მთებში, გზა საკმაოდ სწორი იყო: არც აღმართები და არც დაღმართები ჰქონდა. ღამე პატარა სოფელში დავდექით, რომელიც ერთი დიდი მდინარის პირზე მდებარეობს.

27-ს გავედით ნავით მდინარეზე, სამი ეჯი გავიარეთ: გზა ისეთი სწორი იყო, როგორც წინა დღეს. მთიდან ერთ თვალგაუწვდენელ მშვენიერ ვაკეში ჩავედით და სოფელ სეზანოში დავბინავდით. ამ ვაკეს თითქმის ყველგან ერთი ეჯი სიგანე აქვს. ძალიან ნაყოფიერი და მშვენიერი ვაკეა: მშვენიერის წყლებითაც ირწყვება. ვაკე სამეგრელომდის ჩასდევს. ეს უფრომშვენიერესი მხარეა იმერეთისა. მთები, რომლითაც ეს ვაკე შემოზღუდულია, ტყით და სოფლებით არის დაფენილი. ამ მთების ნიადაგი უმეტეს ნაწილად ადვილია დასამუშავებლად: აქ მრავლად არის გაშენებული ვენახი, აქაური ჰაერი გაზაფხულის ჰაერს ჰგავდა: თოვლიც ცოტა იდო.

სოფელი მდებარეობს ერთი კოშკის მახლობლად, რომელიც ეკუთვნის იმერეთის მეფის მოხუცებულ მამიდას. ის ავად იყო, როცა ჩვენ გავიარეთ. გაეგო სოფელში კაპუცინი მოსულაო, და გამოეგზავნა დასაძახებლად: უნდა რჩევა ეკითხნა. ამ ქვეყანაში ყველა მისიონერი ექიმი ჰგონიათ. ანუი წავიდა მანდილოსანთან იმ იმედით, რომ იქნება ჩვენს საქმეში დაგვეხმაროსო. ორმა საათმა გაიარა მისი წასვლის შემდეგ, როდესაც მოვიდა გორიდან ცხენით ერთი კაპუცინი. თან კაცი ჰყავდა. მე ძალიან გამიკვირდა მისი მოსვლა. კაპუცინი ჩემი გულისთვის მოვიდა, რომ შეეტყობინებინა შემდეგი ამბავი: ჩემგან განთავისუფლებული მსახური მისულიყო ტფილისიდან გორში: ეთქვა ყველაფერი, რაც კი იცოდა ჩემი საქმის შესახებ, დაექადა დავლუპავო და სადღაც წასულიყო.

ამ ამბავმა არ გამაკვირვა: ამას წინათვე ვგრძნობდი. შე-
ვეხვეწე კაპუცინს, ჩემთან დარჩენილიყო. ათასი მადლობა
გადავუხადე და რაც კი შემეძლო შევაქე მათი საზოგა-
დოება გულითადი თანაგრძნობისათვის, რომელიც მე
აღმომიჩინეს.

28-ს ხუთი ეჯი გავიარეთ: ეს ვაკე მთლად დაფენი-
ლია სოფლებით და ტყეებით: ნიადაგი აქ ისეთი ჭაობი-
ანია, რომ ცხენები იფლობოდენ. ვიარეთ ორი საათი:
მარჯვნივ დაგვრჩა ციხე სკანდა, იქაურები ამბობენ,
ალექსანდრე დიდმა ააშენაო. ალექსანდრე ღიძს აღმო-
სავლეთში ისკანდერს ეძახიან. ხალხი ამბობს, თექვსმეტი
ციხე ააშენა და ყველას თავისი სახელი დაარქვაო. შე-
საძლოა ეს ციხე ერთი იმ თექვსმეტთაგანი იყოს და სა-
ხელდობრ ის, რომელზედაც ლაპარაკობს კვინ-კურცი
7-დე წიგნში. ციხე მთის ძირში ძევს; დიდი არ არის;
ორი ოთხ-კუთხიანი კოშკი აქვს მიდგმული; გალავანი
არ არტყია; გარშემო ზოგან თხრილები აქვს. პროკოპი,
რომელიც იხსენიებს ამ ციხეს, უწოდებს მას ლიანდს. ამ
ციხეს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ომების დროს, რო-
მელიც გამართული იყო რომაელებსა და სპარსელებს
შორის მეშვიდე საუკუნიდან რომის დაარსების შემდეგ
მაჰმადიანობამდინ: ათასჯერი იღებდენ ციხეს ხან რომაე-
ლები, ხან სპარსელები: ანგრევდენ, ისევ აშენებდენ.

სკანდიდან ჩიკარისი გავიარეთ! აქამდინ სულ ერთი
ეჯია. ამ სოფელში ორმოც და ათი კომლია. იმერეთში
ის ქალაქად ითვლება, თუმცა ქალაქობისა არა ეტყობა
რა. იქიდან ერთი ეჯი გავიარეთ და დავბინავდით.

29-ს და 30-ს იქ დავრჩით. ჩემი დაქირავებულები
აღარ მომდევდნენ: ისინი ომზე ლაპარაკმა შეაშინა: ყვე-
ლა გამგლეღ-გამომვლელი მათ ომზე ელაპარაკებოდა.
შეშინდნენ, დასახოცად ან დასატყვევებლად მიგყევარ-
თო. ძალიან შეგვაწუხეს, მაგრამ ვითმენდი. კაპუცინებ-

საც ვურჩევდი, ისინიც ასე მოქცეულიყვნენ. ვუთხარი: —
ტფილისიდან რომ მოვდიოდი, მაშინვე ვიცოდი, დიდი
დაბრჯობა დაგვხდებოდა წინ: მოთმინებისა და გამბე-
დაობის მეტი აღარა ვაეწყობა—რა, უნდა მოვიფეროთ
ჩვენს კაცებს, აღვუთქვათ და კარგად მოვიჩვენოთ, რომ წა-
მოსვლა გაბედონ: თუ ერთი სამეგრელოში შემოვლენ,
აღარ შეიძლება დაბრუნება. დაგუძახეთ დაჭირავებუ-
ლებს და გუთხარით: კარგად ვიცით, შიში არაფრის არ
არის, ჩაინკ თქვენსავიდო გვიყარს სიკოცხლე და ქო-
ნება. პასუხს ვაგებთ, თუ თქვენ ცხენებს, ან თქვენ შე-
გიმობათ რამი. ერთმა მითხრა — ბარათი მოგვეცი, თუ
დაგაჩყვიებენ გამოგვისყიდოთო: ასოცი ეკით მიეცი
ჩვენს სახლობას, თუ დაგხორავინო. მე სიამოვნებით შე-
ვასრულე მათი თხოვნა. მაშინ გაბედეს. გზას შევუდექით.

8

31-ს გააუთიქით გზას. ძალიან კული დარი იყო: გზაც
მიკათ გათუქიბული. გაგიღით სამ საკმაოდ განიერსა და
ჩქარ მდინარეში. სალამოზე მივედით ჩოთაისში, გილა-
თილის სახლში დაგბინადით. თვითონ შინ არ იყო,
მაგრამ მაინც კარგად მიგვიღეს. მსახურები იცნობდნენ
ანჟს, იკონენ, — ეპისკოპოსი განსაკუთრებულ პატივსა
სციმთა მას.

ჩოთაისი გაშინებულია მთის კალთაზე, მდინარე ფა-
ზისის ნაპირას. მეჩქარე საუკუნის ბერძენთა ისტორიკო-
სები ამ ჩალოაჟს უწოდებენ ჩოთეზად; ამბობენ, დიდი
აღგილი უჭირავსო. აქ ახლა მხოლოდ ორასი სახლია.
ბატონების სახლები და მღვთის სასახლე. არც სიმაგრეები
აქვს, არც კედლები. ყოველ მხრივ ღიაა. იმ მხარისკ გარ-
და, საირანაკ ზოოდაინ მდინარე და მთები. მდინარის
გაომა დაბის პირდაპირ, უფრო მალა მთაზე, ვიდრე
ის მთა რომლის ძირშიც ვაშენებულია, ქალაქი, დვას

ქუთაისის ციხე, შიგ არა ვყოფილვარ. ციხე კარგად მო-
ჩანს იმ მთიდან, რომელიც მის პირდაპირ არის. აქვს
კოშკები, ბურჯი და წყვილი კედელი, რომელნიც მა-
ღალი და მკვიდრი უნდა იყვნენ.

ქუთაისში მისვლის უმაღვე კითხვა დავიწყე, ახალი
ამბები ხომ არა იყო რა; ყველა გვარწმუნებდა და მარ-
თალიც იყო შემდეგი: სამეგრელოს ახალი მთავარი და
გურიელი დაბრუნებულიყვნენ, რაკი შეეტყოთ, ოსმალთ
ომი აღარ სურთო. დადიანის ვეზირი გამოსულა მთები-
დან თავისი ჯარით, გაეგო თუ არა, რომ ორივე მთა-
ვარი და ოსმალოები უკუმდგარან, გაეგზავნა დადიანი-
სათვის რვა ასი კაცი, მიეწერა გამოსულიყო ციხიდან,
შეეკრიბა ჯარი და გამოეცხადებინა შენდობა მათთვის,
ვინც ისევ მას მიემხრობოდა; ასეც მოქცეულა. მთავარი
მერტე მოსულა ქუთაისში, იმერეთის მეფე და დიდკაცობა
მიემხრო და წასულიყვნენ გურიელის ასაკლებად. მო-
კავშირეებს ძალიან სურდათ გურიელის დასჯა, რადგან,
მართლაც ის იყო მიზეზი ოსმალოების შემოსვლისა
და ყველა უბედურებისა, რაც კი ამ ომიანობის დროს
მოხდა. ჯარები სულ სამი დღის წინათ გასულიყვნენ
რიონსა. ამგვარად გარემოება საკმაოდ ხელს მიწყობდა,
ჩემი საქმე გამეკეთებინა; შიში აღარ იყო ჯარების შე-
ხვედრისა.

1 იანვარს 1673 წელს დღესასწაულის გამო ქუთაისში
დავრჩი. მე და კაპუცინები სადილად ვისხედით. ჩვენი
კაცები და მხლებლებიც ჩვენთან ისხდნენ აქაურ ჩვეუ-
ლებისამებრ; აქ ბატონები და მსახურნი ერთად სადი-
ლობენ. ვნახოთ, შემოვიდა ჩემი მუხთალი მსახური: თან
შემოყვნენ ერთი ახალციხელი სომეხი და ერთიც ქუ-
თათური მღვდელი, რომელიც ჩემი ბინის საჩვენებლად
გამოჰყოლოდა. ძალიან არ გამკვირვებია მისი მოსვლა,
რადგან მისი შიში მქონდა და ამიტომ სულ ამ კაცზე

ვფიქრობდი. არ ვაჩვენე, რომ შევეკრთი. მეგონა, მუსულმანობა მიუღია ჩემს მსახურს, რადგან თეთრი დოლბანდი ეხვია თავზე. ეს მუხთალი შემოვიღე განრისხებულნი და დაუპატიჟებლად მოიკეცა ჩემი კაცების გვერდით. ასეთი კადნიერება უფრო ძლიერ მეწყინა. ვკითხე, — საიდან მოდიხარ ასე აღელვებული? — ახალციხიდან, — მომიგო მან. იქიდან აქამდე მხოლოდ ორი დღე ვიარე. მე ვკითხე: — განა გზა ეგრე კარგია და მთებზე ეგრე ცოტა თოვლია, რომ შესძელ ორ დღეს გადმოსვლა? გზა ძალიან საძაგელიაო, — მომიგო მსახურმა: — და მთებიც ისე დათოვლილია, როგორც ის მთები იყო, რომელზედაც გადავიარეთ ჩვენ, გონიოდან რომ მოვდიოდითო. თქვენ თვითონ ნახავთ ამ გზას, რადგან ახალციხეს უნდა წამოხვიდეთ: მე ფაშის ბრძანება მაქვს, რომ წაგიყვანოთო. — შეიძლება, — ვუპასუხე მე, — თუ შენ უფრო მეტი შეიძლება გაქვს ძალით წამიყვანო იქ, ვიდრე მე, რომ არ წამოგყვე, რადგან მე ახალციხეში არაფერი საქმე არა მაქვს და სრულებითაც არ მსურს იქ წავიდე. ბიჭო, განვაგრძე მე, ცუდად დაურიგებინართ, დამიჯერე, ნუ ცდილობ რამე უბედურება შემამთხვიო, რადგან ღმერთი ხელს არ მოგიმართავს და შენი განზრახვა ჩემს წინააღმდეგ არ შესრულდება. ტფილისში ყველაფერი შეგისრულე, რაც კი ითხოვე, და თუ კმაყოფილი არ იყავ, იქვე უნდა გეთქვა, რაც გსურდა!

ასე ტკბილად ველაპარაკებოდი, ეგება გონზე მოსულიყო ის მუხთალი. — ტფილისში უსამართლობა ჰსუფევს, — მომიგო მან, — ახალციხეში კი გაგვასამართლებნო. — განა ქუთაისში საკმაოდ არ არიან კაცები, — მიუგე მე, — შეძლონ ამ საქმის განსჯა? რამდენადაც კი შემეძლო ტკბილად ველაპარაკებოდი. არ მოლბა, განრისხებული მიუბრუნდა თავის ამხანაგს და უთხრა, ოსმალოები შემოიყვანეო. ამხანაგი მაშინვე გარეთ გავიდა.

ეს თურმე უბრალო ხერხი იყო და ჩემი შეშინება უნ-
დოდათ; შემდეგ გავიგე, რომ არავითარი ოსმალოები
არ იყვნენ იქ და არ ელოდნენ მის ბრძანებას, მაინც
თავზარი დამცა ამ ამბავმა; მეგონა, დავიღუპე! ქუთა-
თურ მღვდელს არ ესმოდა, რა ხდებოდა, რადგან მე ოს-
მალურად ვლაპარაკობდი და იმან კი ოსმალური არ
იცოდა. იმან ჰკითხა ანჟს, რაზედ ჩხუბობენო. ანჟმა უამ-
ბო ყოველივე. მერე მეც ვუთხარი, რომ ვაძლევ ამ ვე-
რავს, რასაც პატიოსანი კაცები გადასწყვეტენ, ოლონდ
თავი დაანებოს დავას, ჰსურს ძალით წამიყვანოს ახალ-
ციხეს.

მღვდელი და სხვა რამდენიმე ქართველი, რომელნიც
ხმაურობაზე შეგროვდნენ, ჩაერივნენ ჩემ საქმეში. ამათ
უთხრეს მიიღე რასაც ვაძლევსო, მაგრამ მსახური გონს
არ მოდიოდა: რამდენსაც უფრო ძალას ატანდენ, იმდე-
ნად უფრო კადნიერდებოდა და იმუქრებოდა. მე მოთმი-
ნებიდან გამოვედი, — მუხთალო! მაშინ შენ მხოლოდ
ბოროტება გამოქმედებს. გეუბნები, რომ ღვთის მადლით
ვერ წამიყვან ახალციხეს. შევსძახე ეს და ვეძგერე ამო-
ღებულის ხმალითა. მე ხელი დამიჭარეს, ჩემი მოლალა-
ტე კი, რომლისთვისაც მინდოდა დამეკრა ხმალი, გა-
იქცა შიშისაგან ათრთოლებული. ამის შემდეგ თითქმის
იმედი გადავწყვიტე და მინდოდა გავქცეულიყავ. გელა-
თელის კაცმა დამაყენა და დამარწმუნა, არაფრის შიში
არ უნდა გქონდეს ჩემი ბატონის სახლშიო. არავითარი
ოსმალოები არ მოვლენ შენს წასაყვანადო. მე და კაპუ-
ცინებმა ვარჩიეთ, რა უნდა გვექნა და გადავწყვიტეთ,
ანჟი მეორე დილით სამეგრელოში წასულიყო, ხოლო
მ. იუსტინე და მე ქუთაისშივე დავრჩენილიყავით. უმ-
თავრესი მიზეზი ამისა ის იყო, რომ ცხენები ვერ ვი-
შოვეთ ვერც საყიდლად, ვერც ქირით. ჩვენ ვიცოდით,
რომ სამეგრელოშიც ვერ ვიშოვიდით: ამან მაიძულა და-

ვრჩენილიყავი ქუთაისში და ცარიელი ცხენები ჩემი ამ-
ხანაგისათვის გამეტანებინა.

9

2-ს ანჟი წავიდა ცხენებით და კაცებით, რომლებიც
ტფილისიდან წამოვიყვანეთ. მე და მ. იუსტინე ჩიკა-
რისში დავბრუნდით, რომელიც რვა ვერსზე არის ქუ-
თაისიდან. აქ იმიტომ დავდექით, რომ მოგვეცადნა ან-
ჟისათვის: ამ სოფლის პირდაპირ იდგა გელათელის სა-
ზაფხულო სასახლე: სასახლეში მაშინ დედოფალი და გე-
ლათელი იმყოფებოდნენ და გაჭირვების დროს შეგვეძ-
ლო შემწეობა გვეთხოვნა მათთვის.

5-ს დედოფალმა და გელათელმა კაცი გამოგვიგზავ-
ნეს: შემოგვითვალეს, მათ სანახავად მივსულიყავით.
ჩვენ ვეახელით. რამდენჯერმე ვისადილეთ იმათთან. მა-
ინცდამაინც ეს დიდი პატივისცემა არ არის, რადგან ამ-
გვარად ეპყრობიან ისინი უკანასკნელ ყმასა და მსახურ-
საც. დედოფალი მშვენიერია, მაგრამ შეუფერებელი
ქცევა აქვს. ისე ლალობს, თითქო სირცხვილი აღარ იცი-
სო. უწმაწურად ლაპარაკობს, ყველა მის სიტყვიდან გა-
მოჩანს ბიწიერება. ეს არ არის არც საძრახისი და არც
სათაკილო ამ ქვეყანაში: გარყვნილება აქ საზოგადო ბო-
როტებაა. იმერეთის დედოფალსაც ისეთი წვეულობის
წესი აქვს, როგორიც სამეგრელოს დედოფალს, მაგრამ
მისი სუფრა მოწყობილია ვერცხლის ჭურჭლით და ამა-
ლაც უფრო მდიდრულად არის მორთული.

8-ს მოვიდა გელათელთან ერთი დიდებული, რომე-
ლიც იმერეთის მეფეს გაეგზავნა ტფილისში, და მოა-
ხსენა დედოფალს, როგორ შეესრულებინა მინდობილო-
ბა. ის გაეგზავნათ რვა ათასი ეკიუს სასესხებლად: გი-
რაოდ სამეფო გვირგვინი გაეტანებინათ. ეს გვირგვინი
ოქროსი იყო, ძვირფასი ქვებით მოჭედილი. ოთხი ათას

პიასტრად ეღირებოდა. ფული არავის არ ესესხებინა. საქართველოს მეფეს გაეგო იმერეთის მეფის და დედოფლის გაჭირვება და გაძოვგზავნა მათთვის ძღვენი: ძეფისთვის — სამი ცხენი, იარაღი და ათასი ეკიუ ვერცხლი, დედოფლისათვის — ოქროქსოვილი ფარჩა, ატლასი, თავთა *) და ხუთასი ეკიუ. საქართველოს მეფე იმიტომ იქცეოდა ასე, რომ იქნება იმერეთის მეფე-დედოფალს აესრულებინა თავიანთი ფიქრი. აეყვანათ შვილად რომელიმე მისი შვილი.

12-ს მეფე ვნახე. შეუძლოდ გამხდარიყო და ჯარიდან დაბრუნებულიყო. დიდი პატივი გვცა და ალერსიც არ დაგვაკლო: თავისთან დაგვსხა, ძლიერ თავაზიანად გვექცეოდა, საყვედური უთხრა მ. იუსტინეს: — შენ და შენმა ამხანაგმა ქუთაისს თავი დაანებეთო. მ. იუსტინემ მიზეზად განუწყვეტელი ომები მოიყვანა. — მეც ძალიან ვწუხვარო, — მიუგო მეფემ, — მაგრამ ვერა გამიწყვია რა. მე ერთი საბრალო ბრმა ვარ და რაცა სურთ იმას მაქნევინებენო. ვერავისთვის გამიცხადებია ჩემი ხვაშიადი **), ვერავის ვნდობივარ; ყველას ნებას ვაძლევ და არ შემიძლია ვაწყენინო ვისმე რამე: მეშინია, ვაითუ მომაკვლევინონო. საბრალო მეფე ახალგაზრდა იყო, მშვენიერი აგებულობისა, თვალები ხელსახოცით ჰქონდა აკრული, რომ ჩირქი არ ჩამოსდენიყო და საზარელი სენი დაეფარა; წყნარი ხასიათის კაცი იყო. ხუმრობა და ოხუნჯობა უყვარდა. მ. იუსტინეს უთხრა: ცოლი შეირთე ჩემს ქვეყანაშიო. მ. იუსტინემ მიუგო: არ შემიძლია, რადგან მეც ისეთივე აღთქმა მაქვს მიცემული, როგორც იმერეთის ეპისკოპოსს და ბერებს...

*) თავთა თხელი ნაქსოვია.

***) ხვაშიადი — საქმე დაფარული.

16-ს ჯერ ისევ ლოგინში ვიწექი, როდესაც განთიადისას, ჩემმა ამხანაგმა გამაღვიძა: ჩემდა სასიამოვნოდ, იმან მიაშობო, რომ ანუ ჩემი გატანებული კაცებით და ცხენებით მისულიყო 9-ს სიპიაში. ძალიან მოწყენილი და იმედ-გარდაწყვეტილი ენაჩა იქ ჩემი ამხანაგი; ჩემი ამბავი ჩემი წამოსვლის შემდეგ სრულებით არა ჰსმენოდა მას და ვერც ეპოვა ფასით კაცი და ცხენები საქართველოში წამოსასვლელად. როდესაც გაეგო ანუისაგან ჩემი მშვიდობით ჩამოსვლა ტფილისში და ისიც, რომ ახლა ქუთაისის მახლობლად ვუცდიდი, საშინლად გაჰხარებოდა: მაშინვე მომზადებულიყვნენ წამოსასვლელად. რაც დამალული ქონება გვქონდა, იმას ნახევარი ამოელაგებინა და წამოეღო. თვის 12-იდან დაეცა და, რომ ცხენები შეესვენებიათ და მერე წამოსულიყვნენ. ერთი ჩვენი მსახურთაგანი, ყველაზე უფრო სანდო, იქ დაეტოვებინა, რომ ყური ეგდო, რაც იქ დარჩებოდა. წამოღება ვერ გაებედნათ, შეშინებოდათ, ყველაფერი ერთბაშად არ დაეკარგათო. ეს მიაშობო და მერე მითხრა: ნუ შეწუხდები რასაც ახლა გაიგებ, რადგან ყველაფერი ღვთის მადლით კარგად მიდისო, და დაიწყო: 14-ს, შაბათს, საღამოს რვა საათზე, ჩვენ მშვიდობით მოვედით ქუთაისში. ანუმა გელათელის სახლში წამიყვანა, მე მხოლოდ გუშინ გავიგე, რომ ახალწელიწად ღღეს დაგმუქრებია შენი დათხოვნილი მსახური. რომ ზღრე მცოდნოდა ეს ამბავი, ქუთაისში არ დავდგებოდი. კვირა დილით ანუმა და ჩვენმა კაცებმა მთხოვეს შუადღემდინ დავრჩენილიყავ, რომ ცოტა შეესვენათ. დავთანხმდი და კარგი სადილიც მოვამზადებინე. სადილზე ვისხედით, როდესაც შემოვიდა ის მუხთალი მსახური ოცი შეიარაღებული იანიჩარით. სად არის ჩემი ბატონი? შეჰყვირა მან განრისხებით. იმას ჩემი მოკვლა უნდოდა, მაგრამ ვერ მოახერხა. ახლა კი ის მე ველარ გადამიჩეზაო, თქვა და

ძებნა დაგიწყო; რომ ვერ გიპოვნა, მეორე ოთახში შევიდა: ეგონა იქ იქნებოდი დამალული. მეც შევყევ თან და თვალცრემლიანმა ვუთხარი: — მეგობარო, რა გიყავი ისეთი, რომ მღუპავ, თუ ჩემი ამხანაგი ცუდად მოგეპყრო, ან არ დაგაკმაყოფილა, მე ამაში დამნაშავე არავარ: მთხოვე რაც გინდა და ახლავე მოგცემ, მხოლოდ გაიყვანე აქედან ოსმალოები, — კარგო, — მომიგო მოლალატემ, — მე წავიყვან იმათ და ახლავე თქვენთან დავბრუნდებიო.

შეჯდა ცხენზე, მიუთითა იანიჩრებს ანუზე და უთხრა: — დაიჭირეთ ეს კაცო და წავიდეთ ციხის უფროსთანაო. ანუი დაიჭირეს და წაიყვანეს. იანიჩრებმა დაიწყეს თვალთვლება; უნდოდათ რამე მოეტაცნათ: ეცნენ ჩვენს წაბდებს და წაიღეს. არც ჩემი იარაღი წაიღეს და არც ჩემს ხურჯინს ახლეს ხელი, რომელშიაც იყო ორმოც და ათი ათასი ეკიუდ ღირებული ოქრო და ძვირფასი ქვები. ერთი მსახურთაგანი გავატანე ანუს. შევეხვეწე ჩემს მხლებლებს, გავქცეულიყავით. ერთ წამში შევკმაზეთ ცხენები. დავბარგეთ და გამოვიქეციით. ღმერთმა მიშველა და აგერ მოვედი: მოვიტანე ყველაფერი, რაც კი წამოვიღე სამეგრელოდან. იანიჩრებმა ორი პისტოლის საფასი ძლივს წაიღეს.

მ. იუსტინე მაშინვე წავიდა გელათელთან, შესჩვილა დედოფალს, რაც ოსმალოებს მოეჭმედებინათ გელათელის სახლში და შეევედრა, მიეღოთ ღონისძიება ანუს გამოსახსნელად. მ. იუსტინე უკან დაბრუნდა შუადღისას და დაგვარწმუნა, რომ ორი დიდებული გაგზავნეს ამ საქმის თაობაზე ციხის უფროსთანაო. მე ისეთი მეშინოდა ოსმალოებისა, რომ მინდოდა მაშინვე წავსულიყავი. ცხენებს დასვენება ეჭირვებოდათ. შუადღის უკან ჩემმა ამხანაგმა იჭირავა ცხენები სამეგრელოში დასაბრუნებლად, რომ გამოეტანა ის ნივთებიც, რაც დავგრჩა

კიდევ იქ; ხოლო მე მოვემზადე ტფილისში წამოსასვლელად და მოტანილი განძის წამოსაღებად.

17-ს ჩემი ამხანაგი და მე დავადექით გზას. ის სამეგრელოსაკენ წავიდა, ხუთი კაცით და ოთხი ცხენით; მე და მ. იუსტინე სამი ცხენით და სამი კაცით წამოვედით ტფილისისაკენ. იმავე გზით დავბრუნდი, რომლითაც მოვედი.

22-ს ღამე მოვედი გორში და იქ ორი დღე დავრჩი: უნდა ოქრო დამეხურდავებინა და მ. იუსტინესაც დავხმარებოდი, რომ ქუთაისში დაბრუნებულიყო, წაეღო ჩემი ამხანაგისათვის ფული, წამოეყვანა ის ტფილისში და აგრეთვე ეზრუნა ანჟის გამოხსნაზე.

10

25-ს დილით მამა იუსტინე გაუდგა თავის გზას, მე ვავემგზავრე ტფილისისაკენ. 26-ს, შუადღის უკან, მე და კაპუცინი, რომელიც გამომატანა გორელ კაპუცინების წინამძღვარმა, მივედით ტფილისს.

თებერვლის 6-ს, საღამოზე, მოვიდა ტფილისში ჩემი ამხანაგი. მას მოჰყვნენ თან ჩემი მსახური, რომელიც კოლხიდაში დავტოვე, ერთი მ. თეატინი და ანჟი. როდესაც ყველას მივესალმე, ანჟმა გამიხმო ცალკე და მიამბო თავისი თავგადასავალი. — თქვენ იცით უკვე, — მითხრა მან, — რომ თქვენი მუხთალი მსახურის წყალობით იანიჩრებმა შემიპყრეს. იანიჩრები ქუთაისის ციხის თავს მიეცა იმისთვის. მსახურს თქვენზე ციხის თავისათვის ეთქვა, ჩემი სამასი ეკიუ მართებსო: ის ელჩიაო. ახლა სამეგრელოში მიდის დიდი სიმდიდრის გამოსატანად, რომელიც მან იქ დასტოვა და, თუ მას ჩაიგდებ ხელში, სამუდამოდ გამდიდრდებაო. ის უკეთური ძალას ატანდა იანიჩრებს, რომლებსაც ციხეში მივყავდით, რომ შევეკარით და ცუდად მომპყრობოდნენ, მაგრამ ისინი,

პირიქით პატივსა მცემდნენ. იმათში ერთი გადა-
მდგარი იტალიელი, რომელიც ძლიერ ტკბილად შექცე-
ოდა. მე რაც შემეძლო, ნელ-ნელა მივდიოდი და ლაპა-
რაკში ვართობდი იმ უკეთურებს, რომ თქვენი ამხანაგი-
სათვის მიმეცა დრო გაქცეულიყო, რადგან დარწმუნე-
ბული ვიყავი, გაქცევას მოიწადინებდა. როდესაც მიმი-
ყვანეს ციხის თავთან, ჰკითხა თქვენს მსახურს: — ეს არის
შენი ბატონიო? მსახურმა მიუგო: — ის ვერ ვიპოვე, მაგ-
რამ ამას უსათუოდ ეცოდინება მისი ბინაო. ციხის თავ-
მა მკითხა. — სად არისო! — მე მიუგე, რომ ახლა სად
არის არ ვიცი; როცა მე წამომიყვანეს, ის ტფილისში
აპირებდა წასვლას. ციხის თავმა ბევრი რამ გამომკითხა.
თქვენს ვინაობაზე და ბოლოს მითხრა: — შენ უნდა მი-
სცე ამას სამასი ეკიუ, რომელიც იმას მართებიაო. მე
მიუგე: — ის ერთი საწყალი ბერია; წამოსულა, რომ ჩემ-
თვის ეცნობებინა, რა გაჭირვებაში არიან სამეგრელოში
მყოფი ბერები: გავიგე თუ არა წამოვედი ბერების სა-
შველად. იმ კაცს მხოლოდ ასე ვიცნობ. ფულები არა
მაქვს: ქუთაისში ყველამ, მეფიდან დაწყებული მის უკა-
ნასკნელ მსახურამდინ, იცის რომ გლახაკობის აღთქმა
მაქვს მიცემული.

ციხის თავმა ბრძანა, გავეჩხრიკე. მინახეს სარტყე-
ლი, რომელიც თქვენ მომეცით: იმაში რამდენიმე ათი
პისტოლი კიდევ იყო. იმის მეტი არა მქონდა რა. ღვთის
განგება იყო, თუ სხვა რალაც, თქვენმა ამხანაგმა არ
მომცა შესანახად არავითარი ძვირფასი ქვები, თუმცა
თქვენა წერდით ჩემთვისაც მოებარებინა. ციხის თავმა,
როდესაც ნახა ასე ცოტა ფული, უთხრა თქვენს მსა-
ხურს: — სად არის ის სიმდიდრე, რომელზედაც შენ მე-
უბნებოდიო? იმიტომ მოიყვანე აქ ეს საწყალი კაცი,
რომ სასაცილოდ გაგეხადე? შენ ავაზაკი ყოფილხარ, ცე-
მით მოგაკვლევინებო! — ბატონო, მიუგო, იმან თრთო-

ლით, — ის სიმდიდრე ჩემი ბატონის ამხანაგს აქვს, გელათელისას არის ახლა.

— შე ძაღლო, შეუტია ციხის თავმა, რატომ ის არ მომიყვანე აქა?

ციხის თავმა გამოგზავნა, გამოატანა იანიჩრები, რომლებმაც ციხეში მიმიყვანეს, და უბრაძანა, თქვენი ამხანაგი მიეყვანათ. ადვილი წარმოსადგენია, რა შიშში ვიყავი, ვაი თუ დაიჭირონ! შიში დიდ სიხარულად შემეცვალა; როდესაც დაბრუნდნენ იანიჩრები და მოახსენეს ციხის თავს: — ის კაცი იქიდან გაქცეულა! შაშინ ციხის თავი გაუწყრა მსახურს. ის უკეთური შიშმა და ჯავრმა შეიპყრო, როცა მიხვდა, რამდენად დაუბნია მას ღმერთმა გონება: — რატომ შაშინვე არ წავაყვანინე ჩემი ბატონის ამხანაგი და არ წავაღებინე ყველაფერი; რაც ჰქონდაო. — ამბობდა მგონი ის თავის გულში. შემდეგ ვუამბე ციხის თავს, რამდენი ხიფათი მოგვაყენა, როგორ პატიოსნად და კარგად მოვეპყარით, როდესაც ჯამაგირში გავუსწორდით.

სალამოთი ციხის თავმა ვახშამი თავისთან მაჭამა. გავეგო, ექიმი ვიყავი და შემომჩივლა, შეუძლოდა ვარო. მე ვუწამლე მას; აგრეთვე ვუწამლე რამდენსამე მეციხოვნეს: მცველად ერთი იტალიელი განდგომილი მიმიჩინა. თქვენი მსახური ეუბნებოდა, — ბორკილი შეუყარეთ არ გაიქცესო. ის უკეთური ათას რასმე იგონებდა, რომ ცუდად მომპყრობოდნენ.

მეორე დღეს დედოფალმა და გელათელმა გამოგზავნეს ციხისთავთან ორი კეთილშობილი და მოითხოვეს გავენთავისუფლებინე, რადგანაც მე ვიყავი, როგორც მათი, აგრეთვე, მეფის ექიმი. შუადღისას კიდევ მოვიდა იქაური დიდი თავადისაგან გამოგზავნილი ორი კაცი, თავადის ცოლი ძლიერ ავად განზდარიყო. შეუთვალეს ვალის გულისათვის არის დაპატიმრებულიო: კიდევ გა-

მოგზავნა ციხისთავთან კაცი; ეხვეწებოდა, გამოუშვი და პირდებოდა მაგის ვალს მე მოგცემო. ცხადი იყო, რასაკვირველია, რომ მე არაფერი არ მემართა. ციხისთავს მაინც შეჰპირდნენ 25 ეკიუს. ამ პირობით გამიშვეს. თუმცა თქვენი მსახური ბევრს ჰყვიროდა და ეუბნებოდა ციხისთავს: ნუ გაათავისუფლებთ, ჩემი ბატონი თუნდათას ეკიუს მოგცემთ და მაგას კი არ დასტოვებსო. მიმიყვანეს თავადისას, რომელმაც გამომამშვებინა. იქიდან კაცი გავგზავნე ჩიკარისში თქვენი ამბის გასაგებად, გავიგე, რომ თქვენ ტფილისში დაბრუნებულხართ და თქვენი ამხანაგი კი სამეგრელოში წასულა. რამდენისამედლის შემდეგ მ. იუსტინეც მოსულა ჩიკარისში, სადაც ვიყავ, და მოვიდა ჩემ სანახავად. თქვენი ფულიდან მივიკვი 25 ეკიუს. გამათავისუფლეს ტყვეობიდან და დავბრუნდით ჩიკარისში. ორი დღის შემდეგ თქვენი ამხანაგიც მოვიდა იქ და მოიტანა ყველაფერი, რაც დაგრჩენოდათ სამეგრელოში. გვიამბო, რა გზა აერჩია, რომ ქუთაისს ასცდენოდა. ის ნავით გამოსულიყო რიონში, ქუთაისიდან ექვს ეჯზე; მენავეებს ეამბნათ იმისთვის, რომ თქვენს ბოროტ მსახურს, რომელმაც ამდენი ხიფათი შეგამთხვიათ, მიეცა იმათთვის ორი ეკიუს და შეხვეწნოდა, მაცნობეთ როდესაც წყალს გადიოდესო. ის თურმე ოთხიანიჩარსა ჰყავს ჩაბარებული და ციხისთავისაგან ნაბრძანები აქვთ არ გაუშვან. ახლა ხედავ დაუმატა იმან, ყველაფერი კარგად გათავდა, ღმერთმა ხელი არ მოუმართა უკეთურს, სიბოროტე ჩაედინა.

ლამე გარკდა, მე და ჩემმა ამხანაგმა მაინც ვერ გივახშმეთ. სანამ კარგად არ მოვილაპარაკეთ ჩვენი საქმის კრგად წარმართვაზე და ყველა იმ განსაცდელზე, რომლის მხოლოდ ერთი ნაწილი გიამბეთ, არ მოველოდი და საქმე ამნაირად გათავდებოდა. მართლაც, როგორ ვიფიქრებდით, ყველაფერი გადაგვირჩებოდა, რადგანაც ყო-

ველ მხრივ განსაცდელში ვიყავით, შემდეგში გამოვიანგარიშეთ, რაც დაგვეკარგა ამ უბედურ მოვზაურობის დროს, და აღმოჩნდა, რომ დაგვეკარგა მხოლოდ ერთი მესამედი იმ საქონლისა, რაც შეგვრჩა და ჩამოვიტანეთ ტფილისში.

საქართველოდ ვუწოდებ მთელ იმ მხარეს, რომელიც სპარსეთს ექვემდებარება. საქართველოს საზღვრავს აღმოსავლეთით ჩერქეზეთი და რუსეთი, დასავლეთით მცირე სომხეთი, სამხრეთით დიდი სომხეთი, ჩრდილოეთით შავი ზღვა და კოლხიდის ის ნაწილი, რომელსაც იმერეთს ეძახიან. ეს ის მხარეა, რომელსაც ძველად ივერია ერქვა. საქართველო ერთ დროს თავრიზიდან და აზრუმიდან მოკიდებული ტანაისამდე ითვლებოდა და აღბანიად იწოდებოდა. ახლა ეს ქვეყანა შემცირებულია და შეზღუდული. ამ ქვეყანაში ბევრი ტყეები და მთებია; მთების შუა არის მრავალი მშვენიერი გრძელი, მაგრამ ვიწრო ხეობანი. საქართველოს შუაგული უფრო ნაყოფიერი და თანაბარია სხვა ნაწილებზე. შუაში ჩამოუღის მდინარე მტკვარი, რომელსაც გეოგრაფები უმეტეს ნაწილად კირსა და კორუსს უწოდებენ. მტკვარს სათავე კავკასიის მთებში აქვს, დღე ნახევრის სავალზე ახალციხიდან, როგორც მითხრეს კასპიის ზღვას ერთვის. ეს მდინარე უფრო სასარგებლოა სპარსეთის ყველა მდინარეზე იმითი, რომ საკმაოდ დიდ მანძილზეა და გამოსადეგია ნაოსნობისთვის, რომლისთვისაც არც ერთი სპარსეთის მდინარე არ ვარგა. ძველი ისტორიკოსები მოგვითხრობენ: ამ მდინარეში სპარსეთის შესანიშნავი მეომარი კირსი ჩაადგეს ყმაწვილობის დროს, მდინარემ არ ჩასძირა და ანიტომაც სახელად კირსი დაარქვესო. ეს ამბავი, ჩემის აზრით, მით უფრო დასაჯერებელია, რომ

მთელ ამ მხარეებში, რომლებზედაც ახლა ვლაპარაკობ, ამ მდინარეს საზოგადოდ შაჰ ბაჰმენ-სუს უწოდებენ, ესე იგი მეფეთ-მეფის ბაჰმენის მდინარეს; ბაჰმენი კი მეფე კირსას სახელია, სპარსეთის მემატინეები კირსს ამ სახელით იხსენიებენ.

მე მინახავს ძველი სპარსეთის გეოგრაფები, რომლებიც ამბობენ: საქართველო დიდ სომხეთში მდებარეობსო, ახალი გეოგრაფები კი ამბობენ: საქართველო ცალკე ქვეყანაა, და გურჯისტანს უწოდებენ. ამ ქვეყანას ისინი ჰყოფენ ოთხ ნაწილად: იმერეთი, რომელზედაც გექონდა საუბარი, გურიელის ქვეყანა, ახალციხის სამმართველო, კახეთის სამეფო, რომელიც შეწყულია ღრმად კავკასიონის მთებში და ქართლი, რომელსაც ძველი გეოგრაფები აზიის ალბანიას უწოდებენ. კახეთის სამეფო და ქართლი სპარსეთის საბრძანებელია. სპარსეთში ამ ქვეყნებს უწოდებენ გურჯისტანს. გიორგიანნი თავიანთ თავს ქართველებს ეძახიან. ეს სახელი არ არის ახალი; იგი იპოვება, თუმცა ცოტათი გადასხვაფერებულად, ძველი მწერლების ნაწერებშიაც; მაგალითად, წმინდა ეპიტანეს წერილებში, რომელიც ლაპარაკობს ამ ხალხზე და ქართველებს „ქარდიენებად“ იხსენიებს. ამბობენ, ბერძნებმა დაარქვესო მათ გეორგიანები, რადგან „გეორგოს“ მათებურად მიწის მუშაკსა ნიშნავს, და ამბობენ, რომ ეს სიტყვა წარმოსდგება წმინდა გიორგის სახელიდან, რომელსაც დიდ პატივსა სცემენ მართლმადიდებელი ხალხიო. ეს შეცდომაა, რადგან სახელს „გიორგიელნი“ ჰხმარობენ უფრო ადრინდელი მწერლები და სხვათა შორის პლინი და პონპონიუსმელი.

საქართველოში ცოტაა ქალაქები. კახეთის სამეფოში რამდენიმე ქალაქი ყოფილა უწინ; ახლა ისინი სულ დაწვრთვულებია ერთის გარდა, რომელიც კახეთადვე იწოდება. ტფილისში ყოფნის დროს მითხრეს ის ქალაქები

დიდები და მდიდრულად ნაგები იყო; ამასვე აფიქრებინებს კაცს ის, რაც კიდევ მთელად დარჩენილა, თვით ნანგრევებიც. ამ პატარა სამეფო კახეთს კავკასიის გადაღმა მცხოვრები ხალხი ხშირად არბევენო. ესენი არიან ალბანები, სვანები, გუნები, სხვადასხვა ტომნი, რომელნიც მამაცობით განთქმული არიან და, აგრეთვე, ამაზონები. ამაზონები ახლო არიან მათზე; გადაღმა ჩრდილოეთის მხრივ ცხოვრობენ. ძველი და ახალი გეოგრაფები ერთხმად აღიარებენ ამას პტოლომეის სიტყვით, ამაზონების ქვეყანა მდებარეობს აზიის სარიმათიაში, რომელსაც ახლა სათათრეთს უწოდებენ, ვოლგის დასავლეთით, ვოლგასა და ჰიპპიკის მთებს შუა; ეს არის კახეთის სამეფოს ჩრდილოეთი ნაწილი, კვინტ-კურციუსი ამბობს, რომ თალესტრის სამეფო მდინარე ფაზისის მახლობლად იყო, სტრაბონიც ამავე აზრისაა, როდესაც ლაპარაკობს მომპეის და კანოდიუსის ომებზე. მე ვერავენ ვნახე საქართველოში, რომ ამაზონების ქვეყანაში ყოფილიყო, მაგრამ ბევრმა კი მიაგმო მათი ამბავი; მიჩვენეს კიდევ მეფისას ერთი დიდი მსხვილი შალის კაბა, სულ სხვაგვარად შეკერილი და მითხრეს, ეს კაბა იმ ამაზონისა არის, რომელიც უკანასკნელი ომის დროს კახეთის ახლო მოჰკლესო. ჩვენ შალე გავიგებთ ამ განთქმული მეომარი დედაკაცების ამბებს, რადგან ტფილისელმა კაპუცინებმა მითხრეს გაზაფხულზე ორი მისიონერი უნდა გავგზავნოთ იმათ ქვეყანაში, ვინაიდან კონგრეგაციისაგან მოგვივიდა ბრძანებაო, მე ერთხელ ამ საგანზე საკმაოდ დიდხანსა მქონდა ბაასი საქართველოს მეფის შვილთან; მან სხვათა შორის მიაგმო: — კახეთის გადაღმა, ხუთი დღის სავალზე, ჩრდილოეთისაკენ არის ერთი თითქმის სრულებით უცნობი დიდი ერი, რომელიც განუწყვეტელ ბრძოლაშია კალმუხელებად წოდებულ თათრებთან; სხვადასხვა ტომნი, რომლებიც კავკა-

სიის მთებში სახლობენ, ყოველთვის ბრძოლაში არიან ერთმანეთთან და არაფერი მნიშვნელობა არა აქვთ მათთან ზავსა და მორიგებას, რადგან ისინი ველურნი არიან და არა აქვთ არც რჯული და არც წესიო. იმათგან რომელნიც კი კახეთის მახლობლად ცხოვრობენ, ყოველთვის თავს ესხმიან კახეთსა. ამის გამო კახეთის მეფე საქართველოს მეფის უფროსი შვილი, იძულებულია, რომ ყოველთვის იქ იმყოფებოდეს და უკუ აქციოს ხოლმე ბარბაროსებიო.

მე ვუამბე იმ ახალგაზრდა პრინცს, რასაც ბერძენთა და რომაელთა ისტორიკოსები მოგვითხრობენ ამაზონებზე, ამაზე დიდხანს ვილაპარაკეთ და მან შემდეგი აზრი წარმოსთქვა: ისინი უნდა იყვნენ სკვითების ტომისანი, რომელნიც დადიან ჯგუფ-ჯგუფად, როგორც თურქმენები და არაბებიო. იგინი, ახინუელებივით, ქალებს აბარებენ ქვეყნის გამგეობას. ეს დედოფლებიც იმსახურებენ ქალებს, და ქალები თან დაჰყავთ ყველგანაო. თქმა არ უნდა, რომ ისინი ცხენებზე უნდა ისხდენ და შეიარაღებულები უნდა იყვნენ; როგორც კაცები, რადგან აღმოსავლეთში ქალებიც კაცებსავით ცხენებით დადიან და დედოფლები ხანჯალს ატარებენო. მაგრამ ძუძუს მოჭრა და სხვა, რასაც ამაზონებზე მოგვითხრობენ. ჩვენ ჩავთვალეთ იმ ტყუილ თქმულებად, რომლითაც ბერძნებს აუვისიათ ამაზონების ისტორიები, როგორც ამბობს ძუვენალიო.

ქართლში მხოლოდ 4 ქალაქია, გორი, სურამი, ალი და ტფილისი. გორი პატარა ქალაქია, მდებარეობს ვაკეზე, ორი მთის შუა, მტკვრის ნაპირას, ერთი გორის ძირში, რომელზედაც ციხე არის აშენებული. ციხის მცველები სპარსელები არიან. ეს ციხე აუშენებიათ გურ-
6. უ ა ნ შ ა რ დ ე ნ ი . მოგზაურობა საქართველოში

ჯისტანის უკანასკნელი ომის დროს 40 წლის წინათ რუს-ტენ-ხანსა, რომელიც სპარსეთის ჯარის სარდალი იყო. ციხის გეგმა შეუდგენია ერთ მისიონერს, რომელიც მაშინ გორში იმყოფებოდა. ციხეს არა ჰყავს ბევრი მცველი. ციხე ძალიან მაგარია. მოხერხებულ ადგილზე არის აშენებული. ციხეში ასი კაცია მეციხოვნედ. თვით ქალაქი პატარაა, სახლები და ბაზარი მიწურებია. მცხოვრებლები სულ ვაჭრები არიან და ამიტომ საკმაოდ შეძლებულებიცაა აქ უხვად არის ყოველგვარი ხორავი და იათად იყიდება. სახელი გორი წარმოსტდება სიტყვისაგან „ლორი“, რადგან გორში მრავალი და კარგი ჯიშის ღორები ჰყავთ.

სურამი უფრო დაბაა გორზე, ორჯერ პატარაა, მაგრამ ციხე დიდია და კარგად ნაგები. ამ ციხეშიაც ასი მეციხოვნე დგას. სურამის მახლობლად არის ერთი ალაგი, რომელიც სამცხედ იწოდება. ეს სახელი ქართულია და ნიშნავს სამ ციხეს. იქაურების სიტყვით, ნოე იქ დასახლებულა კიდობნიდან გამოსვლის შემდეგ და მის შვილებს სამივეს თითო ციხე-აუშენებიათ. ქალაქ ალზე აღარას ვიტყვი, რადგან, ზევით მქონდა მაზე ლაპარაკი.

საქართველოში კარგი ჰავა არის. ჰავა მშრალია, ზამთარში ძალიან ცივი, ზაფხულში ცხელი. მაისიდან ნოემბრის დამლევამდე სულ კარგი დარები დგას. იქაურ მიწას მორწყვა უხობება; თუ მოიწყვა უხვად აღმოაყენებს ყოველგვარ მარცვალს, მწვანილს და ხილს. საქართველო ძალიან წაყოფიერი ქვეყანაა. იქ კარგად ცხოვრობენ. ისეთი მშვენიერი პური მოდის; სხვაგან არსად იცის ასეთი პური. ხილიც ძალიან კარგი იცის, ყოველგვარი ხილეულობა მოდის. ევროპის არც ერთ ადგილას არ მოდის უკეთესი იაშლი და მსხალი; აზიაშიც არსად არ მოდის უკეთესი ბროწიული. როგორც მსხვილი, ისე წვრილფეხა საქონელი მრავალია და ძალიან კარგი

ჯიშისაზ. გარეული ღორი საკმაოდ ბევრია და ისეთივე გემრიელი ხორცი აქვს იქ ღორს, როგორც კოლხიდაში. ქართველი ხალხი თითქმის სულ ღორის ხორცსა ჭამს. ყველა სოფელში კლავენ ღორებს, მშვენიერი საქმელია ღორის ხორცი, იქაურები გვარწმუნებდნენ ღორის ხორცი თავის დღეში არ აწყენს—კაცს, რამდენიც უნდა ჭამოსო. მგონია, ეს მართალი უნდა იყოს, რადგან თითქმის ყოველ დღე იმას ვჭამდი, მაგრამ არ მაწყინა. კასპიის ზღვაში, რომელიც ანლოა საქართველოზე, აგრეთვე მტკვარში, მრავალ თევზს იჭერენ, დაბეჯითებით შეიძლება ვთქვათ, რომ იმისთანა ქვეყანა არსად არის, სადაც შეიძლებოდეს იმისთანა კარგი სანოვაგის შოვნა, როგორც საქართველოში.

არც იმისთანა ქვეყანა მოიპოვება, სადაც იმდენს და ისეთ კარგ ღვინოს სვამდნენ. ვაზი იქ ხეებზე აღის, როგორც კოლხიდაში. ტფილისიდან ბლომად მიაქვთ ღვინო შაჰისათვის: სომხეთში, მიდიაში, ისპანიაში, ცხენის საპალნე ღვინო ღირს 8 ფრანკი, მე ვამბობ უკეთეს ღვინოზე, თორემ ცოტა მდარე ღვინო არც ამის ნახევრად ფასობს. ყველა სხვა სანოვაგეც ღვინის ფასის შესაბამისად ძვირი არ არის. საქართველოში ბევრი აბრეშუმი მოღის, მაგრამ იმდენი კი არა, რამდენსაც მოგზაურები ამბობენ. იქაურებმა კარგად არ იციან აბრეშუმის მოვლის ხერხი; აბრეშუმი გააქვთ ოსმალეთში, აზრუმში და სხვა გარეშე ქვეყნებში, სადაც კარგ ფასად ჰყიდიან.

ქართველების ტომი უმშვენიერესია აღმოსავლეთში და შემოიძლია ვთქვა მთელ ქვეყანაზედაც. იქ არ მინახავს არც ერთი ცუდი სახის ქალი ან კაცი, ანგელოზებით ლამაზებიც ბევრი შემხვდა, ქალების უმეტესი ნაწილი ბუნებას ისეთი სიკეკლუციით დაუსაჩუქრებია, რომ სხვა ასეთს ვერსად შეხვდებით. შეუძლებელია თვალი მოჰკრათ იქაურ ქალს და არ შეგიყვარდეთ, არ შეიძლე-

ბა დახატოთ ქართველი ქალების სახესა და ტანადობაზე უმშვენიერესი სახე და ტანადობა: მშვენიერნი, თვალ-ტანადნი, წერწეტნი და კეკლუცნი. იშვიათად ნახავთ, რომ ქალი უშნოდ იყოს გასუქებული. მხოლოდ ის აუშნოებს ქართველ ქალებს, რომ ფერ-უმარილს იცხებენ, უმშვენიერესნი სხვებზე უფრო მეტად იცხებენ უმარილსა; ასე ჰგონიათ, ფერ-უმარილი სამკაულია და ისე ხმარობენ, როგორც, მაგალითად, ჩვენში თვალ-მარგალიტს და კარგს ტანისამოსსა.

ქართველები ბუნებით მეტად ნიჭიერნი არიან. ქართველები სწავლულები და დიდი ხელოვანნი გამოვლენ, რომ სწავლაში და ხელოვნებაში მწვერთნელნი ჰყავდეთ. მაგრამ ძლიერ ცუდად იზრდებიან, ამასთანავე ცუდს მაგალითებსაც ხედავენ. ამის გამო მეტად უცოდინარნი და ბიწიერნი არიან. ქართველებში ბევრია მზაკვარი, ვერაგი, დაუნდობელი, ცბიერი, ბრიყვი, ამპარტავანი. ქართველებმა საოცრად ურცხვად იციან უარისყოფა იმისი, რაც უთქვამთ და მოუქმედებიათ; ტყუილი მართლად გამოჰყავთ; რაც ერგებათ შრომისათვის, იმას არ სჯერდებიან და მეტის თხოვნა უყვართ; უყვართ, აგრეთვე, საქმის გადასხვაფერება, განზრახ, სხვანაირად ჩვენება თავისა. ძლიერად იციან ჯავრის ჩატანა და თავის დღეში არ აპატივებენ კაცს დანაშაულს, თუმცა, მართალია მალე კი არ მოსდით გული და არც უმიზეზოდ დაიხსომებენ ჯავრს. კაპუცინების პრეფექტმა დამარწმუნა, კათალიკოზისაგან გამიგონია, რომ ვინც დიდ დღესასწაულებში (მაგალითად, აღდგომას, შობას) არ დაითვრება, ქრისტიანად არ ითვლება და უნდა განდევნილ იქნასო. ქართველები გარდა ამისა ძალიან ანგარნი და ვერცხლის მოყვარულნი არიან. ფულს მხოლოდ მაშინ გაასესხებენ, თუ დაიგირავეს რამე და სულ მცირე სარგებელს, მანეთზე ორ შაურს ართმევენ. ქალებიც ისეთივე ბიწიერნი და

ავნი არიან, როგორც მამაკაცები. ქალებს ძალიან უყვართ არშიყობა და ეჭვი არ არის, რომ მამაკაცებს ამ უზნეობაში დიდი მოხაწილეობა მიუძღვით. სხვათრივ ქართველები თავაზიანები არიან, მოსიყვარულე გული აქვთ, თავმომწონენი და თავდაჭერილნი. ზნე და ჩვეულება უმეტეს ნაწილად შეთვისებული აქვთ იმ ერთგან, რომელნიც გარს არტყიან ქართველების ქვეყანას. ეს, ჩემის აზრით, იმისაგან წარმოსდგება, რომ ქართველებს მისვლა-მოსვლა აქვთ მრავალ სხვა ხალხთან და აგრეთვე იმისაგანაც, რომ საქართველოში ყველას აქვს უფლება იცხოვროს თავისი რჯულისა და ჩვეულებისამებრ, თავისუფლად ილაპარაკოს ამ საგნებზე და დაიცვას მათი შეხედულება. იქ შეხედებით სომხებს, ბერძნებს, ებრაელებს, ოსმალებს, სპარსებს, ინდოელებს, თათრებს რუსებს, ევროპელებს. სომხები ბევრნი არიან იქ. ისინი ქართველებზე უფრო მდიდრები არიან, დაბალი მოხელეების ადგილები უმეტესად სომხებს უჭირავთ. ქართველები იმათზე ძლიერნი, თავმომწონენი, ზვავნი და მედიდურნი არიან. სარწმუნოებისა, ზნისა და ხასიათის სხვადასხვაობა ქართველებსა და სომხებს შორის არის მიზეზი მათ შორის დიდი სიძულვილისა. ქართველებსა და სომხებს ეზიზღებათ ერთმანეთი და არ ნათესავდებიან ერთმანეთში. განსაკუთრებით ქართველებს ძალიან სძულთ სომხები და თითქმის ისე უყურებენ, როგორც ევროპაში ებრაელებს. ქართველების ტანისამოსი თითქმის სავსებით პოლონურ ტანისამოსსა ჰგავს. ქართველები იმგვარსავე ქუდებს იხურავენ, როგორსაც პოლონელები. მათი ახალუხი, გულ-ჩალიღულია, და წინ კალთები გაშლილი აქვს. ფეხსაცმელი სპარსელების ფეხსაცმელსა ჰგავს. ქალების ტანისამოსი სპარსელი ქალების ტანისამოსის მავგარია.

დიდი კაცების სახლები და ყველა სახელმწიფო შე-
ნობა სპარსულ შენობათა გეგმაზე არის ნაშენი. სახლე-
ბის აშენება იაფად ჯდება იქ, რადგან უხვად არის ხე-
ტყე, ქვა, კირი. ქართველები სპარსელებსავე ჰბაძავენ
ჯდომაში, წოლაში, ჭამა-სმაში.

მებატონეებს ძლიერ დიდი უფლება აქვთ ყმებზე, მე-
ბატონენი მთელი თვეების განმავლობაში რამდენიც
უნდათ იმდენს ამუშავებენ ყმებსა, და არც ჯამაგირს
და არც საზრდოს არ აძლევენ. მებატონეთ ხელი მიუ-
წვდებათ ყმების ქონებასა, თავისუფლებასა და სიცოც-
ხლეზედაც კი. ბატონები ჰყიდიან ყმების შვილებსა და
ან მონებად ჰყავთ სახლში; იშვიათად ჰყიდიან ყმებს ოცი
წლისაზე ზევით, განსაკუთრებით ქალებს. ქართველების
სარწმუნოება ჰგავს მეგრელების სარწმუნოებას. პირვე-
ლებმაც და მეორეებმაც ერთ დროს მიიღეს ქრისტიანო-
ბა. სახელდობრ, მეოთხე საუკუნეში. ამ ქვეყანამ მიიღო
სარწმუნოება ივერიელი ქალისაგან, ხოლო ეს ქალი კონ-
სტანტინოპოლში მოქცეულიყო ქრისტიანობის რჯულზე.
ახლა, როგორც მეგრელთ, ისე ქართველთ დაუვიწყრიათ
აზრი ქრისტიანობისა, ქართველებსაც მეგრელებსავით
სახელის მეტის აღარა დარჩენიათ რა ქრისტიანული; არ
იციან და არ ასრულებენ არც ერთ მცნებას იესო ქრის-
ტეს მიერ ნამოძღვრალსა. თუმცა კი უნდა ვთქვათ, რომ
ქართველები უფრო მტკიცედ ინახავენ მარხვას, და უფ-
რო ხანგრძლივ ლოცულობენ, ვიდრე მეგრელები.

13

ქართველებსა ჰყავთ რამდენიმე ეპისკოპოზი, ერთი
მთავარ-ეპისკოპოზი და ერთიც პატრიარქი, რომელსაც
ქათალიკოზს უწოდებენ. თუმცა მეფე სარწმუნოებით
მაჰმადიანია, მაინც აკურთხებინებს ეპისკოპოსებს, როცა
ადგილები იცვლება; ამ თანამდებობას თავის ნათესავებს

აძლევს. პატრიარქადაც მისივე ძმა არის. მებატონეებსაც ამგვარი უფლება აქვთ თავთავიანთ მამულებში. ისინი, ვისაც სურთ, იმას აძლევენ ჰრევლს; ნება აქვთ სამღვდლო კაცი დაატუსალონ და სცემონ კიდეცა, როგორც დანარჩენ თავიანთ ყმებსა. სამღვდელოებაც სხვებსავით იხდის ყოველგვარ საბატონო გადასახადს. მებატონენი სამღვდელოებასაც ართმევენ შვილებს, თუ დასჭირდებათ.

საქართველოში ეკლესიები ცოტა უფრო კარგად არიან მოვლილი, ვიდრე სამეგრელოში. ქალაქებში საკმაოდ სუფთა ეკლესიებია, სოფლებში კი ძლიერ უსუფთაოდ აქვთ მოვლილი. ქართველებსა და, აგრეთვე სხვა ქრისტიანებს, რომელნიც საქართველოს ჩრდილოეთითა და დასავლეთით ცხოვრობენ, ერთი უცნაური ჩვეულება აქვთ. თავიანთ ეკლესიებს აშენებენ უმეტეს ნაწილად მთის წვერებზე, განშორებულ და თითქმის მიუდგომელ ადგილას. ოთხსა და ხუთ ეჯზე ბოჩანან ეკლესიები, ამ სიშორედან სცემენ თაყვანსა და თვით ეკლესიის კართან კი თითქმის არასოდეს არ ადიან; შეიძლება დაბეჯითებით ვთქვათ, რომ უმეტეს ნაწილს ეკლესიებისას ათ წელიწადში ერთხელაც ძლივს გააღებენ ხოლმე. ააშენებენ კი ეკლესიებს და მერე მიაწებებენ თავს და ფრინველებისა და ჰაერის ზედმოქმედების ანაბარად გახდიან. ვერას ვხვით ვერ გავიგე მიზეზი ამ უცნაური ჩვეულებისა. ყველა, ვისაც ვკითხავდი ამაზე, ერთსა და იმავე პასუხს იძლეოდა. ასეთი ჩვეულება გვაქვსო. ქართველები დარწმუნებული არიან, რომ რა ცოდვაც არ უნდა ჩადინონ, შეენდობათ, თუ ეკლესიას ააშენებენ. ვფიქრობ, ეკლესიებს იმიტომ აშენებენ ქართველები მიუდგომელსა და უალაგო ალაგას, რომ მისი შემკობა და მოვლა არ მოუხდეთ. ქართველების დიდი წმინდანი წმინდა გიორგი არის. წმინდა გიორგი კაბადოკიელი იყო, ასურელის პატრიარქის შვილი და დიოკლიტიანეს დროს იქნა წაშებულ

ქართველთა კეთილშობილნი გარეგნობით უმეტეს ნა-
წილად მაჰმადიანები არიან. ეს სარწმუნოება ზოგს იმი-
ტომ მიუღია, რომ მეფის კარს ადგილი ეშოვნა და სა-
ხელმწიფო ჯამაგირი ჰქონოდა, ზოგს იმიტომ, რომ თა-
ვიანთი ქალები მეფისთვის მიეთხოვებიათ და ან მეფის
ცოლებისათვის მაინც მიეცათ სამეფო კარის ქალებად.
ზოგი ისეთი საძაგელნი კეთილშობილნიც არიან, რომ
თავიანთი ლამაზი ქალები თვითონვე მიჰყავთ მეფესთან.
ამგვარ პატივისცემისთვის იმათ ან ულუფას უნიშნავდენ,
ან სამსახურში იღებდენ, მხოლოდ ამისთვის საჭიროა წი-
ნადვე მიიღონ მაჰმადიანობა. ულუფა ხარისხისა და ღირ-
სების შესაბამად ენიშნებათ, თუმცა, საზოგადოდ, ორი
ათას ეკიუზე მეტი არავის არ ეძლევა. ამგვარ ჩვეულებ-
ისა გამო, ტფილისში, ჩემს იქ ყოფნის დროს ერთი სა-
ცოდაობა მოხდა. ერთმა ქართველმა კეთილშობილმა
აცნობა მეფეს, მშვენიერი დისწული მყავსო. მისმა უმაღ-
ლესობამ მაშინვე ბრძანა, მიეყვანათ მასთან ის ქალი.
ბოროტმა ბიძამ თვითონვე წაიღო ბრძანება მეფისა და
იკისრა კიდევ საქმის შესრულება. მივიდა თავის ქვრივ
დასთან და უთხრა: შენი ქალი მეფეს სურს შეირთოს
და უნდა დაიყოლირო ამაზეო. დედამ აცნობა ეს ამბავი
თავის ქალს. ქალი სასოწარკვეთილებაში ჩავარდა: მას
უყვარდა თავისი მეზობელი, ერთი ახალგაზრდა კეთილ-
შობილთაგან და ამ ახალგაზრდასაც ძლიერ უყვარდა ეს
ქალი. დედამ კარგად იცოდა ეს, გაგზავნა მსახური და
აცნობა ვაჟს ყოველივე. ახალგაზრდა მაშინვე მივიდა
იმათთან; დედა და შვილი კარჩაკეტილში ისხდენ და
ცხარე ცრემლით სტიროდენ თავიანთ შავ ბედსა. ყმაწ-
ვილმა კაცმა დაიჩოქა მათ წინაშე და უთხრა: მე ყვე-
ლაზე მეტად ჩემი სატრფოსთვის ვწუხვარ; მეფის წყრომა
არაფრად არ მიმაჩნიაო; ერთი საშველი ღა აქვს ამ საქ-
მეს, ახლავე უნდა ვიქორწინოთ და ხვალ განვუცხადოთ

იმ თქვენ მუხთალ ნათესავს, რომ ქალი უკვე გათხოვილიაო. ასე გადასწყვიტეს და ასეც მოიქცხენ. ყმაწვილი ქალი დაამშვიდეს როგორც იყო და ჯვარი დასწერეს. ბიძამ გაუგო ეს ეშმაკობა და აცნობა მეფეს. მეფე განრისხდა და მკაცრად ბრძანა, მიეყვანათ მის კარს დედა და ახალი ჯვარდაწერილნი; მაგრამ დაქორწინებულნი მიიმალნენ და მთელი ერთი თვე აქა-იქ ეფარებოდენ. ბოლოს, როცა მიაგნეს იმათ კვალს და ველარსადაც ვერ დაიმალნენ, გაიქცნენ ახალციხეს, სადაც ფაშამ თავის მფარველობის ქვეშ მიიღო დევნილნი,

ამისთანა შემთხვევებისა ეშინიათ საქართველოში და ამიტომ ცდილობენ, ვისაც ლამაზი ქალები ჰყავთ, რაც შეიძლება ადრე გაათხოვონ. მეტადრე ღარიბი ხალხი ადრე ათხოვებს ქალებს და ხანდისხან აკვანშივე ნიშნავს. აქას იმიტომ ჩადიან, მებატონებმა არ მოსტაცონ გასაყიდად. თუ ქალი, რაც უნდა პატარა იყოს, გათხოვილია, ან დანიშნული, მებატონეები მოკრძალებით ექცევიან. ადვილად ველარა ბედავენ მოაშორონ ქალი თავის ოჯახს.

კახეთის სამეფო ახლა სპარსეთის მეფეს ემორჩილება. შაჰნავაზ-ხანმა დაიმორჩილა. მისი შვილი არჩილი არის იქ მეფის მოადგილედ. არჩილს მაჰმადიანობა იმიტომ მიუღია, სამეფო დავიჭიროვო. არჩილს უყვარდა იმერთის მეფის ქვრივი ნესტან-დარეჯანი, ეს ქალი ტყვედ იყო ახალციხეში. ფაშა დიდის პატივით ეპყრობოდა მას. არჩილის მამა ძალიან ცდილობდა გაენთავისუფლებინა ქალი, და საჩუქარს საჩუქარზე უგზავნიდა ფაშას. ფაშამ 1660 წელს გაანთავისუფლა ნესტან-დარეჯანი. დიდის ამბით მოიყვანეს იგი ტფილისში და არჩილმა ჯვარი დაიწერა ნესტან-დარეჯანზე. ამ ქორწინებით არჩილმა შეიძინა კახეთის სამეფო, სადაც უკვე მეფის მოადგილედ იყო: ნესტან-დარეჯანი იყო ქალი თეიმურაზ-ხანისა და დაი ირაკლისა. არჩილს ამის გამო ერთი სა-

ყურადღებო საქმე შეემთხვა. არჩილი სიყმაწვილითვე დანიშნული იყო ქართველთა პირველ თავადიშვილის ქალზე. ქალს დიდი იმედი ჰქონდა, ძალე არჩილის ცოლი შევიქნებო: ამ ქვეყანაში ძნელად თუ დაარღვევს ვინმე ქორწინების პირობას. როდესაც გაიგო ქალმა, არჩილმა ნესტან-დარეჯანი შეირთოვო, გაუგზავნა კაცი და შეუთვალა, რად შეურაცყავ ჩემი სახელიო. ქალს სურდა სასამართლოსათვის მიემართა, მაგრამ ამ გზით ვერას გახდებოდა, რადგან მოწინააღმდეგე დიდი ხარისხისა და გავლენის პატრონი იყო. ქალმა მიმართა კიდევ სასამართლოს და რაკი მართლა ამ გზით ვერა გააწყო—რა, მიუძღვა 400 შეიარაღებულ კაცს და საომრად გამოითხოვა მოღალატე. არჩილმა უარი თქვა. ასე შემოუთვალა: არ მსურს ქალთან ბრძოლა; მართლა ნურც ეგრე გამოიდებ თავს, თორემ გავამჟღავნებ, რომ სიზი (მეფის კარის თავადი) კვეხულობდა, შენ იმას მოწყალის თვალით უყურებდიო. ქალი უფრო განრისხდა, როცა ასეთი ცილიც დასწამეს და ახლა სიზის გადაეკიდა. ქალმა გამოითხოვა სიზი ხმალში, მაგრამ თავადიშვილმა უარო თქვა, მაშინ ქალი ადგა, ჩაესაფრა იმას ერთ ალაგას, გააქცია, გამოუდგა და 20 კაცზე მეტი მოუკლა, ქალს ძმა ჰყავდა და დის მაგივრად ახლა იმან დაუწყო დევნა სიზის. მეფე და მთლად კარის კაცნი ათასნაირად ცდილობდნენ შეერიგებინათ მტრად გადაკიდებულნი: ვერ მოახერხეს; მისცეს ნება იარაღით გადაეწყვიტათ დავა. საქართველოში საზოგადოდ ჩვეულებისამებრ, როდესაც სამართალი ვერ გადასწყვეტს, კეთილშობილებს შუა დავას და ვერც შეარიგებს იმათ, მაშინ ერთმანეთში ბრძოლის ნებას მისცემენ ასპარეზზე. მოწინააღმდეგენი იტყვიან აღსარებას, ეზიარებიან და ასე სასიკვდილოდ მომზადებულნი გადიან საბრძოლველად. ამას ეძახიან ღვთის სამსჯავროსადმი მიმართვას. ქართველებს ჰგონიათ, ეს

პირდაპირ ღმერთზე მინდობა ცოდვილის დასჯისა სამართლიანი საშუალება არისო. სიზი და მისი მოწინააღმდეგე გავიდენ მოედანზე. მაგრამ ჯარისკაცებმა დააშორეს ისინი, როდესაც მათ მიჰყვეს იარაღს ხელი. ქალი თითქმის მოკვდა სირცხვილით და ჯავრით, როდესაც ნახა, მეფის ბრძანებით, მისი ძმა იძულებული შეიქნა შერიგებოდა არჩილს და სიზის.

14

ავსწერ ტფილისს და მერე გიამბობთ რაც იქ შემემთხვა.

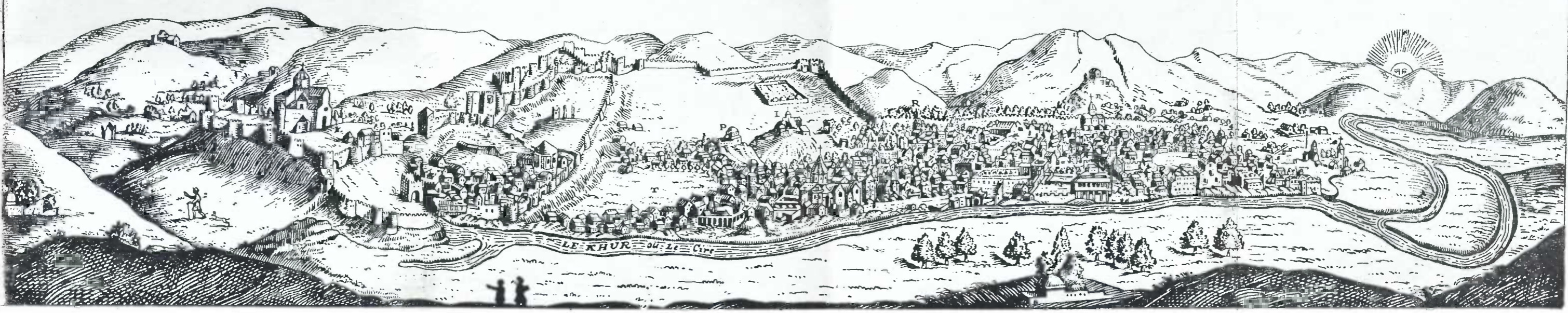
ტფილისი ერთი უკეთესი და უმშვენიერესი ქალაქია სპარსეთისა. თუმცა ძლიერ დიდი არ არის. ტფილისი მდებარეობს მთის ძირში, რომელსაც აღმოსავლეთისაკენ ჩამოუდის მტკვარი. მტკვარს სათავე საქართველოს მთებში აქვს; შემახიისაკენ, პეინარდში უერთდება არუზს (არაქსი) და მერე ეს ორი მდინარე ზღვას ერთად ერთვის. უმეტესი ნაწილი სახლებისა, სალ კლდეზე სდგას. ქალაქი შემოზღუდულია მშვენიერი და მაგარი კედლით. მდინარისაკენ კი უკედლოა. ქალაქი სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ არის გაწეული. სამხრეთის მხრივ აქვს დიდი ციხე, რომელიც მთის კალთაზე დგას. ციხე მხოლოდ სპარსელები ცხოვრობენ და მეციხოვნედაც მხოლოდ სპარსელებივე არიან. ციხის წინ არის სარბიელი, რომელიც იმავე დროს მოედანიც არის და ბაზარიც. ეს ციხე თავშესაფარ ადგილს წარმოადგენს: ყველა დამნაშავე და შეუძლებელი მოვალე რაკი ამ ციხეს შეეფარება, უშიშარია. საქართველოს მეფემ ეს ციხე გზად უნდა გაიაროს, როდესაც ის ჩვეულებისამებრ ქალაქგარედ მიდის სპარსეთის შაჰისაგან გამოგზავნილი წერილების, ან საჩუქრების მისაღებად, რადგან სპარსეთიდან მომსვლელს ტფილისში მხოლოდ ამ ციხით შეუძლია

შემოსვლა. დაბეჯითებით შეგვიძლია ვთქვათ, მეფე არასოდეს არ გაივლის ხოლმე აქ ისე, რომ 'მიწი არ ჰქონდეს: ვაი თუ 'შემიპყრონო. იქნებ ციხის თავს საიდუმლო ბრძანება ჰქონდეს ჩემი 'შეპყრობისაო. სპარსელებს ძალიან ჰკვიანურად დაუწესებიათ, რომ საქართველოს მეფეები და სპარსეთის მაზრის მმართველები ქალაქგარედ უნდა გავიდნენ იმის მისაღებად, რასაც შაჰი უგზავნის; ეს ძალიან მოხერხებული ღონეა, რომ ადვილად და უხიფათოდ შეიპყრონ საეჭვო კაცები. ეს ციხე აუ'შენებიათ ოსმალოებს 1576 წელს, ამ წელს დაუპყრიათ ქალაქი და მთლად მისი -არემარე გამოჩენილი სარდლის მუსტაფა-ფაშის წინამძღოლობით, რომელსაც ვერ გამაგრებია საქართველოს მეფე სვიმონ ხანი. მუსტაფამ ურჩია სულთან სოლიმანს, საქართველოში რამდენიმე ციხე ააგე, რადგან უამისოდ არ შეიძლება ეს ქვეყანა მორჩილებაში იყოლიოვო. სოლიმანმა დაუჯერა ფაშას და ციხეები ააგო. მართლაც და უმეტესი ნაწილი საქართველოს ციხეებისა ოსმალოებისაგან არის აშენებული. მუსტაფამ ასზე მეტი ზარბაზანი დააწყო ამ ციხის გალავანზე და ციხის თაობა ჩააბარა მაჰმად-ფაშას.

ტფილისში რამდენიმე ეკლესიაა, 6 მათგანი ქართველებისაა, დანარჩენი სომხებისა. დედა ეკლესია, რომელსაც სიონს უწოდებენ, სდგას მდინარის პირზე, მშვენიერი თლილი ქვით არის ნაშენი. ეს ეკლესია ძველი შენობაა და ჰგავს იმ ძველ ეკლესიებს, რომელსაც აღმოსავლეთში ხშირად შეხვდებოდით; შუა გულში ოთხი დიდი სვეტი აქვს და ამ სვეტებზე გუმბათიან დამყარებული ეკლესიას დიდი საკურთხეველი აქვს. ეკლესია შიგნით სავსეა ბერძნული მხატვრობით. მხატვრობა დიდის ხნისა არ არის. და ისე უხეიროდ არის დახატული, რომ ძნელი მისახვედრია, რის დახატვა ჰსურდა მხატვარს.

EFLIS

- A. La Forteresse
- B. L'Evêché normé'sion
- C. Le Monastere du Tacha
- D. Ste Croix
- E. L'Eglise et le Palais du Catholico
- F. Louvrage blanc ou l'Eglise de la Roy
- G. Louvrage neuf
- H. L'Eglise du Magnon
- I. L'Eglise de Bethleem
- K. L'Eglise de la Rupture
- L. La Mosquée
- M. Les Capucins
- N. Le Palais du Prince
- O. Le Grand Bazar
- P. Les Magasins Publics
- Q. Le Palais du Viceroy de Caket
- R. Le Jardin du Prince
- S. La Place du Prince
- T. La Place d'armes

ეპისკოპოსს სასახლე იქვე ეკლესიასთან ახლო აქვს. ამ სასახლეში ცხოვრობს ტფილელი. ქართველებს ერთი მშვენიერი ეკლესია ჰქონდათ ქალაქის ნაპირას, ჩრდილოეთისაკენ. ამ რამდენისამე წლის წინათ მეფემ წაართვა ეს ეკლესია და თოფის წამლის საწყობად გარდააქცია. ისიც კი უნდა ვთქვათ, ამ ეკლესიაში დიდი ხანია წირვა-ლოცვა ამოიკვეთა, რადგან მეხი დასცემოდა და დანგრეულიყო. მეფემ ხელახლა შეაკეთებინა ეკლესიის შენობა და, თუმცა სხვა დანიშნულება მიეცა, მაინც ეკლესიას ახლა ისევ წინანდელ სახელს — მეტეხის ეკლესიას უწოდებენ. ეს სახელი წარმოსდგება სიტყვისაგან „ტეხა“ და უწოდებიათ იმიტომ, რომ ეს ეკლესია აუშენებია საქართველოს მეფეს საკანონოში, როდესაც ერთხელ უმიზეზოდ დაურღვევია ზავი მოსამზღვრე მეფესთან.

სომხების ერთი უმთავრესი ეკლესია არის ფაშავანქი, ესე იგი ფაშის მონასტერი. სომხების ტფილელი ეპისკოპოსი ამ მონასტერში ცხოვრობს. სომხების სიტყვით ამ ეკლესიისათვის იმიტომ უწოდებიათ ასეთი სახელი, რომ ის აუშენებია ერთ ოსმალეთიდან გამოქცეულ ფაშას, რომელსაც ტფილისში ქრისტიანობა მიუღლია. ტფილისში სრულებით არ არის მეჩეთი, თუმცა ეს ქალაქი მაჰმადიანთა სახელმწიფოს ეკუთვნის და, როგორც ამ ქალაქს, ისე მთელ მხარესაც მაჰმადიანთა მეფე განაგებს. სპარსები ბევრსა ცდილან, ბევრჯერ კიდევ დაუწყიათ მეჩეთის შენობა, მაგრამ ვერ დაუსრულებიათ. ქრისტიანები მაშინვე იარაღს ხელში იღებდენ, არეულობას ახდენდენ, შენობას ანგრევდენ და შეიჯარაყოდნენ. აყენებდენ ამშენებლებს. საქართველოს მეფეებს გულოში ძლიერ უხაროდათ ხალხის ამგვარი ამბობება. თუმცა თავს კი ისე აჩვენებდენ, ვითომ არ მოსწონდათ ხალხის ასეთი საქციელი. მეფეები თუმცა ქრისტიანო-

ბას გადაუდგებოდენ და მაჰმადიანობის გავრცელებას ეხმარებოდენ, მაგრამ ამას მხოლოდ იმიტომ ჩადიოდენ, რომ მეფობა მოეპოებინათ, გული კი ისევ ქრისტიანებისაკენ ჰქონდათ.

ქართველები გაუტეხელი და მამაცი ხალხია. ესენი თავგანწირულად იცავენ თავიანთ თავისუფლებას. რადგანაც ქართველები ოსმალოებზედაც ახლო არიან, სპარსელები ვერ ბედავენ სავსებით ხელი ჩაჰკიდონ ქართველებსა და ნებას აძლევენ დაიცვან თითქმის ყველა გარეგანი ნიშნებიც კი თავის რჯულისა: ყველა ეკლესიას თავზე გაკეთებულია ჯვარი, სამრეკლოში კიდია ზარები, ზარებს რეკავენ; ყოველთვის საქვეყნოდ და მოურიდებლად ჰყიდიან ღორის ხორცსა და ღვინოს ქუჩებში. სპარსელებს ჯვარი მოსდით და უნდათ აუკრძალონ, მაგრამ ჯერჯერობით ვერაფერი გაუწყვიათ.

სპარსელებმა ამ რამდენისამე წლის წინათ ააშენეს ერთი პატარა მეჩეთი ციხეში, იქ, სადაც ციხესა და მოედანს შუა მაგარი კედელია. ეს ადგილი იმიტომ ამოურჩევიათ სპარსელებს, რომ ხალხს ხშირად დაენახა და შესჩაფიოდა, როგორც მეჩეთსა ჩსე მოლებსაც. ქართველებმა ვერ დაუშალეს მეჩეთის აშენება და ვერ გაბედეს იარაღით-ხელში შესულიყვენ ციხეში, რადგან ციხე კარგად იყო გამაგრებული. ხოლო, როცა მოლა ავიდა ზევით და, ჩვეულებისამებრ მოუწოდა მაჰმადიანებს სალოცავად, ხალხი შეგროვდა მოედანზე, დაუშინა ქვა მიჩითს და მოლა იძულებული შეიქნა საჩქაროდ ძირს მიჩითში ჩასულიყო. ამ ამბის შემდეგ მოლა აღარ ადის მეჩეთზე.

ტფილისში რამდენიმე კარგი საჯარო შენობაა, აქ არის ჩრით ნაშენი და კარგად შენახული დიდი საბაზრო შენობები. ასეთივეა ქარვასლებიც, რომელშიაც უცხოეთიდან მოსული ხალხი ბინავდება დროებით. თვი-

თონ ქალაქში აბანოები ცოტაა და ხალხი ბანაობს იმ
თბილ წყლებში, რომელიც ციხეშია. ამ აბანოების წყა-
ლი გოგირდიანია და ძლიერ ცხელი. კარგად მყოფების
გარდა, აქ ბანაობენ, აგრეთვე, სნეულებიც სამკურნა-
ლოდ... დუქნებიც კარგად არის მოწყობილი, სუფთად
შენახული და მალლობზე დგას, დიდი მოედნის პირას.

მეფის სასახლე ერთ უმშვენიერეს შენობას წარმოა-
დგენს ტფილისში. სასახლეში არის დიდი დარბაზები,
რომელნიც მდინარეს და ბალებს გადასცქერიან. ბალები
ძალიან ფართოა. იქვე არის ყაუშხანები, რომლებშიაც
ბევრ სხვადასხვაგვარ ფრინველებს ინახავენ. არის აშე-
ნებული, აგრეთვე, ერთი დიდი მწევარ-მეძებრების სა-
დგომი და ისეთი მშვენიერი საქორე, უკეთესი აღარ შე-
იძლება. სასახლის წინ არის ოთხკუთხი მოედანი, ამ მო-
ედანზე ათას ცხენამდე დაეტევა, მოედანი დუქნებით
არის შემოზღუდული და ბოლოს გრძელი ბაზარია სა-
სახლის პირდაპირ. მშვენიერი სანახავია მოედანი და
სასახლის ფასადი ამ ბაზრის თავიდან. კახეთის მეფეს
ქალაქის ნაპირას, აქვს სასახლე, რომელიც, აგრეთვე,
ღირს იმად, რომ კაცმა ინახულოს და დაათვალიეროს.

ტფილისის მიდამო შემკულია რამდენიმე სალხინო
სახლით და მშვენიერი ბაღებით. ყველაზე დიდი მეფის
ბაღია. ხეხილი ცოტაა, მაგრამ იმისთანა ხეებით არის
სავსე, რომლებიც ამშვენებენ ბაღს და ჩრდილსა და სი-
გრილეს აგრძელებენ.

ტფილისში არის კაპუცინების სახლი. ამ მისიონერე-
ბის პრიფექტი აქ ცხოვრობს. 13 წელიწადია მას აქეთ,
რაც ისინი გამოუგზავნიათ რომიდან. იმათ, ეჩიმები და-
ურქმეგიათ თავიანთ თავისათვის, ხალხიც ეჭიმებს ეძა-
ხის. ისინი კარგად მიუღიათ ყვილოვან, სადაც მოუნდო-
მებიანთ დაბინავება, რადგან ეჩიმობას და განსაკუთრე-
ბით ქიმიას ძლიერ პატივსა სცემენ მთელ აღმოსავლეთ-

ში. ისინი დაბინავებულან ჯერ ტფილისში და მერე გორში. შაჰ-ნავაზ-ხანს უჩუქებია მათთვის სახლი ორსავე ქალაქში და ნებაც მიუცია თავიანთი სჯული თავისუფლად აღასრულონ. მათ მიუერთმევეათ იმ მეფისთვის წერილები პაპისა და კონგრეგაციისაგან; აგრეთვე მათივე სახელით მშვენიერი საჩუქრები. საჩუქრები მიუერთმევეათ აგრეთვე დედოფლისთვის, კათალიკოზისთვის და კარის უმთავრეს დიდებულთათვის. ერთი მისიონერთაგანი, რომელიც უფრო დახელოვნებულია ექიმობაში მეფეს ახლავს და ცდილობს იგი მფარველად იყოლიოს. ქართველების და სომხების სამღვდელოება სდევნის მათ და ეს მეფის მფარველობა არის ერთადერთი მათი ქომაგი. ხანდისხან როცა თავს იჩენს მათი მეცადინეობა მიიზიდონ ხალხი თავის სჯულისაკენ, იქაური სამღვდელოება ცდილობს განდევნოს ისინი; მაინც ვერ იშორებენ მათ, რადგან საქართველოში ექიმები და დოსტაქარნი არ მოიპოვებიან; ისინი საჭირონი არიან. ამათ პაპისაგან ნება აქვთ დართული აიღონ სასყიდელი ექიმობაში; ისინიც კარგად სარგებლობენ ამით და ექიმობით ცხოვრობენ. მათ აძლევენ ექიმობაში ღვინოს, ფქვილს, პირუტყვს, მონებს. ხანდისხან ცხენებსაც აძლევენ. ისინი ჰყიდიან, რაც საჭირო არ არის მათთვის და ან რაც გამოუსადეგარია. თუ ეს შემოსავალი არა, მაშინ გაუჭირდებოდათ თავის რჩენა თავიანთი ჯამაგირით, რადგან კონგრეგაცია თვითონ მისიონერს აძლევს წელიწადში მხოლოდ თვრამეტ რომაულ ეკიუს. მისიონერებს აქვთ ნება სწირონ ყველგან და ყოველგვარ ტანისამოსში, მიუტეგონ ხალხს ყოველივე ცოდვა, სხვადასხვანაირად მოირონ, იყოლიონ ცხენები, მსახურები, მონები, ივაჭრონ, ფული სარგებლით გაასესხონ და ისესხონ და სხვ. ერთი სიტყვით იმათ ისეთი ვრცელი უფლება აქვთ მინიჭებული, რომ შეუძლიათ და კიდევ

ასრულებენ ყველა იმას, რის უფლებაც აქვთ მხოლოდ ეკლესიის უმთავრეს მსახურთ. მაგრამ მისიონერებს, თუმცა ასე მოხერხებულად მოქმედებენ ისინი და დიდ თავისუფლებასაც აძლევენ თავიანთ სულიერ შვილებს, მაინც ვერ დაუჩენიათ თვალსაჩინო კვალი ქართველებში, რადგანაც ქართველები ძლიერ უცოდინარნი არიან და ერთობ მცირედაც ზრუნავენ განვითარებაზე; გარდა ამისა ეს ხალხი დარწმუნებულია, რომ იმათებური მარხვები შეადგენენ ქრისტიანობის არსებას და კაპუცინები არ მიაჩნიათ ქრისტიანებად, რადგან გაუგიათ, რომ ევროპაში ისინი არ ინახავენ ჩვენებურ მარხვებსო.

15

10-ს კაპუცინების პრეფექტმა მეფეს აცნობა ჩემი მოსვლა. მე თვითონ ვთხოვე ეცნობებინა, — მოსამსახურენი მყავდენ, ბარგი მქონდა, კაპუცინებთან ვიყავი ჩამომხდარი და ჩემი მოსვლა მაინც არ შეიძლებოდა არ გაეგო. მეფეს, რადგან ყველსფერი დაწვრილებით იცოდა, რაც ხდებოდა ტფილისში. იმას, რასაკვირველია, ისიც ეცოდინებოდა, რაც სამეგრელოში გადამხდა და რაზედაც ბევრს ლაპარაკობდენ. გარდა ამისა, მე ძალიან მოხარული ვიყავი მეფე მენახა და მეჩვენებინა მისთვის შაჰისაგან მოცემული ქალაღი. ეს ქალაღი მოწერილი იყო ყველა თემის უფროსებთან და ნაბრძანები ჰქონდათ, რომ კარგად მიველეთ. დარწმუნებული ვიყავი, რომ როდესაც მეფე წაიკითხავდა ამ ბრძანებას ძალიან კარგად მიმიღებდა და კაცებსაც გამომაყოლებდა გზაზე და კაცების გამოყოლა კი ძალიან საჭირო იყო ჩემთვის. როდესაც შაჰ-ნავაზს გაუგია ჩემი ვინაობა და შეუტყვია, რომ განსვენებული შაჰისაგან ვიყავი გაგზავნილი თავის საქმეზე ევროპაში, პრეფექტისათვის უბრძანებია: — უთხარი ჩემ მაგიერ, რომ ის ჩვენთვის

ძვირფასი სტუმარია, რომ ძალიან მიამა მისი მოსვლა და სასიამოვნო იქნება ჩემთვის, რომ რაც შეიძლება მალე მოვიდეს ჩემს სანახავადო. მე არც შემეძლო და არც მსურდა მაშინვე ვხლებოდი მეფეს; მინდოდა ჯერ სამგზავროდ მოვმზადებულიყავ, მერე მენახა მეფე და წავსულიყავ კიდეც. რომ ყოველდღე არ მევლო მეფესთან, მე ვთხოვე მამა რაფაელს, მეფის ეჭიმს: — მოახსენეთ მეფეს, რომ ფრიად სასიამოვნოა ჩემთვის, მისი კეთილი გული და შეწყნარება, უსათუოდ ვეახლები როგორც კი მოვახერხებ; ახლა კი ისეთ მდგომარეობაში ვარ, რომ ამ ათ დღეს ვერ ვეახლები, კარზე გამოსვლას ვერ შევიძლებ. არ ვიცი, მამა რაფაელმა არ მოახსენა ჩემი ბოდიში მეფეს, თუ მეფემ არ შეიწყნარა და თორმეტს დილით შემომითვალა ერთის კეთილშობილის პირით: ამ კვირას ყოველდღე შექცევა გვექნება სასახლეში და გთხოვთ შენ მობრძანდეთ. მე ძალიან შეგკრთი და დავლონდი. შევეხვეწე პრეფექტს და მამა რაფაელს, — ჩააგონეთ მეფეს, რომ ჯერ ხანად არ შემეძლია ვეახლო, მომავალ კვირამდის მაცალოს და მაშინ ვეახლები. კაპუცინებმა აღმითქვეს, შევასრულებთ შენს სურვილსაო, თუმცა კი ვერაფერი გაარიგეს. წავიდნენ სასახლეში, მაგრამ მაშინვე დაბრუნდნენ და მითხრეს; — რომ მეფეს მოუთმენლად სურს ევროპის ამბავი შეიტყოს შენგანაო. ნამდვილად კი თურმე თვით კაპუცინებს უნდოდათ, რომ მალე მეფის წინაშე წარვედგინეთ, რადგან სპარსეთის შაჰის მახლობელი ვიყავი. იმათ ეგონათ, რაკი მე წარმადგენენ მეფის წინაშე, მეფე უფრო მეტს პატივსა სცემდა თვით კაპუცინებსაც. კაპუცინებმა მე და ჩემს ამხანაგს გვთხოვეს: რომელიც უფრო კარგი ტანისამოსი გაქვთ, ის ჩაიცვით და მეფესაც კარგი ძღვენი მიართვითო. მე შევასრულე იმათი ყოველივე სურვილი, რამდენადაც კი შემეძლო, რომ ამით გადამეხადნა მათ-

თვის ის დიდი სიკეთე, რომელიც მათგან მახსოვდა და რომლითაც დავალებული ვიყავი.

შუადღე მოტანებული იყო, როდესაც ჩვენ სასახლეში წავედით, პრეფექტი და მამა რაფაელიც წამომყვნენ. სადილად ჩვენ გველოდენ. მეფე დარბაზში ბრძანდებოდა. დარბაზი სიგრძით ას ათი ფუტი იყო, სიგანით ორმოცი; სასახლე მტკვრის პირას იდგა და მტკვრის დარბაზი ახდილი იყო. საროთით *) ნაკვეთებს დარბაზის ჭერს რამდენიმე დახატული და ოქროთი მოვარაყებულ სვეტი იმაგრებდა; სვეტებს სიმაღლე 35 ფუტიდან 40 ფუტამდე ჰქონდა. მთელი დარბაზი მშვენიერი ორბოებით იყო მორთული. მეფე, დიდებულნი შემოსხდომოდენ სამ პატარა ბუხარს, ეს ბუხრები და რამდენიმე მაყალი ისე კარგად ათბობდენ დარბაზს, რომ კაცი სიცივეს სრულებით ვერ გრძნობდა. მეფე შაჰ-ნავაზს მიმსვლელნი ისევე აძლევდენ სალამს, როგორც თვით შაჰს: ორსამ ნაბიჯზე, რომ მოახლოვდებიან მუხლს მოუდრეკენ და სამჯერ ზედიზედ მიწამდინ დახრიან თავს. ევროპელებს ეძნელებათ, რომ ასე მიესალმონ აღმოსავლეთის მეფეებს. მართლაც და, რადგან ამაზე დაბლა თაყვანისცემა აღარ შეიძლება, ამიტომ ასეთი თაყვანისცემა მხოლოდ ღმერთს შეჰფერის. ხანდისხან ევროპელებს ათავისუფლებენ ამგვარი სალამისაგან, რადგან სხვა ქვეყნისანი არიან და ჩვენებური ქცევა არ იციანო.

მე მეფეს სამჯერ მდაბლად დაუკარი თავი, მაგრამ მუხლი კი არ მომიყრია. შემდეგ ორმა დიდებულმა მთხოვა, რომ დამჯდარვიყავ, მე არ მოვინდომე კაპუცინებზე წინ დაჯდომა, თუმცა კეთილშობილნი და, აგრეთვე სახლთუხუცესი, რომელიც შუა დარბაზში იდგა,

*) ძვირფასი თვალითა და აღრანებით შემკობილი და მოკედლი.

მთხოვდენ ზევით დამეჭირა ადგილი. მე სასიამოვნოდ მიმაჩნდა თავაზიანობა გაძეწია კაპუცინებისათვის და მინდოდა, რომ ისინიც თავაზიანად მოჰქცეულიყვნენ. პრეფექტს ძალიან მოეწონა ჩემი ქცევა. თვითონვე მოისურვა და მთხოვა, ჩემი ამხანაგის წინ დაჯექიო.

ერთმა კეთილშობილთაგანმა ჩამომართვა კარებში შაჰისაგან მოცემული ქალაღი და მეფესთან მიტანილი ძღვენი, რომელიც ხელში მეჭირა; დააწყო ყველას ვერცხლის დიდ ტაბაკზე და, როდესაც მე სალამს ვაძღვედი მეფეს მეფის ახლო დადგა. მეფემ აიღო ბრძანება, წამოდგა ზეზე, გახსნა, მიიტანა ტუჩებთან და შუბლთან და შემდეგ თავის ვეზირს გადასცა. ვეზირს უნდა წაეკითხა და შეეტყობინებინა მეფისათვის ქალაღის შინაარსი. ამ ამბის შემდეგ მეფემ დიდის ყურადღებითა და სიამოვნებით დაათვალიერა ძღვენი. ძღვნად მივართვი ერთი დიდი საათი ჩუქურთმით ნაკეთები და ვერცხლით მოვარაყებულნი, კოლოფით, ერთი ვერცხლში ჩასმული ბროლის სარკე, ერთი სევადის მორთული ოქროს პატარა კოლოფი თრიაქის აბებისათვის — სპარსელების უმეტესი ნაწილი დღეში რამდენჯერმე ხმარობს ამ აბებს, — ერთი ლამაზად შემკული და დიდის ზელოვნებით გაკეთებული სადოსტაქრო იარაღების ბუდე. მშვენივრად გაკეთებული და საუცხოვო დანები.

ვეზირმა ბრძანების ქალაღი წაიკითხა და მდაბალის ხმით გადასცა მეფეს შინაარსი. როგორც შემდეგ გავიგე, მეფეს და მის შვილებს უთქვამთ, რომ ასეთი პატივისცემით დაწერილი ქალაღი არ გვინახავსო. დიდებულებს უკვირდათ, რომ ამ ქალაღის ბრტყელი არშია მშვენივრად იყო მორთული ვარაყით და მხატვრობით. მეფემ ბრძანა, რომ გადაეღოთ პირი ამ ქალაღისა.

მე არაფერი არ ვუთხარი მეფეს, როდესაც მივესალმე და არც იმას უთქვამს ერთი სიტყვა. შემდეგ, სუფ-

რაზე მეფემ სუფრაჯის ხელით გამომიგზავნა ოქროს თეფშით ნახევარი ერთი დიდი პურისა, რომელიც მის წინ იდვა და შემომითვალა, რომ ძალიან სასიამოვნოა ჩემთვის თქვენი აქ ყოფნაო. ცოტა ხნის შემდეგ მეფემ იკითხა, რა ისმის იმ ომისა, რომელიც ოსმალოებსა და პოლონელებსა აქვთო. მეორე თავი საჭმელი რომ შემოიტანეს, მეფემ გამომიგზავნა თავისი სასმელი ღვინო იმ თასით, რომლითაც თვითონ მიირთმევდა.

ღვინო ოქროს სევადით მორთულ საღვინეში იყო ჩასხმული, თასიც ოქროსი იყო. გარედან ლალითა და ფირუზით მოჭედილი. ერთმა კეთილშობილთაგანმა მოგვართვა ეს ღვინო და მეფის მადგირად გვითხრა: — მიირთვით, იმხიარულეთ, ნუ მოგიწყენიათო. შემდეგ, მესამე თავი საჭმელი, რომ შემოიტანეს, მეფე უფრო დაგვიტკბა. მოიტანეს შემწვარი, მეფემ გამოგვიგზავნა შემწვარი ხოხობი, ორი კაკაბი და ირმის ფეშხო, და შემოგვითვალა: თუმცა ნადირის ხორცზე ღვინო კარგია, მაგრამ მე მაინც ვუბრძანე ძალა არ დაგატანონო. მე ყველა ამგვარ თავაზიანობაზე მდაბლად ვუკრავდი თავს და არავითარ პასუხს არ ვაძლევდი. კაპუცინებიც ასევე იქცეოდნენ. სპარსული ჩვეულება ასეთია: წესად არ არის მიღებული, რომ სხვაფრივ გადაუხადონ მადლობა პატივისცემისათვის.

ალარ გავაგრძელებ სიტყვას იმაზე, თუ რა წესიერება და დიდი მოკრძალება სუფევდა ამ შექცევის დროს. მხოლოდ იმას ვიტყვი, ღვინო ბევრი სვეს, გასაოცარი სიუხვე იყო ხორაგისა, სახსნილოც მოჭქონდათ და სპარსელებს, რადგან სადილზე პატრიარქი და ეპისკოპოსებიც იყვნენ, რომლებიც თავის დღეში არ ჭადმენ ხორცს. ჩვენ სადილზე სამი საათი ვისხედით და მერე ავდექით. სხვა სტუმრები ზოგნი კიდევ წასულიყვნენ შინ. მწვადი ჯერ კიდევ არ აელაგებინათ სუფრიდან. წამოსვლის

დროს დიდი მადლობა გადავუხადეთ მეფეს, იმან ერთხელ კიდევ შემომითვალა, სასიამოვნო სტუმარი ხარო, და უბრძანა გავეცილებინეთ შინ.

14-ს მეფეს გამოგზავნა ჩემთვის ორი ღვინით სავსე საღვინე, ორი ხოხობი, ოთხი კაკაბი. კეთილშობილმა, რომელმაც მოსაკითხი მოატანინა, მითხრა: — მეფემ შემოგივალა, ხომ არაფერი გიჭირს, კაპუცინები ხომ კარგად გართობენო; თუ ჩემი გამოგზავნილი ღვინო მოგეწონოთ, ყოველდღე წააღებინე ჩემ სარდაფიდანო. მე ვთხოვე კეთილშობილს: დაარწმუნეთ მეფე, რომ ჩემი მასპინძლები არას მაკლებენ, და ჩვენ ერთად დავლევთ მის მიერ გამოგზავნილ ღვინოს და მას ვადღეგრძელებთ. იმ ღვინოზე უკეთესი ღვინო არ შეიძლებოდა.

16-ს მეფემ მიმიწვია თავის ქორწილში. ჯვარისწერა სასახლეშივე იყო. ხუთ საათზე წავედით მე მ. პრეფექტი და მ. რაფაელი. ჯვარის წერა თითქმის გათავებული იყო, როცა მივედით. იმ დიდ დარბაზში სწერდნენ ჯვარს, რომელშიც წინა კვირას ვისადილეთ. ძალიან მინდოდა მენახა ჯვრისწერა, მაგრამ დარბაზი ქალებით იყო სავსე და კაცებს აღარ უშვებდნენ შიგ. იქ მხოლოდ მეფე, მისი ახლო ნათესავები, კათალიკოზი და ეპისკოპოზები იყვნენ.

ქართველებმა აუკრძალეს თავიანთ ქალებს კაცებთან ერთად ყოფნა მხოლოდ მას აქეთ, რაც სპარსეთის მორჩილებაში არიან. ეს წესი მხოლოდ ჯერ ქალაქებშია გავრცელებული; სოფლებში პირბადეს არ ატარებენ და ვაჟკაცებთან პირისპირ ლაპარაკობენ.

ქორწილის ზეიმი გამართული იყო სასახლის ტერასაზე, რომელიც გარშემორტყმული იყო ორი ფუტის სიმაღლე მოაჯირით. ტერასა დაფარული იყო დიდი ფარდულით, რომელიც დამყარებული იყო ხუთ სვეტზე; სიმაღლით თითო ოცდა ორი ფუტი. ფარდულის ქერი

გაკეთებული იყო ოქრო თუ ვერცხლ ნარეგ ფარჩისაგან, ზავერდისაგან და ჭრელ ტილოსაგან. ისე საკვირვლად და მშვენივრად იყო შეწყობილი ეს მასალა და ფერები, რომ სეფა მაშხალების შუქზე ყვავილებიდან და ნახატებიდან შეთხზულსა ჰგავდა: სეფას შუაში იდგა დიდი აუზი წყლით სავსე. სრულებით არ ციოდა. ბევრი მაყალი იდგა და დიდი მაშხალა ანთებული ძლიერ ათბობდნენ. იატაკი მოფენილი იყო მშვენიერი ხალიჩებით. მთელი სეფა განათებული იყო ორმოცი დიდი მაშხალით. ამათში ოთხი, რომელიც მეფის მახლობლად იდგნენ, ოქროსი იყო, დანარჩენები ვერცხლისა. მაშხალები ორმოც გირვანქამდინ იქნებოდა თითო. მაშხალის ტოტებზე იდგა წმინდა ქონით სავსე ჭრაქები პატრუქებით. ამგვარი მაშხალა დიდ სინათლეს იძლევა.

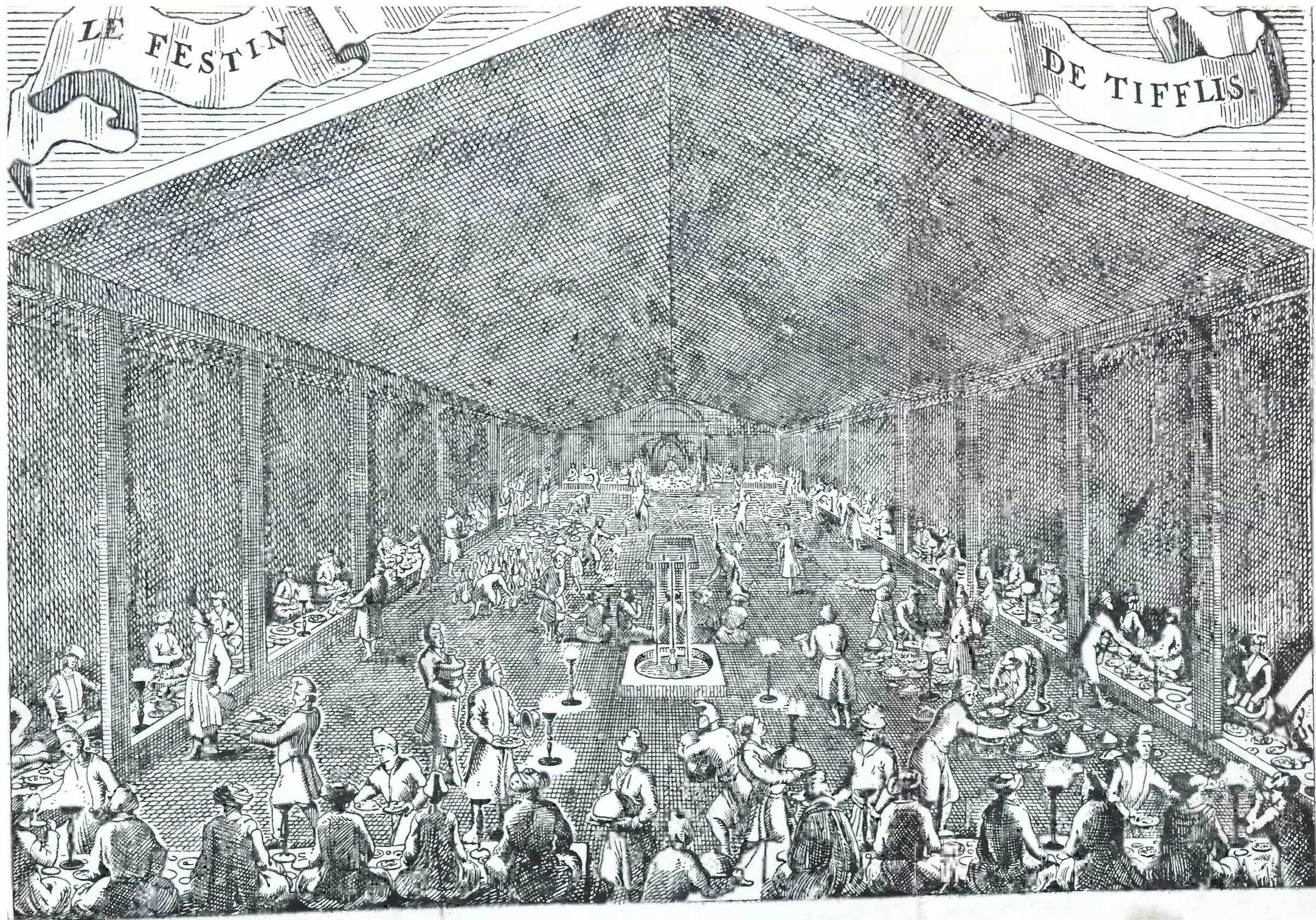
სტუმრები ჩამწკრივებულები ისხდნენ. მეფე თავში იჯდა მაღალ ტახტზე, რომელსაც ბალდახინი ჰქონდა წამოხურული გუმბათივით. მისი ვაჟი და ძმები მარჯვნივ ისხდნენ; ეპისკოპოზები მარცხნივ. ახლად ჯვარდაწერილი იმათში იჯდა. მეფემ მე კაპუცინებთან მიზრძანა დაჯდომა, ეპისკოპოზების შემდეგ. ას კაცზე მეტი იყო ზეიმზე. მესაკრავეები ქვევით ისხდნენ. ჩვენ რომ დავსხედით, ცოტა ხნის შემდეგ შემოვიდა ახლად ჯვარდაწერილი; მას კათალიკოზი უძლოდა წინ. როცა მან დაიჭირა თავისი ადგილი, ნათესავებმა დაუწყეს პილოცვა და შიართვეს საჩუქრები. სტუმრებმაც მიულოცეს და შიართვეს პირის სანახავი. ეს ამბავი გაგრძელდა ნახევარ საათს მაინც. საჩუქრად შიართვეს ვერცხლის ჭურჭელი: ღოჭები, თასები. მინდოდა გამეგო დაახლოებით, რანდენი იქნებოდა პირსანახავად მირთმეული განძი. ჩემი აზრით ბევრი არ იყო, არ აღემატებოდა ორას ეკიუს.

მერე ამგვარად გაშალეს სუფრა: გადაშალეს სუფრები ყველა სტუმრების წინ სეფის სამ მხარეს. სუფ-

რები მაგიდების სიგრძისა იყო. შემდეგ მოიტანეს პური-სამნაირი პური იყო: თხელი როგორც ქალაღი, თითის სისხო და პატარპატარა დაშაქრული პურები. ხორცი მოიტანეს ვერცხლის დიდი ლანგრებით. ვერცხლისავე ხუფები ეხურა. ევროპაში ასეთ დიდ ლანგრებს არ ხმარობენ. ლანგარი ხუფით იწონის ასე, ორმოცდა ათ ან სამოც მარკას (1/2 გირვ.). შემოქონდათ და ამწკრივებდნენ ერთად. სხვებს მიჰქონდათ შემოტანილი ხორცი და მჭრელებთან; დასკრიდნენ, ავსებდნენ საინებს და მიჰქონდათ სტუმრებთან მათი ღირსების მიხედვით. სამგვარი საჭმელი მოვიდა სუფრაზე, ყველა სამოცამდე ვეება ლანგრით. მოვიდა ყველა ჯურის ფლავი, ბრინჯი, ხორციან ერთად მოხარშული. აკეთებენ სხვადასხვა ფერისას და გემოვნებისას: ყვითელ ფლავს შაქრით, დარიჩინით და ზაფრანით აზავენ, წითელს ბროწეულის წვენით. თეთრი ფლავი უფრო გემრიელი და კარგი საჭმელია. ფლავი საზოგადოდ საუცხოვო რამ სანოვაგა, აზიზი და ფრიად შემრგე.

მეორე თავად შემოიტანეს კუპატები, ყაურმა, მშვენიერი მომჟავოდ მოხრაკული ხორცი და სხვა ამგვარი საჭმელები. მესამე თავი შემწვარი იყო. ამ სამივე თავსაჭმელს მოსდევდნენ სამღვდელთათვის ძევში, კვერცხი, მწვანელი, ჩვენ სახსნილოც და სამარხვოც მოგვდიოდა: საკვირველი წესიერებით და სიჩუმით მიჰქონდ-მოჰქონდათ საჭმელები. ყველა უთქმელად აკეთებდა თავის საქმეს. სუფრაზე სამი ევროპელი ვიყავით და ჩვენ უფრო მეტს ვხმაურობდით, ვინემ ყველა ის ას ორმოც და ათი კაცი, რომელიც სეფაში იყო.

გარდა ამისა მეტად საკვირველი იყო სუფრის იარაღი და ავეჯეულობა, ას ოცამდე ღვინის სასმელი ჭურჭელი იყო სუფრაზე: ბადიები, თასები, ყანწები, კულები, თორმეტი აზარფეშა და სხვა. აზარფეშები თით-

LE FESTIN

DE TIFFLIS

ქმის ყველა ვერცხლისა იყო. თასები, ბადიები, კულები, ზოგი სადა ოქროსი იყო, ზოგი დასევადებული ოქროსი, ზოგი ძვირფასი თვლებით მოჭედილი, ზოგიც ვერცხლისა იყო. ყანწები ძვირფასი თასებივით იყო მოოჭვილი. ყანწები სხვადასხვა სიდიდისაა; უფრო ხშირად ყანწი სიგრძით რვა გოჯია, სიგანით, პირში, ორი გოჯი. ყანწები შავებია და ძალიან სუფთად დათლილები. ხმარობენ, აგრეთვე, მარტორქის და ჯიხვების ყანწებს. თუმცა საზოგადოდ საქონლის და ცხვრის რქების ყანწებს უფრო აკეთებენ. ყანწის ხმარება და მისი მორთვა ყოველთვის დიდად ჰყვარებიანთ აღმოსავლეთში. არ ვიცი, რამდენი ხანი გასტანა ნადიმმა; და ის კი ვიცი, რომ ჩვენ შუალამისას წამოვედით და ჯერ შემწვარი არ აელაგებინათ სუფრიდან. წინათ ყველანი ცოტას სვამდნენ; მხოლოდ მესამე თავი საჭმელი რომ შემოვიდა, მაშინ შეტურდნენ და საკვირვლად დაიწყეს სმა. სადღეგრძელოები ამგვარად დალიეს: ჩამოურიგეს რვა კაცს, რომლებიც უფრო ახლო ისხდნენ მეფესთან, ოთხს მარცხნივ, ოთხს მარჯვნივ რვა თასი, ერთისა და იმავე სიდიდისა და მოყვანილობისა და ერთნაირის ღვინით სავსე. ეს რვანი წამოდგნენ ზეზე და ფეხზე იდგნენ, ვიდრე დასცლიდნენ. მემარჯვენეებმა დალიეს ერთად და ვადასძახეს „ალავერდი“ მემარცხენებს; მემარცხენეებმა უპასუხეს — „იახშიოლ“ და დასცალეს თასები. მერე ყველანი ისევ დასხდნენ. მერე მიართვეს ღვინო იმავე რვა თასით მათ შემდეგ მსხდომთ და ასე ჩაჰყვნენ ბოლომდინ. მერე დაიწყეს სხვა ახალი სადღეგრძელო რვა უფრო დიდის თასით. ჩვეულება მოითხოვს, უფროსების სადღეგრძელო დალიონ ბოლოს და უფრო დიდის თასებით. რომ უფრო დაეთროთ სტუმრები, აძალებდნენ ღვინოს იმათი ხათრითა და პატივისცემითა, ვისიც სადღეგრძელო იყო. ამგვარად სვეს ჩემს იქ ყოფნის დროს ორი

საათის განმავლობაში და, როგორც გავიგე, გათენებამდინ ესვათ ასე. მე და კაპუცინები გავანთავისუფლეს სმისაგან. მართლაც, მე რომ დამელია იმდენი, რამდენიც ჩემს გვერდზე მჯდომმა სვა, იქვე მოვკვდებოდი; მაგრამ მეფემ ხათრი გავვიწია და უბრძანა, ჩვენთვის არ დაეღვეინებინათ სადღეგრძელოები. ჩვენ წინ იდგა ღვინო, წყალი და ოქროს თასი; როცა მოვითხოვდით, მაშინ გვასმევდნენ. როცა დაიწყებოდა სადღეგრძელო, საკრავებს დაუკრავდნენ და იმღერებდნენ. სიმღერა ძალიან მოსწონდათ, აღტაცებაში მოდიოდნენ. მე კი არაფრად მესიამოვნა და არ მომეწონა ის სიმღერები. მეფემ ძალიან მოიძხიარულა.

20-ს, პრეფექტს და მამა რაფაელს დავაბარე, ჩემ მაგივრად თავმდაბლად მადლობა მოეხსენებინათ მეფისათვის ჩემი შეწყნარების გამო და ეთხოვნათ, ებოძებინა ჩემთვის კაცი, ერევნამდინ. მეფეს მოესმინა მადლობა და შეეწყნარებინა ჩემი თხოვნა. ასე ეთქვა კაპუცინებისათვის: ძლიერ მიყვარს ევროპელები და მსურდა უფრო მეტი ხანი დარჩენილიყო ტფილისში, რათა უფრო კარგად გაეცნო ეს ქალაქიო. მაგრამ ვერ დავაყოვნებ, რადგან შაჰის ბრძანება უნდა შეასრულოს, შეუძლიან განაგრძოს თავისი გზა. ნურაფრის შიში ნუ ექნება ჩემს საბრძანებელში. საჭიროება არ არის მცველები იახლოს, მაგრამ მაინც მივსცემ, თუ ჰსურს ერთ ჩემს ჯარის კაცთაგანსო. მერე კაპუცინებმა მიაძებეს: მეფე ბევრს გველპარაკა იმაზე, რომ ძლიერ მსურს ევროპელები დაბინავდნენ საქართველოში და გვიბრძანა გითხრათ, რომ თუ აღებ-მიცემისათვის მოვლენ ისინი, გავანთავისუფლებ ყველა გარდასახადისაგან და მივანიჭებ ყოველგვარ უპირატესობას, რასაც კი ისურვებენო. ჩემი საბრძანებელია შავ ზღვამდინ, დიდი გავლენა მაქვს სპარსეთში, დიდი პატივი ოსმალეთშიო; ამიტომ ევროპელები ინ-

დოეთში მისვლა-მოსვლისათვის ვერ იპოვიან ჩემ სახელ-
მწიფოზე უკეთეს გზას. გარწმუნებთ, რომ თუ ერთხელ
სცადეს ამ გზაზე წამოსვლა, მერე სხვა გზას აღარ და-
ადგებიან.

მე მოვახსენე, რომ გადაეცათ დიდი მადლობა იმ წყა-
ლობისათვის, რომელიც მან მიიღო ჩემზე და ჩვენებუ-
რებზე, მე მივაწვდი ცნობებს ჩვენ სავაჭრო დაწესებუ-
ლებებს ინდოეთში; თუ ინებებს წერილის მიწერას უსა-
თუოდ მიუტან იმ წერილს სოვდაგრებს. ამასთან ვსთხო-
ვე, რომ დიდ წყალობას მიზამდა, თუ გამომაყოლებდა
თავის კაცს, რომ გავეცილებინე, მახლობელ საბრძანებ-
ლამდისინ. შევუთვალე რომ ყველა ამის თაობაზე მო-
ხსენებას მივართმევ თითონ შაჰს და მის მინისტრებს,
როდესაც ისპაჰანში მივალ.

24-ს ტფილელი მიბრძანდა ჩემს სანახავად, ტფი-
ლელმა მითხრა, მე მსურს შეგატყობინოთ ყოველივე,
რაც მეფემ მიბრძანა თქვენი წინადადების თაობაზედაო.
მეფემ მიბრძანა: — თქვენი აზრის გამო მე მინდოდა მი-
მეწერა ფრანგ სოვდაგრებისათვის საქართველოსთან
აღებ-მიცემობა ქონოდათ, მაგრამ აღარ მივწერე: მე
სპარსეთის მორჩილი ვარ და ვაითუ მისმა დიდებულებამ
იწყინოს, რომ მის დაუკითხავად უცხოელებთან მიწერ-
მოწერა გავმართო და საქმე დავიწყო. თუ ინდოელ სოვ-
დაგართა ამხანაგობა გამოგზავნის თავის რწმუნებულებს
ჩემს საბრძანებელში, ისინი აქ იაფად იშოვნებენ მრავალ
საქონელს ევროპისათვის გამოსადეგს. აქ იმათ რამდე-
ნადაც კი შეიძლება კარგად მოეპყრობიანო. მე მოვა-
ხსენე ტფილელს, დაერწმუნებინა მეფე, რომ მე ძალიან
ვეცდები პირნათლად შევასრულო მისი დავალება. ეპის-
კოპოზი თხუთმეტ წუთამდინ დარჩა ჩემთან. წასვლისას
მე ვუძღვენი მას მშვენიერი მარჯნის კრიალოსანი. იქა-
ური ჩვეულება მოითხოვს, ასე გაისტუმრონ დიდკაცები.

კაპუცინები ძლიერ გახარებულნი იყვნენ, რომ ტფილელმა მე დარბაზობა გამიწია და ისიც ეამათ, როგორ დავზვდი და გავისტუმრე მე ის. ტფილელი ჯერ არასდროს არ ყოფილიყო იმათთან.

25-ს მეფემ გამომიგზავნა ღვინო და შემატყობინა, რომ უკვე დაენიშნა ჩემთან წამოსაყოლად ერთი სპარსი, განკარგულება მიეცა, მოემზადებინათ ბრძანების ქაღალდი; შეგიძლიან წაბრძანდე, როდესაც გნებავთო.

26-ს მე და მამა რაფაელმა ორი საათი დავყავით ერთ ბებერ დედაკაცის სახლში. ეს მოხუცი ეჭიმი იყო და ათასნაირ საიდუმლო წამალს ამზადებდა. მ. რაფაელმა ჩამაწერინა ზოგი წამლობა, რომლის ქებაც კი გაეგონა.

სალამოზე ვაზირის მდივანმა მოიყვანა ჩემთან კაცი, რომელსაც უნდა მივეცილებინე ერევნამდინ. მდივანმა ჩემთან მისცა მას ბრძანების წერილი ამ საქმის შესახებ. მდივანს ერთი პისტოლი ვუთავაზე: უფლება ჰქონდა მიეღო გასამრჯელო ამგვარ საქმეში. ახლა ჩემმა გამყოლმა მითხრა, ცხენი არა მყავს, ხუთი პისტოლი უნდა მიბოძო, ცხენი ვიყიდოვო. ეს ხერხი მოიგონა გასამრჯელოს წინაღვე გამოსართმევად. ალბად ეშინოდა, ერევანში რომ მივალთ, ვაი თუ ცოტა მომცესო, ან სრულებით არ მომცეს რაო. 28-ს ღილის თერთმეტ საათზე, გავემგზავრე ტფილისიდან.

ტ ე ქ ს ტ ი ს ა თ ვ ი ს

ქართული თარგმანი „მოგზაურობისა“, როგორც წინასიტყვაობაშიც გვქონდა აღნიშნული, შარდენის თხზულების პირველი ტომიდან არის ამოღებული და კავკასიაში მოგზაურობის აღწერის ნაწილს წარმოადგენს. „მოგზაურობის“ თარგმანი ეკუთვნის განსვენებულ ვასილ ბარნოვს და პირველად დაიბეჭდა გაზ. „ივერიაში“ 1886 წელს სათაურით: „შარდენი საქართველოში“ (იხ. ივერია, 1886 წ. № 125, 128, 129, 147, 115, 160, 166, 171, 1887. 205, 218, 224, 234, 272) მთარგმელს, საპატიო მიზეზების გამო, სრულიად არ უთარგმნია ის ნაწილი, რომელიც საქართველოში მოგზაურობის უშუალო შთაბეჭდილებებს გარდა სხვა მასალებსაც შეიცავს. ვ. ბარნოვის თარგმანში უპირველეს ყოვლისა არ მოიპოვება შრომა სამეგრელოზე მისიონერ ზამპისა, რომელსაც თავისი თხზულება გადაუცია შარდენისათვის, ამ უკანასკნელის სამეგრელოში ყოფნისას. ზამპის საკმაოდ ვრცელი შრომა (შეიცავს 24 თავს) სამეგრელოს ეთნოგრაფიულ დახასიათებას წარმოადგენს და, როგორც ვთქვით, ის ბარნოვის თარგმანში არ შესულა.

წინასიტყვაობაში აგრეთვე აღნიშნული გვქონდა, რომ შარდენი პირველად იწვია სამეგრელოს, მაგრამ იქ ჩასვლამდე გამოჩენილ მოგზაურს აფხაზეთი გამოუვლია. ამ მხარის აღწერაც თარგმანში არ მოიპოვება. შეკვეცილია ის აბზაცებიც, რომელნიც სამეგრელოში მოგზაურობის აღწერას შეიცავენ. შემოკლებული აბზაცები უშუალოდ სამეგრელოს დახასიათებისათვის საინტერესო

ცნობებს არ იძლევიან. მათში მხოლოდ გაჭიანურებით არის მოთხრობილი მოგზაურობის უმნიშვნელო წვრილმანები.

სამწუხაროდ ჩვენს საყვარელ ბელეტრისტს აღნიშნული არა აქვს თუ Voyage-ს რომელი გამოცემა დაედო საფუძვლად მის თარგმანს. ყოველ შემთხვევაში აბზაცთა თანმიმდევრობა ქართული თარგმანისა არ იცავს ამსტერდამის გამოცემის *) აბზაცთა რიგს (ამას ამჟღავნებს რუსულ გამოცემასთან შედარება, ხოლო რუსული თარგმანი **) ამსტერდამის გამოცემიდან არის დამოკიდებული).

კიდევ ერთი განსხვავება შარდენის ტექსტსა და ქართულს თარგმანს შორის:

მოგზაურობის ერთ ალაგას, სადაც შარდენი აღწერს შაჰნავაზის სასახლეში ჰირველად მოსვლას, აღნიშნულია, რომ მეფემ მიიღო საჩუქრები და დაინტერესდა მოგზაურის ვიზის შინაარსით, რომელიც სპარსეთის შაჰს შარდენისათვის მიეცა. სახლთ უხუცესმა გააცნო შაჰნავაზს ვიზის შინაარსი, რომელიც შარდენს თავის მოგზაურობაში ვრცლად მოჰყავს, მაგრამ ქართულ თარგმანში ის სავსებით გამოტოვებულია. ეს ხარვეზი თხრობის ძაფს სრულიად არ წყვეტს. მსგავსი შემოკლებანი „მოგზაურობა“-ს მეტს მთლიანობას აძლევს.

*) Voyages de Monsieur le chevalier Chardin en Perse et autres lieux de l' Orient. Tome premier, contenant le voyage de Paris à Ispahan, capitale de l'empire de Perse. ამსტერდამი, (1711).

**) Путешествие Шардена по Закавказью в 1672—1673 г.г. Перевод Е. В. Бахутовой и Д. П. Косовича.

947.922 (093)

7256

3260 1 მ. 50 კ.

947.922 (098)

2 256

ЖАН ШАРДЕН

ПУТЕШЕСТВИЕ В ГРУЗИЮ

Госиздат Грузии